

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»

КИЇВСЬКИЙ ЧАСОПИС ПРАВА

№ 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Засновник
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Адреса редакції:
03057, Україна, м. Київ, просп. Перемоги, 54/1
Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Науковий журнал «Київський часопис права» зареєстровано
Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації серія КВ No 24857-14797P від 25.05.2021 р.)

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України
№ 1017 від 27 вересня 2021 року (додаток 3) журнал внесений
до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
у галузі юридичних наук (081 – Право)

Рекомендовано до друку Вченою Радою
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
Протокол № 5 від 01.12.2022 р.

Головний редактор – О. В. Кузьменко, доктор юридичних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри фінансового права,
Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Редакційна колегія:

Т. О. Гуржій, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права, Київський національний торговельно-економічний університет; Е. С. Дмитренко, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри фінансового права, Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут» ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; Л. О. Кожура, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії права, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; Н. В. Ортинська, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права, Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»; О. Г. Стрельченко, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ; В. Г. Фатхутдінов, доктор юридичних наук, професор, начальник, Головне управління Пенсійного фонду України у Київській області; В. Г. Чорна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного та фінансового права, Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут» ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; Д-р Войцех Войтила, доктор гуманітарних наук, науковий співробітник, Технологіко-гуманітарний університет ім. Казимира Пуласького в Радомі, Польща.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Кошляк Н. Е. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ.....	7
Куліков О. П. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПОСИЛЕННЯ РОЛІ ГРОМАДСЬКОСТІ У ФУНКЦІОНУВАННІ СУДОВОЇ ВЛАДИ	14
Мочерад А. М. ПРИНЦИПИ ТА ПРАВИЛА ПРАВОІНТЕРПРЕТАЦІЙНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ	24
Пікуля Т. О. ОСНОВНІ ПРАВОВІ ФОРМИ ТА МЕХАНІЗМИ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ.....	29

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Заставна О. П. РЕАЛІЇ ВИКОНАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ В УКРАЇНІ.....	35
--	----

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Руденко Л. Д., Горобець Н. С., Корощенко К. Р. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ШТРАФНИХ САНКЦІЙ У ГОСПОДАРСЬКО-ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ.....	42
--	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Богдан Б. В. ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ НА ДЕРЖАВНУ ПОЛІТИКУ ОХОРОНИ НАСЕЛЕННЯ ВІД ІНФЕКЦІЙНИХ ХВОРОБ В УКРАЇНІ.....	49
Горінов П. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВОЛОНТЕРА У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	54
Зима В. М. МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА УКРАЇНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ (ПРАВОВІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ ДОПОМОГИ).....	62
Коренев А. О., Горбалінський В. В. ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ У НАДАННІ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР.....	68
Лабадін В. І. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НЕРЕЗИДЕНТА – ПЛАТНИКА ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ, ЯКИЙ ПОСТАЧАЄ ЕЛЕКТРОННІ ПОСЛУГИ.....	73
Немцева А. О. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	80
Островський С. О. ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬК ЗВ'ЯЗКУ ТА КІБЕРБЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	86
Россіхіна Г. В., Россіхін В. В., Гусейнов Ільгар Вугар огли, Надобко С. В. ФІНАНСОВО-ПОДАТКОВИЙ НАГЛЯД ТА КОНТРОЛЬ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ МОДЕЛІ ТА ПРАОБРАЗИ.....	92
Смакограй М. К. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАСТОСУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОДАТКОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	98
Фуке Н. А. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ (ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ).....	106

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

Вознюк А. А., Письменський Є. О. ПЕРЕДАЧА ЗАСУДЖЕНОГО ДЛЯ ОБМІНУ ЯК ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ.....	112
---	-----

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

Брисковська О. М., Дякін Я. О. ОСОБЛИВОСТІ ВЧИНЕННЯ РОЗБІЙНИХ НАПАДІВ НА ЖИТЛО ГРОМАДЯН ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....	121
Дубас В. М. АНТИКОРУПЦІЙНЕ СУДОЧИНСТВО В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ЗМІН.....	127
Орлова Т. А., Волобуєв І. Р. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО УНИКНЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОМИЛОК ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ З ПОШУКУ ЗНИКЛИХ ДІТЕЙ.....	135
Рафальонт С. Р. ФОРМА ТА МІСЦЕ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ЙОГО ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ.....	141

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Koshliak N. E. CHARACTERISTICS OF LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES REGARDING ENSURING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE.....	7
Kulikov O. P. SOME ISSUES OF STRENGTHENING THE ROLE OF THE PUBLIC IN THE FUNCTIONING OF THE JUDICIARY.....	14
Mocherad A. M. PRINCIPLES AND RULES OF TECHNOLOGY LEGAL INTERPRETATION	24
Pikulia T. O. MAIN LEGAL FORMS AND MECHANISMS OF POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE.....	29

CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

Zastavna O. P. THE REALITIES OF FULFILLING CONSTITUTIONAL DUTIES IN UKRAINE.....	35
---	----

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Rudenko L. D., Horobets N. S., Koroshchenko K. R. FEATURES OF THE APPLICATION OF PENALTIES IN ECONOMIC AND CONTRACTUAL RELATIONS.....	42
--	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, CYBERLAW

Bohdan B. V. THE INFLUENCE OF RUSSIAN MILITARY AGGRESSION ON THE STATE POLICY OF PROTECTING THE POPULATION AGAINST INFECTIOUS DISEASES IN UKRAINE.....	49
Gorinov P. V. THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF A VOLUNTEER DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE.....	54
Zyma V. M. INTERNATIONAL SUPPORT TO UKRAINE DURING RUSSIAN MILITARY AGGRESSION (LEGAL BASIS FOR THE REGULATION OF AID).....	62
Korenev A. O., Horbalinskyi V. V. PROBLEMS OF APPLYING DISCRETIONARY POWERS IN PROVIDING ADMINISTRATIVE PROCEDURES.....	68
Labadin V. I. PECULIARITIES OF THE LEGAL STATUS OF A NON-RESIDENT WHICH SUPPLIES ELECTRONIC SERVICES AS A PAYER OF VALUE ADDED TAX.....	73
Nemtseva A. O. FEATURES OF THE LEGAL REGULATION OF LABOR OF SCIENTIFIC AND TEACHING EMPLOYEES OF INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF MARITAL STATE IN UKRAINE.....	80
Ostrovskyi S. O. LEGAL STATUS OF MILITARY COMMUNICATIONS AND CYBER SECURITY IN THE SYSTEM OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE.....	86
Rossikhina H. V., Rossikhin V. V., Huseynov Ilhar Vuhar ohly, Nadobko S. V. FINANCIAL AND TAX SUPERVISION AND CONTROL IN UKRAINE: HISTORICAL LEGAL MODELS AND EXAMPLES.....	92
Smakohrai M. K. PECULIARITIES OF THE PROCEDURAL MECHANISM OF APPLICATION OF FINANCIAL LIABILITY FOR TAX OFFENSES.....	98
Fuks N. A. WORK MANAGEMENT OF CONVICTS IN UKRAINE (ECONOMIC AND LEGAL ANALYSIS).....	106

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

Vozniuk A. A., Pysmenskyi Ye. O. TRANSFER OF A CONVICTED PERSON FOR EXCHANGE AS A PRISONER OF WAR: CRIMINAL LAW ASPECTS OF RELEASE FROM SERVING PUNISHMENT.....	112
--	-----

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS

Bryskovska O. M., Dyakin Ya. O. PECULIARITIES OF COMMITTING ROBBERY ATTACKS ON CITIZENS' HOMES DURING MARTIAL LAW.....	121
Dubas V. M. ANTI-CORRUPTION PROCEEDINGS DURING MILITARY STATE: ANALYSIS OF CRIMINAL PROCEDURAL CHANGES.....	127
Orlova T. A. VOLOBUYEV I. R. RECOMMENDATIONS FOR PREVENTING ORGANIZATIONAL AND PROCEDURAL ERRORS DURING TACTICAL OPERATIONS TO SEARCH FOR MISSING CHILDREN.....	135
Rafalont S. R. THE FORM AND PLACE OF THE TRIAL OF CRIMINAL PROCEEDINGS AS ITS GENERAL PROVISIONS	141

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.84

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.1>

Кошляк Н. Е.,

аспірант кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті охарактеризовано правове регулювання діяльності органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні для поглиблення його розуміння та подальшого удосконалення. Постійне коригування чинного законодавства та приведення його у відповідність до поточних умов є виправданим та необхідним, але це, також, призводить до дестабілізації роботи органів публічної влади, особливо місцевого самоврядування.

Власні та делеговані повноваження органів місцевого самоврядування у різних сферах, які стосуються життєдіяльності громади та дозволяють впливати на становище ВПО. Спеціальні повноваження щодо сприяння реалізації прав і свобод ВПО закріплені у Законах України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. та «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. Законодавче закріплення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод ВПО відбувається непослідовно, починаючи з 2014 р. Але закони, що їх закріплюють є переважно рамковими, тому підзаконні акти деталізують і сприяють органічній та послідовній реалізації повноважень муніципальної влади у цій сфері. Важливим підзаконним локальним нормативно-правовим актом є місцева програма, що дозволяє органам місцевого самоврядування розвивати певну сферу життєдіяльності громади, в тому числі в інтересах ВПО.

Основна відмінність функціоналу органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод, потреб та ВПО від функціоналу органів державної влади – це їх широка дискреція. Право органів місцевого самоврядування приймати на власний розсуд місцеві програми є одним із проявів їх дискреційних повноважень. Саме це право уможливило реалізацію будь-яких ефективних і корисних ініціатив на підтримку ВПО. Дискреція органів місцевого самоврядування, в свою чергу, є обмеженою і завжди реалізується відповідно до закону – це один з принципів децентралізації влади.

Ключові слова: *внутрішньо переміщені особи, органи місцевого самоврядування, дискреція, правове забезпечення, місцеві програми, верховенство права.*

Koshliak N. E. Characteristics of legal regulation of the activities of local self-government bodies regarding ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine

Abstract. The article describes the legal regulation of the activities of local self-government bodies regarding the provision of rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine to deepen its understanding and further improvement. Constant adjustment of current legislation and bringing it into line with current conditions is justified and necessary. Still, it also destabilizes the work of public authorities, especially local self-government.

Own and delegate powers of local self-government bodies in various areas that relate to community life and allow to influence the situation of IDPs. Special powers to promote the realization of the rights and freedoms of IDPs are enshrined in the Laws of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine" dated 04/15/2014 and "On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons" dated 10/20/2014 r. The legislative establishment of the powers of local self-government bodies in the field of ensuring the rights and freedoms of IDPs has been inconsistent since 2014. However, the laws enshrining them are mainly frameworks, so by-laws detail and contribute to the organic and consistent implementation of the powers of municipal authorities in this area. An important sub-legal local regulatory act is the local program, which allows local self-government bodies to develop a particular area of community life, including in the interests of IDPs.

The main difference between the functionality of local self-government bodies in ensuring the rights and freedoms, needs, and IDPs from the functionality of state authorities is their broad discretion. The right of local self-government bodies to adopt local programs of their choice is one of the manifestations of their discretionary powers. This right enables the implementation of any practical and valuable initiatives to support IDPs. In turn, local self-government bodies' discretion is limited and always exercised by the law - this is one of the principles of decentralization of power.

Key words: *internally displaced persons, local self-government bodies, discretion, legal support, local programs, the rule of law.*

Актуальність. Україна, як цивілізована правова держава несе відповідальність за долю осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. Ефективність підтримки внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) є індикатором оцінки соціальної спрямованості України як для українського суспільства, так і для міжнародної спільноти.

Бойові дії на території одразу 9 областей України спровокували вимушене переміщення понад 8 млн. осіб, а перелік проблем і правопорушень, з якими вони зіткнулись, є значно масштабнішим і складнішим. Вирішення переважної більшості первинних проблем ВПО є відповідальністю органів місцевого самоврядування, що виправдано впливає на розширення їх дискреції. Дискреція органів місцевого самоврядування, в свою чергу, є обмеженою і завжди реалізується відповідно до закону – це один з принципів децентралізації влади.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням та новою хвилею вимушеного переміщення, прийнято низку нормативно-правових актів, що стосуються діяльності органів місцевого самоврядування. До питань місцевого значення, що вирішуються органами місцевого самоврядування в інтересах територіальної громади як приймаючої ВПО, увійшов блок нових завдань щодо забезпечення їх прав і свобод.

Наукові розвідки. Різні питання забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб досліджували такі вчені-правники як Н. Анісімов, М. Баглай, Ю. Бисага, А. Георгіца, Ю. Дмитрієв, І. Жаровська, В. Лазарєв, Є. Лібанова, В. Потапова, П. Рабінович, Т. Семигіна, Г. Христова, В. Шаповал, Т. Юдіна та ін. Правове регулювання діяльності органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод ВПО проводили О. Бочковий, Н. Ісаєва, А. Коршун, Є. Мінакова, Л. Наливайко та ін. Необхідним є дослідження чинного нормативно-правового забезпечення діяльності орга-

нів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод ВПО для його подальшого системного удосконалення.

Мета статті – охарактеризувати правове регулювання діяльності органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні для його поглибленого розуміння та подальшого удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Вирішення проблеми внутрішнього вимушеного переміщення відбувається в умовах триваючого воєнного конфлікту та неможливості прогнозувати подальшу безпекову ситуацію в державі. Повноцінне, на основі чинного національного законодавства, забезпечення органами місцевого самоврядування прав і свобод населення, а також внутрішньо переміщених осіб, неможливе (рідше частково неможливе) на тимчасово невідконтрольній та окупованій території України.

Органам місцевого самоврядування доводиться працювати в умовах невизначеності, нестабільності. Постійне коригування чинного законодавства та приведення його у відповідність до поточних умов є виправданим та необхідним, але це, також, призводить до дестабілізації роботи органів публічної влади. Особливо це стосується місцевого самоврядування, яке не характеризується таким рівнем професіоналізму та компетентності, як державна влада. Але чинне національне законодавство

Відповідно до ст. 3 Конституції України від 1996 р. людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Відповідно до ст. 24 громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними

перед законом [1]. Ці конституційні положення покладають низку важливих завдань на всю систему органів публічної влади щодо забезпечення і гарантування прав і свобод людини і громадянина.

Відповідно до ст. 7 Основного Закону в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування [1]. Правовий статус та повноваження органів місцевого самоврядування врегульовано у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. [2]. Цим законом визначено власні та делеговані повноваження органів місцевого самоврядування у різних сферах, які стосуються життєдіяльності громади та дозволяють впливати на становище ВПО. Спеціальні повноваження щодо сприяння реалізації прав і свобод ВПО закріплені у Законах України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. та «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р.

Так, у ст. 18 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. громадянам України, які виїхали за межі тимчасово окупованої території гарантується дотримання у повному обсязі їхніх прав і свобод, передбачених Конституцією України, у тому числі соціальних, трудових, виборчих прав та права на освіту, після залишення ними тимчасово окупованої території [3].

У ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. визначено основні спеціальні права і свободи ВПО, до забезпечення яких мають долучатись органи місцевого самоврядування, зокрема: *сімейні права* (возз'єднання членів сімей, які втратили зв'язок внаслідок внутрішнього переміщення); *соціальні права* (право на отримання соціальних та адміністративних послуг, право на безоплатне тимчасове проживання, на безпечні умови життя і здоров'я, на отримання належних умов для постійного чи тимчасового проживання, на забезпечення лікарськими засобами та медичною допомогою); *економічні та майнові права* (право на компенсацію вартості комунальних послуг, право на сприяння у переміщенні

рухомого майна, на отримання гуманітарної та благодійної допомоги); *культурні права* (влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади) та ін. У п. 9. ст. 11 Закону [4] деталізовано повноваження органів місцевого самоврядування з питань забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, зокрема: з інформування; із забезпечення житлових потреб та земельних прав ВПО; із забезпечення та надання медичної допомоги в комунальних закладах охорони здоров'я; із забезпечення доступу ВПО до права на освіту; із забезпечення соціального захисту, опіки і піклування щодо внутрішньо переміщених дітей та ін. Незаконні дії чи бездіяльність органів місцевого самоврядування чи їх посадових осіб, а також неналежне виконання відповідних повноважень можуть бути оскаржені в судовому порядку.

Важливо відзначити задекларовані у ст. 16 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. засади взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськими об'єднаннями з надання допомоги ВПО. Органи місцевого самоврядування можуть залучати громадські об'єднання до процесу формування і реалізації політики щодо вирішення питань внутрішньо переміщених осіб. Цим правом активні муніципальні органи користуються з 2014 р., але після початку повномасштабного вторгнення саме взаємодія органів місцевого самоврядування з неурядовими правозахисними, волонтерськими, благодійними організаціями стала дієвою формою забезпечення прав та інтересів ВПО.

Законодавче закріплення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відбувається непослідовно, починаючи з 2014 р. Але закони, що їх закріплюють є переважно рамковими, тому підзаконні акти деталізують і сприяють органічній та послідовній реалізації повноважень муніципальної влади у цій сфері.

Так, орган місцевого самоврядування керується у своїй діяльності Постановою Кабінету Міністрів України від 1.10.2014 р. № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб» та затвердженим нею Порядком оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; Постановою Кабінету Міністрів

України від 5.11.2014 р. № 637 «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам»; Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.10.2021 р. № 1364-р «Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року»; Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» та затвердженням нею Порядком надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам; Постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 р. № 495 «Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб»; Постановою Кабінету Міністрів України від 28.06.2022 р. № 740 «Деякі питання захисту прав депортованих та внутрішньо переміщених осіб»; Постановою Кабінету Міністрів України від 7.07.2022 р. № 784 «Деякі питання фінансування соціальних послуг під час дії воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» та ін. Важливим підзаконним локальним нормативно-правовим актом є місцева програма, що дозволяє органам місцевого самоврядування розвивати певну сферу життєдіяльності громади, в тому числі в інтересах ВПО.

Органи місцевого самоврядування в інтересах громади затверджують місцеві бюджети, програми соціально-економічного та культурного розвитку, цільові програми для провадження певної важливої для громади діяльності чи вирішення проблем її розвитку. Цільова (галузева) програма — це не лише підстава для фінансування з місцевого бюджету тих чи інших витрат, але й цілеспрямований короткостроковий план дій з розвитку певної сфери життєдіяльності громади [5]. Прийняття цільової програми може бути здійснено з метою підтримки та інтеграції ВПО, які прибули до громади.

Право органів місцевого самоврядування приймати на власний розсуд місцеві програми є одним із проявів їх дискреційних повноважень. Саме це право уможливило реалізацію будь-яких ефективних і корисних ініціатив на підтримку ВПО.

Основна відмінність функціоналу органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення

прав і свобод, потреб та інтересів внутрішньо переміщених осіб від функціоналу органів державної влади — це їх широка дискреція. Органи місцевого самоврядування забезпечені умовами для виявлення ініціативи та застосування нестандартних підходів, свободою вибору форм і засобів підтримки ВПО. Такі можливості, за умови їх реалізації у відповідності до принципу верховенства права, майже не обмежені. Ця теза потребує деталізації у контексті впливу дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування на забезпечення прав і свобод, а також законних інтересів ВПО.

Принципи верховенства права та демократизму обумовлюють для утворених громадою органів місцевого самоврядування правову, організаційну та матеріально-фінансову самостійність в межах повноважень, визначених законами. Органи місцевого самоврядування перебувають у певній залежності від держави (від організаційної, регулятивної підтримки, захисту тощо), яка також є залежною від муніципальних органів у частині реалізації ними державної політики на місцях [6, с. 148–149]. Реформа децентралізації влади покликана зробити самостійність і автономність органів місцевого самоврядування реальними, а також розширити межі дискреції муніципальних органів, гарантуючи при цьому верховенство права.

В результаті децентралізації влади розширюється нормативний масив конституційних та законодавчих повноважень органів місцевого самоврядування. На основі зазначених повноважень об'єктивно виникає дискреція — спочатку, у вигляді потреби в деталізації, конкретизації наведених повноважень, з метою їх подальшого більш повного і належного виконання органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, так і з метою врегулювання нових видів суспільних відносин, що виникають в процесі життєдіяльності територіальної громади та її членів в межах відносин, що вже склалися та є сталими. Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування є детермінованими, тобто вони виникають та здійснюються під впливом телеологічної домінанти місцевого самоврядування — вирішення широкого кола питань місцевого значення в інтересах територіальної громади та її членів [7, с. 32; 8, с. 130]. Інтеграція ВПО, як

одне з питань місцевого значення, з 2014 року обумовила низку нових повноважень органів місцевого самоврядування.

В умовах децентралізації влади органи місцевого самоврядування були наділені широкими повноваженнями щодо управління територією та необхідним ресурсом для їхнього забезпечення. Для реалізації цих повноважень повною мірою необхідним є формування ефективної та гнучкої структури управління [9, с. 60]. Децентралізація влади створила умови для забезпечення прав ВПО й осіб, які постраждали від конфлікту, але недостатньо ефективні. При цьому, децентралізація влади не вплинула на мотивацію органів місцевого самоврядування щодо створення умов для інтеграції ВПО, допомоги у вирішенні їх проблем. Причиною цього вбачається відсутність державних дотацій і власних фінансових ресурсів. Зокрема, делегування повноважень від державних органів органам місцевого самоврядування з надання базових адміністративних послуг розширює їх можливості забезпечувати інтереси ВПО, але серед проблем які відзначають у цій сфері – брак фінансових ресурсів та бюрократичні процедури на рівні органів державної влади. Неоднозначною є проблема формування місцевих бюджетів, оскільки відсутній баланс між обсягом повноважень і ресурсами для їх реалізації [6, с. 131]. Але активізувалась та набула нових підходів діяльність органів місцевого самоврядування щодо підтримки ВПО після 24 лютого 2022 р.

Війна суттєво впливає і на подальше проведення реформи децентралізації влади в Україні – витісняючи низку другорядних питань, на перше місце виносить забезпечення безпеки та життєздатності громад в надзвичайних умовах. На сьогодні, першочерговими на порядку денному реформи є розширення, удосконалення та гармонізація тих повноважень органів місцевого самоврядування, що уможливають реагування на виклики, що з'явилися у наслідок воєнної агресії РФ.

Відповідно до Звіту за результатами дослідження потреб та запитів громад, пов'язаних із викликами, які з'явилися внаслідок повномасштабного вторгнення РФ, що підготували експерти ГО «Український кризовий медіа-центр» найвищого рівня акумуляції ресурсів громади та її партнерів досягнуто в питанні

допомоги ЗСУ та територіальній обороні. Наступною у забезпеченні консолідації зусиль стала допомога ВПО, яка включала консультаційні послуги, зокрема супровід з питань отримання житла та субсидій, і гуманітарну підтримку: видачу продуктів харчування, гігієнічних наборів тощо. Ці дві сфери стали основними у фокусі діяльності органів місцевого самоврядування і громад в цілому. Найменше громади приділяли увагу допомозі з відкриттям та підтримкою бізнесу, хоча потреба наповнення бюджету, забезпечення працевлаштування є однією з ключових проблем [10]. Особлива увага держави до безпеки регіонів стимулює відповідні повноваження органів місцевого самоврядування у частині національного супротиву та підготовки громадян України до національного спротиву.

У ст. 14 Закону України «Про основи національного спротиву» від 16.07.2021 р. визначено повноваження обласних та районних рад, сільських, селищних та міських рад у сфері національного супротиву. Так, місцеві ради здійснюють сприяння та беруть участь у підготовці та виконанні завдань національного спротиву в мирний час та в особливий період; забезпечують у межах відповідних видатків місцевих бюджетів належне фінансування заходів територіальної оборони місцевого значення та підготовку громадян України до національного спротиву; сприяють створенню добровольчих формувань територіальних громад; забезпечують життєдіяльність населення і функціонування об'єктів у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці; сприяють популяризації участі в заходах національного спротиву. А місцеві голови, відповідно до Закону сприяють підготовці територіальної громади та відповідної території до національного спротиву; взаємодіють з питань територіальної оборони з органами державної влади, органами управління, сили і засоби яких залучаються до виконання завдань територіальної оборони у відповідній адміністративно-територіальній одиниці; сприяють створенню добровольчих формувань територіальних громад; сприяють реалізації заходів національного спротиву [11]. Отож, питання децентралізації влади в Україні та організації системи цивільного захисту й безпеки громад на базовому рівні місцевого само-

врядування вже мають свою історію, в регіонах накопичено певний досвід цієї роботи, визначено ряд пріоритетних напрямів. Крім того, буде внесено відповідні корективи і у зв'язку з тривалим функціонуванням системи цивільного захисту в умовах воєнного стану [12, с. 99]. Це дає підстави констатувати, що реалізація повноважень у сфері підтримки ВПО та у сфері національного супротиву є і залишатимуться ключовими, наскрізними завданнями для громад, які не постраждали від бойових дій, на період воєнного стану та у повоєнний період.

За час війни органи місцевого самоврядування у співпраці зі своїми громадами продемонстрували надзвичайно високий рівень відповідальності та самоорганізації у різних аспектах діяльності: а) протистояння агресору в місцях окупації та злагоджена евакуація мешканців із зони ведення бойових дій б) своєчасна переорієнтація економіки на воєнні рейки; в) прийом та розміщення ВПО і релокованого бізнесу в тилових регіонах держави. Система організації публічної влади продемонструвала значну організаційну стійкість [13]. Це свідчить про результативність проведеної реформи децентралізації, що посилена високим рівнем консолідації громад та усього суспільства загалом.

Закріплення успіхів децентралізації вимагає посилення спроможності українських громад, що дасть їм змогу утвердитись у системі публічного управління, на якому базуватися успішна повоєнна відбудова України. Передусім це стосується впровадження європейської адміністративно-управлінської моделі, відмова від рудиментів пострадянського авторитаризму та олігархії, заміна філософії соціального утримання та патерналістських настроїв на підприємницьку активність та індивідуальну ініціативу [13; 14; 15]. В цьому контексті професіоналізація місцевого самоврядування так само важлива, як і розвиток міжмуніципальної консолідації, співробітництва з державою та громадянським суспільством.

Зокрема, важливе підвищення знань та формування досвіду вирішення поточних проблем застосування законодавства в умовах воєнного стану, посилення відповідальності та мотивації муніципальних службовців, зміцнення їх морально-етичних і патріотичних переконань. Важливо забезпечити отримання спеціальних

знань з питань у сфері підтримки ВПО та осіб, які постраждали від бойових дій безпосередньо в громаді.

Системною є проблема відсутності підтримки ВПО місцевими органами влади, які не розробляють програми для інтеграції ВПО та не передбачають у місцевих бюджетах фінансування їх соціальних потреб [16; 17–20]. Ця проблема була актуальною до початку повномасштабного вторгнення, і залишається актуальною після нього.

Висновки. Отже, на основі проведеного дослідження можемо зробити наступні висновки:

1. Власні та делеговані повноваження органів місцевого самоврядування у різних сферах, які стосуються життєдіяльності громади та дозволяють впливати на становище ВПО. Спеціальні повноваження щодо сприяння реалізації прав і свобод ВПО закріплені у Законах України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. та «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. Органи місцевого самоврядування наділені спеціальними повноваженнями з питань забезпечення прав і свобод ВПО, зокрема: з інформування; із забезпечення житлових потреб та земельних прав ВПО; із забезпечення та надання медичної допомоги в комунальних закладах охорони здоров'я; із забезпечення доступу ВПО до права на освіту; із забезпечення соціального захисту, опіки і піклування стосовно внутрішньо переміщених дітей та ін. Законодавче закріплення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод ВПО відбувається непослідовно, починаючи з 2014 р. Але закони, що їх закріплюють є переважно рамковими, тому підзаконні акти деталізують і сприяють органічній та послідовній реалізації повноважень муніципальної влади у цій сфері. Важливим підзаконним локальним нормативно-правовим актом є місцева програма, що дозволяє органам місцевого самоврядування розвивати певну сферу життєдіяльності громади, в тому числі в інтересах ВПО.

2. Основна відмінність функціоналу органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод, потреб та ВПО від функціоналу органів державної влади – це їх

широка дискреція. Органи місцевого самоврядування забезпечені умовами для виявлення ініціативи та застосування нестандартних підходів, свободою вибору форм і засобів підтримки ВПО. Право органів місцевого самоврядування приймати на власний розсуд місцеві програми є одним із проявів їх дис-

креційних повноважень. Саме це право уможливає реалізацію будь-яких ефективних і корисних ініціатив на підтримку ВПО. Дискреція органів місцевого самоврядування, в свою чергу, є обмеженою і завжди реалізується відповідно до закону – це один з принципів децентралізації влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст. 892.
4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.
5. Сташук І., Лисенко В. Розвиток громади = розвиток громадянського суспільства: цільові програми. URL: <https://www.stepngo.in.ua/longread-mistsevi-programy>
6. Мінакова Є. В. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд.юрид. наук. Дніпро, 2021. 244 с.
7. Баймуратов М. О., Боярський О. О. Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини: методологічні підходи до розуміння та визначення. *Публічне право*. 2019. № 2(34). С. 31–41.
8. Наливайко Л. Р., Бочковий О. В., Мінакова Є. В. Проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування з питань, пов'язаних з внутрішньо переміщеними особами в умовах децентралізації влади (за результатами опитування пілотних громад). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 129–136.
9. Дудкіна О., Чикало І. Сучасні технології організаційного проєктування діяльності органу місцевого самоврядування. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2021. Вип. 26. С. 55–61.
10. ЗВІТ за результатами дослідження потреб та запитів громад, пов'язаних із викликами, які з'явилися внаслідок повномасштабного вторгнення РФ / І. Ейгельсон, М. Єлігулашвілі. Київ : [б.в.], 2022. 38 с.
11. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 41. Ст. 339.
12. Бойко О. Наукове обґрунтування основних напрямів публічного управління у сфері цивільного захисту в умовах подальшого розвитку децентралізації влади в Україні. *Civil Security: Public Administration and crisis management journal*. 2022. № 1. С. 98–119.
13. Куропась І. Інтеграція ВПО та релокованого бізнесу в життя громади: як використати усі переваги? URL: <https://www.prostir.ua/?news=intehratsiya-vpo-ta-relokovano-ho-biznesu-v-zhyttya-hromady-yak-vykorystaty-usi-perevahy>
14. Nalyvaiko L. R., Orieshkova A. F. Internally Displaced Persons: Theoretical and Legal Aspects / *Human rights as a base for the implementation of European legal values in Ukraine and the Republic of Poland in the context of civil society development*: collective monograph. Lublin: Izdawniciba «Baltija Publishing», 2019. P. 268–291.
15. Nalyvaiko L., Marchenko O., Ilkov V. Conceptualisation of the Phenomenon of Corruption: International Practices and Ukrainian Experience. *Economic Annals-XXI*. 2018. № 172(7–8). P. 32–37.
16. Дем'яненко М. Внутрішньо переміщені особи України: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання. *Україна: події, факти, коментарі*. 2018. № 3. С. 34–43.
17. Kolb A., Hrushko M., Teteriatnyk H., Chepik-Trehubenko O., Kotliar O. Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39. № 71. P. 334–349.
18. Nalyvaiko I. The role of civil society institutions in preventing and combating corruption in public authorities. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 27–30.
19. Наливайко Л. Р., Чепик-Трегубенко О. С. Децентралізація публичної влади в умовах формування громадянського общества и евроинтеграции Украины. 2017. *Leges si Viata*. № 1/2(301). С. 121–125.
20. Коренев А., Горбалінський В. Міжнародні стандарти забезпечення права на доступ до правосуддя: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 201–207.

Куліков О. П.,

аспірант

Академії адвокатури України

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПОСИЛЕННЯ РОЛІ ГРОМАДСЬКОСТІ У ФУНКЦІОНУВАННІ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Анотація. В статті досліджуються питання реалізації конституційної концепції народовладдя у судовій системі України через аналіз двох форм участі громадськості у формуванні судової влади, якими є народні вибори суддів та участь представників громадськості у складі органів, що здійснюють добір суддів.

Перша форма участі громадськості у формуванні судової влади викликає інтерес з точки зору аналізу його ефективності та можливості використання в Україні з метою посилення демократичного контролю за судовою владою. Для цього досліджується досвід формування суддівського корпусу, який свого часу був актуальним на теренах України, зокрема в період 1980-х років радянської доби, а також окремі аспекти практики демократичного контролю за судовою владою, що використовується у Сполучених Штатах Америки (в частині припинення повноважень суддів).

Друга форма участі громадськості у формуванні судової влади стосується можливості народу обирати суддів через інструменти більш глибокої інтеграції представників суспільства у склад основних інституцій в судовій системі, які здійснюють добір кандидатів на посади суддів, зокрема у склад Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради правосуддя. Ретельно аналізуються зміни, через які пройшла Вища кваліфікаційна комісія суддів України, як орган, що несе найбільшу відповідальність за проведення добору суддів, на шляху до її сучасного вигляду. Вивчається питання про представницький склад цього органу та підходи до його формування, та яким чином вони змінювалися з роками.

Автор статті послідовно підтримує ідею необхідності подальшої демократизації судової влади України, що відображатиме прогресивні тенденції та підходи до організації взаємодії між суспільством та судовими органами. Кроки з підвищення рівня контролю за діяльністю суддів з боку громадськості мають позитивно відзначитися на функціонуванні судової системи в цілому та повернути втрачену довіру суспільства до судових органів.

Ключові слова: добір суддів, формування суддівського корпусу, громадській контроль за судовою владою, відбіркові комісії суддів, народні вибори суддів.

Kulikov O. P. Some issues of strengthening the role of the public in the functioning of the judiciary

Abstract. The article examines the implementation of the constitutional concept of people's power in the Ukrainian judicial system through the analysis of two forms of public participation in the formation of the judiciary, which are popular elections of judges and the participation of public representatives in bodies that select judges.

The first form of public participation in the formation of the judiciary is interesting for us from the point of view of analyzing its effectiveness and the possibility of its use in Ukraine in order to strengthen democratic control over the judiciary. For this purpose, the article studies the experience of the judicial corps formation, which at one time was relevant on the territory of Ukraine, in particular in the period of the 1980s of the Soviet era, as well as certain aspects of the practice of democratic control over the judiciary, used in the United States of America (in terms of terminating the powers of judges).

The second form of public participation in the formation of the judiciary concerns the possibility of the people to elect judges through the tools of deeper integration of society representatives into the composition of the main institutions in the judicial system, which carry out the selection of candidates for the positions of judges, in particular, the composition of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine and the High Council of Justice. The changes through which the Higher Qualification Commission of Judges of Ukraine went through, as the body most closely responsible for the selection of judges, on the way to its modern appearance, are carefully analyzed. The issue of the representative composition of this body and approaches to its formation, and how they have changed over the years, are studied.

The author of the article consistently supports the idea of the need for further democratization of the judicial power of Ukraine, which will reflect progressive trends and approaches to the organization of interaction between

society and judicial bodies. Measures to increase the level of control over the activities of judges on the part of the public should have a positive effect on the functioning of the judicial system as a whole and return the lost trust of society to judicial bodies.

Key words: *selection of judges, formation of the judicial corps, public control over the judiciary, selection commissions of judges, popular elections of judges.*

Вступ (актуальність). Українська судова система часто виступає об'єктом для критики та звинувачень у слабкій ефективності, відчутній заангажованості та недостатньому професіоналізмі працівників судових органів [1, с. 110]. Подібне критичне відношення до українського правосуддя пояснюється, з одного боку, особистим негативним досвідом громадян, які мали можливість зіштовхнутися з роботою судової системи України, а з іншого – очевидним не співпадінням очікувань громадськості щодо судових рішень з їх фактичними результатами. Зокрема відомі непоодинокі випадки, коли суспільство чекало на покарання винуватців, натомість суди звільняли їх від відповідальності. Таке не співпадіння між очікуваннями на правосуддя та його реаліями особливо виразно помічалось у випадках, коли мова йшла про розгляд справ за участю представників правоохоронних органів, політиків або впливових бізнесменів державного рівня [1, с. 109].

Безумовно, що непрозорі судові справи та необ'єктивні судові рішення призводили до узагальнених висновків щодо тотальної неспроможності судової системи здійснювати справедливе та незалежне судочинство. Хоча подібне узагальнення і містить ознаки крайніх поглядів, однак ситуація з діяльністю судових інституцій та формуванням ефективних судових органів впродовж багатьох років дійсно залишається непростою. Цей факт підтверджують регулярні соціологічні опитування. Так, одне з останніх соціологічних опитувань, проведених у 2020 році, показало, що рівень довіри українського суспільства до українських судів становить лише 15,4 % [2, с. 7]. Такий низький показник довіри до судової влади на фоні постійних судових реформ, спрямованих на покращення якості правосуддя, закономірно викликає запитання – що ж було зроблено не так або було не враховано під час проведення чисельних вдосконалень законодавства?

Вочевидь причин може бути багато. Але однією із суттєвих умов, яка, на думку автора статті, пояснює високу недовіру громадян до

судової влади є дефіцит ефективної взаємодії із суспільством. Можливо така ситуація пов'язана з тим, що від моменту здобуття Україною незалежності розбудова судової системи базувалася на активній пропаганді концепції максимальної незалежності судової влади від виконавчої та законодавчої влади [3, с. 293]. І мимоволі ця концепція незалежності, про яку, до речі, неодноразово згадувалося у звітах міжнародних організацій (зокрема, у звітах представників Європейської комісії з ефективності правосуддя, Групи країн проти корупції (GRECO), Європейської ради суддів та висновках Венеційської комісії), поширилася і на відносини із громадськістю [4, с. 83]. Однак, навіть якщо такий зв'язок дійсно й існував, погодитися з ідеєю максимальної незалежності судової влади від громадськості дуже складно. Адже судова влада має діяти передусім в інтересах суспільства. І саме як наслідок відсутності такої взаємодії є стійке несприйняття громадянами судової влади як дружнього інституту та традиційне невдоволення роботою судової системи [5], [6, с. 45], [2, с. 7].

З огляду на зазначене та враховуючи важливість питання щодо повернення довіри суспільства до судової влади, а також необхідність побудови належної взаємодії між судовою владою та громадськістю, у даній статті будуть проаналізовані недоліки законодавства, усунення яких повинне допомогти вирішити окреслені вище проблемні питання.

Основна частина (дослідження та методи). Розпочнемо ми із загальної думки про те, що у демократичному суспільстві громадськість повинна мати вплив на усі державні інститути. Така думка, враховуючи нинішній рівень регулювання діяльності судових органів, зумовлює необхідність посилення підзвітності судової влади перед суспільством [7, с. 348].

В той же час, окрім загальнотеоретичних міркувань та постулатів про обов'язкову наявність громадського контролю за владою у будь-якому демократичному суспільстві, в умовах України також існують суто правові підстави

для того, щоб говорити про необхідність розбудови нової, більш складної архітектури взаємовідносин між судовою владою та суспільством. Зокрема, мова йдеться про конституційну норму, яка визначає український народ єдиним джерелом влади [8, ст. 5]. Враховуючи те, що державна влада традиційно складається з трьох складових (законодавчої, виконавчої та судової влади), логічно формується висновок про те, що український народ є джерелом усіх трьох видів державної влади. Таким чином, українське суспільство має вплив на державну владу. У цьому контексті також варто відмітити ще одну обставину. Зокрема ту, що Конституція України визначає форми реалізації українським народом своєї влади – так, влада може бути реалізована безпосередньо, через органи державної влади або ж через органи місцевого самоврядування [8, ст. 5].

Наступним питанням, яке необхідно з'ясувати, щоб повніше розуміти рівень взаємодії українського суспільства із судовою владою, це те чи однаковою мірою сьогодні виконується конституційна норма щодо народовладдя по відношенню до законодавчої, виконавчої та судової гілки влади. І в особливості те, чи має народ право формувати кожен з цих трьох видів державної влади?

Так, з впевненістю можна сказати, що закріплена Конституцією України концепція народовладдя реалізується у повному обсязі під час обрання парламенту України (законодавчої гілки влади) та Президента України (який відноситься до виконавчої гілки влади). Можна вважати з певними застереженнями, що дана концепція також реалізується під час формування Уряду України як фундаменту виконавчої влади. Адже, він спільно формується обраним українським народом парламентом (за пропозицією коаліції депутатських фракцій) та президентом [8, ст.ст. 85, 106].

Поряд з цим, автор статті вважає, що значно в меншій мірі концепція народовладдя реалізована у можливостях громадськості формувати судову гілку влади і зокрема обирати суддів.

Розглянемо це твердження в ракурсі двох тез, які відображають найбільш поширені форми участі громадськості у процесах формування судової влади. Перша теза стосується можливості прямої реалізації права народу формувати

судову владу, зокрема через обрання (чи відкликання з посади) суддів шляхом голосування на місцевих або всеукраїнських виборах [9, с. 12]. Друга теза стосується можливості громадськості формувати склад спеціальних органів, що добирають суддів, та приймати участь у їх діяльності.

Стосовно першої тези одразу зазначимо, що чинним законодавством України не передбачена можливість прямого обрання суддів народом та їх відкликання з посади. Однак сьогоднішня ситуація не означає те, що ідея демократизації судової влади шляхом використання виборних процедур є безперспективною. Про можливість обрання суддів народом та їх відкликання свідчить вивчення відносно короткої історичної ретроспективи. Тому для аналізу питання щодо доцільності і можливості повернення до процедур обрання суддів пригадаймо практику, яка існувала в Україні в радянські часи, зокрема в останнє десятиліття існування Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР).

Так, варто відмітити, що згідно із законодавством Української Радянської Соціалістичної Республіки (Української РСР) про судоустрій від 1981 року судді в радянській Україні обиралися народом [10, ст. 22]. Вони проходили процедуру народного обрання, а не прямого владного призначення. Головна роль в обранні суддів належала безпосередньо народу (громадянам) – якщо мова йшла про суди першої інстанції, або ж його представникам (відповідним районним, обласним радам чи Верховній раді України як представницьким органам відповідного рівня) – якщо йшлося про суди вищих інстанцій. Це було одним із засадничих принципів концепції народовладдя в СРСР.

Вибори суддів в Українській РСР проходили в два етапи – висування кандидатів та голосування за відповідних кандидатів. Нормативною базою для регулювання процедури висування кандидатів на посаду суддів місцевих судів був Закон Української РСР “Про вибори районних (міських) народних судів Української РСР”. Законом встановлювався спеціальний склад суб’єктів, яким надавалося право висувати кандидатури на посаду судді. Зокрема, таке право належало: 1) професійним спілкам, 2) трудовим колективам, 3) громадським організаціям, 4) зборам військовослужбовців та 5) політич-

ними утвореннями [11, ст. 12]. Зазначені колективи (сформовані здебільшого за професійним, соціальним або політичним принципом) в широкому сенсі представляли громадськість та її інтереси. Це був перший етап процедури добору суддів.

Якщо оцінювати процедуру висунування кандидатів на посаду суддів, аналізуючи її формальну сторону, то вона виглядала цілком раціональною і переконливою. Адже вважалося, що зазначені колективи були незалежними, діяли без зовнішнього втручання та примусу (у т.ч. з боку адміністрації установи), самостійно визначали і пропонували з числа своїх членів кандидатів (як правило найбільш гідних осіб), спираючись на власний досвід роботи з майбутніми суддями, досвід своїх комунікацій з ними та досвід відповідної взаємодії. Такий підхід до висунування кандидатів на посаду суддів повністю вкладався в політичну і партійну ідеологію радянського часу, де вирішальна роль у державному будівництві мала належати народу. Про цю обставину український науковець В.С. Бігун у своїх працях говорив так: “пролетарська демократія висунула класове гасло “виборність суддів з трудящих лише трудящими” [12, с. 385].

Окремо необхідно відмітити іншу особливість законодавства того часу, яка в сьогоденних умовах може викликати подив. Так, кандидату на посаду судді не потрібно було бути юристом чи мати юридичну освіту, щоб мати можливість обиратися на цю посаду – “вимога обов'язкової юридичної освіти кандидатів на посаду судді була закріплена в законодавстві лише у 1989 р.” [12, с. 457].

Наступний етап процедури добору суддів в радянській Україні передбачав проведення безпосереднього голосування громадян за кандидатів на посаду судді. Зокрема, Законом Української РСР “Про судоустрій України” 1981 року встановлювалося, що народні судді районних (міських) народних судів обиралися громадянами району, міста, району в місті на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні строком на п'ять років [10, ст. 22]. Вибори проводилися по виборчих округах – від кожного виборчого округу обирався один народний суддя [11, ст. 9]. По кожному виборчому округу затверджувався

текст виборчого бюлетеня, в який включалися в алфавітному порядку всі зареєстровані по виборчому округу кандидати в народні судді із зазначенням прізвища, імені, по батькові кожного кандидата, найменування громадських організацій, трудових колективів, зборів військовослужбовців по військових частинах, які висунули кандидатів [11, ст. 40].

Як видно з описаної вище процедури, організація виборів народних суддів, що діяла в радянські часи, фактично повторювала основні засади добре відомих політичних виборів, коли шляхом народного голосування обираються політичні партії, представники громадян в органи місцевого самоврядування тощо. З огляду на що, повторити цей досвід в сучасних умовах, за необхідності, буде цілком можливо.

Поряд із цим, необхідно додати, що концепція “народовладдя” не обмежувалася лише можливістю громадян голосувати за суддю. Вона більш широко розкривалася у праві виборців висловлювати недовіру суддям, зокрема відкликати суддів – що також можна вважати одним з елементів загальної процедури формування суддівського корпусу в Українській РСР. Так, в законодавстві того часу існувала правова норма про те, що судді були відповідальними перед виборцями [10, ст. 9]. У свою чергу Закон Української РСР “Про порядок відкликання народних суддів і народних засідателів районних (міських) народних судів Української РСР” передбачав, що виборці мали право відкликати суддів, якщо вони не виправдали виявленого їм довір'я або вчинили дії, не гідні високого звання судді [13, ст.ст. 1,6].

Безумовно, що подібні положення законодавства радянської моделі щодо обрання суддів народом робили його більш цілісним та завершеним, чим посилювали його позитивне сприйняття і підкреслювали дієвість концепції народовладдя.

Такий був досвід Української РСР.

Поряд з цим, цікаво відмітити й те, що і сьогодні в світі використовуються процедури висловлення недовіри суддям еквівалентні тим, що діяли в Українській РСР. Мова йдеться про Сполучені Штати Америки, зокрема про сім штатів цієї країни (Аляска, Колорадо, Міссурі, Юта, Нью-Мексико, Аризона, та Теннессі) [14, с. 9, 11]. Ці процедури називаються “вибори на продовження

строку повноважень” (retention election). Суть таких виборів полягає у тому, щоб громада, якій слугують судді, чий випробувальний термін добігає кінця, могла вирішувати чи варто продовжувати такому судді його повноваження чи ні. При цьому голосування за суддів відбувається на підставі інформації, яку надає виборцям спеціальна Комісія з оцінки діяльності суддів. Тобто голосування використовувалося для очищення суддівського корпусу від непрофесіоналів. Вважається, що “у такому випадку підзвітність суддів громадськості є ключовою частиною такого підходу відбору суддів” [14, с. 8].

Загалом, якщо вести мову про США, то в контексті вивчення процедур добору суддів, тут варто також згадати й так званий План О'Конор. Це план, а точніше програмний документ, що містить комплекс заходів, запропонованих суддею Верховного Суду США Сарою Дей О'Конор, метою якого є демократизація судової влади та підвищення її підзвітності суспільству [14, с. 2]. Зазначений План О'Конор містить такі етапи як первинний відбір суддів, що здійснюється спеціальними номінаційними комісіями (до складу яких входять представники громадськості), та “вибори на продовження строку повноважень”. Насправді, даний підхід є одним з найкращих прикладів демократичного контролю за діяльністю судової влади, адже на кожному з етапів суддівської кар'єри він передбачає можливість громадськості висловлювати свою думку щодо суддів.

Підводячи попередні підсумки в даній частині дослідження, можна зауважити те, що законодавча процедура обрання суддів, яка застосовувалася за радянських часів, мала свої привабливі сторони. На жаль, в умовах тоталітарного режиму, яким був режим радянської влади, усі позитивні риси демократичного підходу до обрання суддів, закріплені в законодавстві тих часів, значною мірою були нівельовані активним втручанням радянського партійного апарату та домінуванням партійної ідеології у питаннях формування суддівського корпусу.

Це окремі історичні аспекти досвіду функціонування системи прямого обрання суддів народом в недалекому минулому України, а також приклади формування підзвітної та підконтрольної громадянам судової влади в США.

В той же, час питання контролю та відпо-

відальності судової влади перед суспільством, як вже згадувалося раніше, залишаються актуальними і для сучасної України [15, с. 108]. І той факт, що підтверджує існування в Україні практичного досвіду обрання суддів на народних виборах сам по собі вже може свідчити про підсвідому готовність держави до залучення громадськості до процесів формування суддівського корпусу шляхом виборних процедур і в сьогоденні.

Поряд з цим, очевидно, що подібний крок вимагатиме багато часу та ресурсів. Тому, подальший аналіз питання щодо реалізації конституційної норми про народовладдя та способів участі народу у формуванні суддівського корпусу проводитиметься в іншій площині – в рамках нашої другої тези, а саме в контексті вивчення практики функціонування системи органів, які беруть участь у доборі суддів, та їх взаємодії з громадськістю.

У даному разі мова вестиметься передусім про дві основні інституції, задіяні у процедурі добору суддів – про Вищу кваліфікаційну комісію суддів України (ВККСУ) та Вищу раду правосуддя (ВРП). Разом з тим, буде розглянуто питання взаємодії громадськості з органами суддівського самоврядування, оскільки можливість реалізації конституційної норми про народовладдя теоретично ймовірна і у такому форматі взаємовідносин.

Варто зазначити, що після прямого обрання суддів народом та відкликання суддів з посад наступним найбільш дієвим способом впливу на судову систему є участь громадськості у процедурі формування та діяльності інституцій, що здійснюють добір суддів. Такий вплив можливий через формування складу цих органів та наявність своїх представників у їх складі.

На жаль, аналіз законодавства щодо процедури формування ВККСУ, ВРП та органів суддівського самоврядування також свідчить про існування помітного дефіциту впливу народу на ці органи.

Так, відповідно до чинного законодавства України ВККСУ наразі є єдиним органом, що стоїть на “форпості” процедури добору суддів [16, п. 7 Перехідні положення]. Ще порівняно недавно – в період до 2010 року – в Україні діяли територіальні кваліфікаційні комісії суддів, які були регіональними територіальними

органами, що здійснювали добір та оцінювання суддів. Члени таких комісій призначалися окрім як конференцією місцевих суддів (6 кандидатів до складу комісії), також і Міністром юстиції України (2 кандидати до складу комісії), уповноваженими відповідних обласних рад (2 кандидати до складу комісії), та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини комісії (1 кандидат до складу комісії). В цей час також функціонувала ВККСУ. Однак її роль обмежувалася питаннями формування вищого складу суддівського корпусу. Вона складалася з 13 членів – сім членів призначалися з'їздом суддів України, по два члени призначалися Верховною Радою України та Президентом України, по одному члену до складу комісії призначалися Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Міністром юстиції [17, ст. 75].

В ці роки право громадськості обирати кандидатів до складу комісії було відсутнє. Хоча наявне було опосередковане представництво народу через обласні ради депутатів. А у випадку ВККСУ – через парламент України. Тобто хоч і з певними застереженнями можна вважати, що концепція народовладдя реалізовувалася через представницькі органи. А кількість позасудових представників у складі ВККСУ (6 осіб) була майже однаковою з кількістю членів комісії, які представляли судову спільноту (7 осіб).

Щодо права Президента України, Міністра юстиції України, парламенту України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини призначати членів комісії варто зазначити, що стосовно існування залежності ВККСУ від виконавчої та законодавчої гілок влади існували перестороги. Вважалося, що участь у складі комісії представників, які призначалися виконавчою або законодавчою владою, опосередковано створювали можливість обирати контрольованих та лояльних до такої влади суддів. Ще у 2010 році з огляду на квотний підхід до формування складу ВККСУ незалежні експерти (представники 19 країн-членів ОБСЄ, Ради Європи, зокрема Венеційської Комісії) звертали увагу на необхідності зменшення залежності судової влади від політичної влади. Зазначені пропозиції були викладені, зокрема, у Київських рекомендаціях щодо неза-

лежності судочинства у Східній Європі, Південному Кавказі та у Середній Азії [18, ст. 4].

У період з 2010 по 2016 рік склад ВККСУ становив 11 членів. Окрім членів, які призначалися з'їздом суддів України (6 осіб), двох членів призначав з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ, по одному члену призначали Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Міністр юстиції та Голова Державної судової адміністрації України [19, ст. 58]. Тобто як і раніше виконавча та законодавча гілки влади зберігали вплив на ВККСУ та процедуру призначення суддів. В останні роки кількість представників від інших гілок влади була меншою ніж раніше. Однак, і цей формат не дозволяв створити ефективну та незалежну судову систему. Тому, суспільство потребувало продовження реформ і пошуки оптимальних варіантів продовжувалися [20].

З 2016 року по 2019 рік склад ВККСУ формувався з 16 членів. Окрім членів від з'їзду суддів України (8 осіб), з'їздом адвокатів та представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ пропонували два члени Комісії, по два члени (не суддів) пропонувалися Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Головою Державної судової адміністрації України [21, ст. 94]. Як ми бачимо до складу комісії в цей період також все ще входили представники від парламенту та Уряду України. Також були представники від професійного адвокатського середовища, що відповідало міжнародній, зокрема європейській та американській практиці [14, ст. 8; 22, ст. 5, 8]. І на думку автора статті в більшій мірі відповідало принципу народовладдя, аніж опосередковане представництво через політичні державні інститути, такі як парламент або уряд України.

І лише у 2019 році було відмінено квотний принцип призначення членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів та запроваджено конкурсну процедуру їх призначення, чим повністю позбавлено права представників законодавчої та виконавчої гілок влади – Верховної Ради України, Голови Державної судової адміністрації України – обирати чи призначати членів цієї комісії [23, п. 1]. Як показав досвід в Україні процес реалізації окремих пропозицій міжнародних експертів зайняв майже десятиліття. В той же час, за новим законодавством

обрання нових членів ВККСУ здійснювалося за конкурсною процедурою органами суддівського самоврядування і спеціальною конкурсною комісією, яка також формувалася без участі представників виконавчої та законодавчої гілок влади (парламенту або уряду) – три особи, обралися Радою суддів України з числа її членів, три особи з числа міжнародних експертів [21, ст. 95¹].

Таким чином основні важелі впливу інших гілок влади (у вигляді можливості пропонувати кандидатури до складу ВККСУ) на цю частину судової системи були ліквідовані. Однак чи досягла держава мети щодо створення ефективних судів за рахунок зменшення залежності судової влади від інших гілок влади. На думку автора статті, ні. Навпаки, повне виключення зі складу ВККСУ представників, які не мали відношення до судової системи, навряд чи можна вважати прогресивним кроком. По-перше, не було критичної кількості представників законодавчої та виконавчої гілок влади у складі Комісії, яка б могла серйозно впливати на процес прийняття рішень. По-друге, склад ВККСУ до 2019 року не представляв закритий орган, через наявність в ньому представників з позасудового середовища. В той час як показує практика закриті системи, в яких відсутній будь-який зовнішній контроль, з високою долею вірогідності перетворюються з часом в “корпоративні клуби за інтересами”.

Щодо участі громадськості у формуванні складу ВККСУ, то в період з 2016 по 2019 рік вона певним чином наблизилася до ідей народовладдя та демократизації судової системи. І хоча не в тому вигляді як цього могло хотітися, але з помітними поступками вперед. Так, після реформаторського 2016 року можливості громадського контролю за процедурою добору суддів відчутно підвищилися за рахунок утворення Громадської ради доброчесності. Зазначена громадська рада мала надавати допомогу ВККСУ під час розгляду питань щодо відповідності суддів (кандидатів на посаду суддів) двом основним критеріям, зокрема критерію професійної етики та критерію доброчесності [21, ст. 87].

Наступний конституційний орган, який залучений до процесу відбору та призначення суддів – ВРП – також не в недостатній мірі є підвладним українському народові. Зокрема,

аналіз законодавства свідчить, що жодний з членів ВРП не обирається безпосередньо народом. Її склад формується з двадцяти одного члена, з яких десятих обирає з’їзд суддів України з числа суддів чи суддів у відставці, двох – призначає Президент України, двох – обирає Верховна Рада України, двох – обирає з’їзд адвокатів України, двох – обирає всеукраїнська конференція прокурорів, двох – обирає з’їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ [16, ст. 5]. В даному випадку можна вважати, що народне представництво у складі ВРП є кращим аніж в моделі формування ВККСУ. Адже, тут має місце більше представництво органів, установ та організацій, на підставі пропозицій яких формується склад ВРП. Ті ж чотири члени цього органу, які пропонуються парламентом України і Президентом України, знов таки із застереженнями, можуть вважатися такими, що опосередковано призначені відповідно до народного волевиявлення. Однак, якщо відкинути думку про можливість делегування народом відповідних повноважень парламенту та голові держави, то матимемо лише 4 представники з 21 члена ВРП, які можуть вважатися представниками громадськості (зокрема кандидати від адвокатської спільноти та наукового і освітнього середовища). Тож і цьому випадку можна вважати, що народ усувається від активної участі у процесі формування судової влади.

З рештою, третій правовий інститут, який також входить до складу судової системи України та який має значні повноваження щодо організації діяльності судів – це інститут “суддівського самоврядування” та органи, які його представляють. На жаль і в цьому випадку слід говорити про відсутність ефективної взаємодії органів суддівського самоврядування з народом.

Так, згідно із Законом України “Про судоустрій і статус суддів” в Україні виділяють три основні організаційні форми суддівського самоврядування – 1) збори суддів, 2) Рада суддів України, 3) З’їзд суддів України [21, ст. 127]. Проте ані збори суддів, ані Рада суддів України, ані З’їзд суддів України не підконтрольні народові.

Так, збори суддів представляють собою зібрання суддів відповідного місцевого суду і є першим або ж найнижчим рівнем суддівського самоврядування з точки зору повнова-

жень та кола питань, які дані органи можуть вирішувати в контексті суддівського самоврядування відповідно до законодавства [21, ст. 128]. В зборах суддів представники народу не беруть участь.

У свою чергу Рада суддів України знаходиться на другій сходинці в ієрархії органів суддівського самоврядування і є вищим органом суддівського самоврядування. Вона діє як виконавчий орган З'їзду суддів України, який обирає її склад. До складу Ради суддів України входять 33 члени: 1) одинадцять суддів від місцевих загальних судів; 2) чотири судді від місцевих адміністративних судів; 3) чотири судді від місцевих господарських судів; 4) чотири судді від апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення; 5) два судді від апеляційних адміністративних судів; 6) два судді від апеляційних господарських судів; 7) по одному судді від вищих спеціалізованих судів; 8) чотири судді Верховного Суду [21, ст. 133]. Як видно зі складу Ради суддів України народного представництва в ній немає.

З'їзд суддів України є найвищим органом в ієрархічній системі органів суддівського самоврядування. Збори суддів кожного суду (крім місцевого загального суду, вищого спеціалізованого суду та Верховного Суду) обирають на з'їзд суддів України по одному делегату [21, ст. 129]. У цьому випадку також народ не надає своїх делегатів, які б представляли думку громадськості.

Отже, як випливає із процедури обрання членів органів суддівського самоврядування тільки самі судді мають можливість формувати склад органів суддівського самоврядування на відповідному рівні. Подібний підхід зрозумілий, оскільки він відповідає суті поняття самоврядування. Тобто, можливості відповідної спільноти, чи-то мова йдеться про суддівське самоврядування, прокурорське або місцеве самоврядування, самостійно вирішувати питання, які стосуються предмету діяльності відповідної професійної, комунальної або ж іншої спільноти без участі сторонніх суб'єктів.

Водночас, повертаючись до питання можливості впливу громадян на судову гілку влади та реалізацію конституційного принципу народовладдя через органи суддівського самоврядування, ми бачимо, що і в даному контексті

у суспільства також відсутні жодні ефективні інструменти впливу.

Таким чином, поєднуючи усі проміжні висновки зроблені на підставі аналізу порядку обрання різних інституцій, що формують систему судової влади, можна говорити в широкому сенсі про наявність суперечності базового конституційного імперативу про те, що народ виступає єдиним джерелом влади та діючого порядку формування складу інституцій, що представляють відповідну частину судової системи. Фрагментарне представництво громадськості у складі ВРП та діяльність ГРД є більше спробою запровадити демократичні принципи ніж реальним втіленням концепції народовладдя.

Водночас історичний досвід показує, що у світі й досі не винайдено єдиної правильної відповіді на питання про те, яким чином слід здійснювати комплектування корпусу суддів, щоб долучати до лав судової системи високопрофесійних, компетентних, доброчесних та відповідальних осіб. Кожна держава, незалежно від того чи мова йде про європейські країни, чи країни американського континенту, обирає свою особисту формулу ефективної системи добору суддів [3, с. 17, 257, 261]. З цього слідує висновок, що виключно українському народові і українському парламенту належатиме право обрати у майбутньому ту форму і ту архітектуру взаємовідносин судової влади та суспільства, які будуть найбільш оптимальними для України.

Висновки. Якість українського правосуддя незмінно залишається важливою частиною державної політики. Враховуючи демократичні принципи державного управління для нас є актуальним завданням щодо пошуку оптимальних форм контролю за діяльністю суддів з боку громадянського суспільства. Вирішення даного завдання дозволить у повній мірі втілити у життя концепцію народовладдя і реалізацію народом державної влади, задекларовані Конституцією України. Наявність подібного виду контролю підвищить відкритість судової системи та очікувано має призвести до повернення довіри суспільства до українських судів.

В той же час допоки вирішення питання про можливість використання такого інструменту як прямі вибори суддів потребує додаткових широких дискусій, то необхідно забезпечити можли-

вість здійснення громадського контролю за формуванням суддівського корпусу у форматі більш широкого залучення представників громадськості до діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Вищої ради правосуддя. При цьому для реального впливу на процеси формування суддівського корпусу представники громадськості повинні входити до складу комісії на постійній основі і мати рівні з іншими членами комісії права щодо голосування стосовно питань, які обговорюються на засіданнях цього органу.

Продовжити реформування судової системи через посилення ролі громадськості у контролі за діяльністю суддів можна також і через запровадження механізму висловлення недовіри суддям. В світі існує подібна практика, тому її запровадження в Україні може позитивно позначитися на стані суддівства. Однак як і запровадження прямих виборів суддів народом, питання щодо можливості відкликання суддів має ще пройти серйозні дискусії у науковому та експертному середовищах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Судова реформа і стан судочинства в Україні: оцінки експертів. Центр Разумкова. 2013. С. 107–115. URL: https://www.razumkov.org.ua/upload/Sudova_reforma_2013_expert.pdf (дата звернення: 15.09.2022).
2. Барометр довіри до суду: (звіт за результатами 1-ї фази онлайн-опитування за методом SAWI / Міжнародний фонд “Відродження” у партнерстві з Ініціативою відкритого суспільства для Європи (OSIFE) за фінансової підтримки Посольства Швеції в Україні, та сприяння програми USAID “Нове правосуддя”; Громадська організація “Інститут прикладних гуманітарних досліджень”. Харків, 2020. С.13. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Public_Trust_Barometer_Report_1st_Stage_2020_UKR.pdf (дата звернення: 15.09.2022).
3. Москвіч Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : монографія. Харків : Видавництво “ФІНН”, 2011. 384 с. ISBN 978-966–8030–88-8.
4. European judicial systems Efficiency and quality of justice – CEPEJ Studies No. 26-2018 Edition (2016 data). P. 240. ISBN 978-92-871-8566-2. Conseil de l’Europe, October 2018 Printed at the Council of Europe.
5. “Citizen confidence with the judicial system and the courts, 2007 and 2016”, in Government at a Glance 2017, OECD Publishing, Paris. 2017. URL: https://doi.org/10.1787/gov_glance-2017-graph168-en (дата звернення: 15.09.2022).
6. Звіт за результатами дослідження “Ставлення громадян України до судової системи”. Центр Разумкова. 2020. С. 47. URL: <https://rm.coe.int/zvitsud2020/1680a0c2d7> (дата звернення: 15.09.2022).
7. Прилуцький С. В. Судова влада і громадянське суспільство: взаємозв’язок, місце і роль у правовій державі. *Правова держава*. 2010. № 21. С. 342–351. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36862/47-Prilutsky.pdf?sequence=1> (дата звернення: 15.09.2022).
8. Конституція України (в редакції від 21.02.2019 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Кравчук В., Кравчук В. Громадський контроль судової влади як спосіб відновлення довіри суспільства до судів та суддів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. № 3(7). С. 11–16.
10. Про судоустрій України: Закон Української РСР від 05.06.1981 № 2022-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1981. № 24. Ст. 357.
11. Про вибори районних (міських) народних судів Української РСР: Закон Української РСР від 05.06.1981 № 2023. X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1981. № 24. Ст. 358.
12. Бігун В. С., Бойко І. Й., Бондарук Т. І., Віслобоков К. А. та ін. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку: монографія. Київ : НВП “Видавництво “Наукова думка” НАН України, 2014. 503 с. ISBN 978-966-00-1458-9.
13. Про порядок відкликання народних суддів і народних засідателів районних (міських) народних судів Української РСР: Закон Української РСР від 05.06.1981 № 2023. X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1981. Додаток до № 24. Ст. 359.
14. The O’Connor judicial selection plan. IAALS, 2014. 11 p. URL: <https://iaals.du.edu/projects/o-connor-judicial-selection-plan> (дата звернення: 15.09.2022).
15. Хотинська-Нор О.З. Громадський контроль як фактор розвитку судової системи. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 4(31). С.108–117.
16. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.201 № 2453. VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 41–42, № 43, № 44–45. Ст. 529.

17. Про судоустрій: Закон України від 07.02.2002 № 3018-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 27–28. Ст. 180.
18. Київські рекомендації щодо незалежності судочинства у Східній Європі, на Південному Кавказі та у Середній Азії. Дослідницька група з незалежності судочинства “Мінерва” Інституту Макса Планка. Бюро демократичних інститутів та прав людини. 2010. С. 11.
19. Чернишова Н.В. Судова влада в Україні: нав. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 104с. ISBN-978-611-01-0239-1.
20. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)”. 2015. С. 20. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209 (дата звернення: 15.09.2022).
21. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402. VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
22. Судову систему не змінити: потрібна участь громадськості. Центр демократії та верховенства права. 2019. С.8. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/sudovu-systemu-ne-zminyty-zseredyny-potribna-uchast-gromadskosti/> (дата звернення: 15.09.2022).
23. Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування: Закон України від 16.10.2019 № 193. IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 50. Ст. 354.

Мочерад А. М.,асистент кафедри теорії та філософії юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка**ПРИНЦИПИ ТА ПРАВИЛА ПРАВОІНТЕРПРЕТАЦІЙНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ**

Анотація. Ця наукова стаття присвячена розгляду принципів та правил правоінтерпретаційної технології як порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності. Окреслено загальні принципи здійснення інтерпретаційної правової діяльності. Принципи правоінтерпретаційної технології визначено як основні процедурно-процесуальні засади здійснення інтерпретаційної правової діяльності. Встановлено, що до них належать: принцип законності порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності; принцип системності (єдності) порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності; принцип нормативного регулювання порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності; принцип компетентності уповноваженого суб'єкта в порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності; принцип об'єктивності (неупередженості) уповноваженого суб'єкта в порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності; стадійність порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності. Усі вони взаємопов'язані та взаємодоповнювальні. Наведено стадії здійснення інтерпретаційної правової діяльності та запропоновано правила правоінтерпретаційної технології, які мають застосовуватись на кожній зі стадій. Виокремлено такі стадії здійснення інтерпретаційної правової діяльності: 1) надходження звернення до уповноваженого суб'єкта здійснення інтерпретаційної правової діяльності; 2) прийняття уповноваженим на здійснення інтерпретаційної правової діяльності суб'єктом рішення щодо надання або ж відмови в наданні офіційного тлумачення змісту норм права; 3) здійснення офіційного тлумачення змісту норми права; 4) прийняття інтерпретаційного правового акта. Акцентується увага на важливості подальшого комплексного дослідження та нормативному закріпленні принципів і правил правоінтерпретаційної технології як порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності в Україні.

Ключові слова: *інтерпретаційна правова діяльність, правоінтерпретаційна технологія, принципи правоінтерпретаційної технології, правила правоінтерпретаційної технології, стадії здійснення інтерпретаційної правової діяльності.*

Mocherad A. M. Principles and rules of technology legal interpretation

Abstract. This scientific article is devoted to the consideration of the principles and rules of interpretive legal technology as a procedure for implementing interpretive legal activity. The general principles of implementing interpretive legal activity are outlined. The principles of the interpretive legal technology are determined as the main procedural principles of implementing the interpretive legal activity. It was established that the following principles belong to them: the principle of legality of the procedure for implementing the interpretive legal activity; the principle of systematicity (unity) of the procedure for implementing the interpretive legal activity; the principle of normative regulation of the procedure for implementing the interpretive legal activity; the principle of competence of authorized subject in the procedure for implementing the interpretive legal activity; the principle of objectivity (impartiality) of the authorized subject in the procedure for implementing the interpretive legal activity; staging of the procedure for implementing the interpretive legal activity. All of them are interrelated and complementary. The stages of implementing the interpretive legal activity are given and the rules of interpretive legal technology that should be applied at each of the stages are proposed. The following stages of the implementing the interpretive legal activity are singled out: 1) receipt of applications to the authorized subject of the implementing the interpretive legal activity; 2) taking of the decision by the authorized subject on the implementing the interpretive legal activity regarding providing or refusing to provide an official interpretation of the content of the norms of law; 3) implementing the official interpretation of the content of the norms of law; 4) adoption of an interpretative legal act. Attention is focused on the importance of the further complex research and normative consolidation of the principles and rules of legal interpretive technology as a procedure for the implementing the interpretive legal activity in Ukraine.

Key words: *interpretive legal activity, interpretive legal technology, principles of interpretive legal technology, rules of legal interpretive technology, stages of implementing the interpretive legal activity.*

Постановка проблеми. Становлення України як демократичної, соціальної, правової держави та особливості суспільно-правових трансформацій на сучасному етапі державотворення вкотре актуалізують потребу в дослідженні інтерпретаційної правової діяльності, а особливо принципів та правил порядку її здійснення, які розкриває особлива галузь знання та вміння – правоінтерпретаційна технологія.

Саме тому **мета** цієї статті полягає в дослідженні та теоретико-правовому аналізі принципів і правил правоінтерпретаційної технології як порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності.

Стан дослідження проблеми. Інтерпретаційну правову діяльність як мистецтво з'ясування та роз'яснення змісту норм права досліджувало чимало науковців. Проте маємо визнати, що дослідження правоінтерпретаційної технології та її елементів у вітчизняній правовій науці є, на жаль, новітньою тенденцією. Цю проблематику розглядали у своїх працях В. К. Антошкіна, О. М. Балинська, А. В. Зубенко, Л. А. Луць, Р. Д. Ляшенко, І. І. Онищук, С. В. Шевчук, І. Д. Шутак та ін. Та все ж в арсеналі правової доктрини досі немає комплексного дослідження принципів та правил правоінтерпретаційної технології.

Виклад основного матеріалу. У системі правових актів України інтерпретаційним правовим актом, що містить загальнообов'язкове правило роз'яснення змісту норми права, є рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) щодо офіційного тлумачення Конституції України. З огляду на цінність та значущість діяльності КСУ, наявні процедурні основи ухвалення його правових актів. Щоправда, варто наголосити, що процедура ухвалення рішень КСУ, яка передбачена Регламентом КСУ, поширюється на прийняття всіх правових актів у межах компетенції КСУ, а не тільки інтерпретаційних правових. Своєрідним «викликом» сьогодення для інституту інтерпретаційної правової діяльності є відсутність комплексного теоретико-правового дослідження і, відповідно, нормативно закріпленого порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності з використанням принципів та правил правоінтерпретаційної технології.

Закономірно, будь-яка усвідомлена діяльність людини має за основу певні принципи,

однак їх розуміння дещо різняться. У загально-вживаному значенні поняття «принцип» в українській мові розуміється як основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо, а також як особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось [1, с. 693]. У теорії права принципи розглядаються як основні керівні засади, положення, що зумовлені об'єктивними закономірностями існування й розвитку людини та суспільства і визначають зміст та спрямованість правового регулювання [2, с. 160]. Таке особливе ціннісне возвеличення пояснюється тим, що принципи стисло і концентровано відображають найсуттєвіші риси права, є його квінтесенцією, «обличчям» [3, с. 128].

Насамперед варто згадати про загальні принципи правової дійсності, або загально-правові, що характерні для права в цілому, визначають його характер й ознаки, розвиток і формування національної правової системи [4, с. 96]. Такі засади закладено в основу функціонування будь-якої державно-правової інституції, зокрема й Конституційного Суду України як уповноваженого на здійснення інтерпретаційної правової діяльності суб'єкта. У правовій доктрині до таких принципів традиційно зараховують: принцип верховенства права; принцип конституційності; принцип законності; принцип демократизму; принцип гуманізму тощо. Безперечно, означені засади властиві інтерпретаційній правовій діяльності, але під час її здійснення вони набувають особливого значення. Наприклад, нових проявів набуває принцип верховенства права, адже, відповідно до доктрини «живої конституції», саме принцип верховенства права є тією «рушійною силою», яка надихає КСУ надавати нового змісту конституційним положенням, пристосовуючи закон до суспільних змін, а не навпаки [5, с. 97].

Своєю чергою кожна державно-правова інституція, що здійснює правову діяльність, керується, окрім загальноправових принципів, й особливими засадами, які відповідають специфіці її діяльності. Так, у ст. 2 Закону України «Про Конституційний Суд України» зазначено, що діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, рівноправності

суддів, гласності, повного і всебічного розгляду справ та обґрунтованості прийнятих ним рішень [6]. Ці засади пронизують діяльність КСУ як особливої інституції конституційного судочинства.

Натомість принципи правоінтерпретаційної технології стосуються лише сфери відання останньої, а саме порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності, що спрямована на створення інтерпретаційного правового акта.

Принципи правоінтерпретаційної технології можна трактувати, послуговуючись етимологічною сутністю поняття «принципи», як основні процедурно-процесуальні засади здійснення інтерпретаційної правової діяльності.

Так, до принципів правоінтерпретаційної технології належать: принцип законності порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності; принцип системності (єдності) порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності; принцип нормативного регулювання порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності; принцип компетентності уповноваженого суб'єкта в порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності; принцип об'єктивності (неупередженості) уповноваженого суб'єкта в порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності; стадійність порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності.

Принцип законності порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності передбачає його відповідність нормам права, що містяться в законах та інших правових актах. Так, у порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності принципом законності КСУ керується при вирішенні питання про відкриття чи відмову у відкритті конституційного провадження у справі [7, с. 98].

Принцип системності (єдності) порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності передбачає узгодженість між собою всіх дій уповноваженого на здійснення інтерпретаційної правової діяльності суб'єкта, починаючи від прийняття рішення про здійснення і планування інтерпретаційної правової діяльності до ухвалення інтерпретаційного правового акта.

Принцип нормативного регулювання порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності передбачає чітке регламентування всіх процедурно-процесуальних дій уповнова-

женого на здійснення інтерпретаційної правової діяльності суб'єкта. Наприклад, уповноважений на здійснення інтерпретаційної правової діяльності суб'єкт після надходження звернення, провівши аналітичні дії, зобов'язаний підготувати попередній висновок, у якому має бути обґрунтовано доцільність надання офіційного тлумачення Конституції України.

Принцип компетентності. Розкриваючи сутність та складові цього принципу, варто проаналізувати значення самого слова «компетентний», під яким розуміють такий, що (1) має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий; який ґрунтується на знанні; кваліфікований; (2) який має певні повноваження; повноправний, повновладний [8, с. 874]. У першому випадку йдеться про професіоналізм особистості, який розуміють як якісну особливість суб'єкта праці, що відображає високий рівень розвитку професійних та ділових якостей, характеризує ціннісні орієнтації та мотивацію, що спрямовані на виконання соціального призначення професії та на розвиток спеціаліста [9, с. 16]. Професіоналізм уповноваженого на здійснення інтерпретаційної правової діяльності суб'єкта передбачає наявність спеціальних знань та умінь проводити інтерпретаційну правову діяльність із дотриманням відповідних принципів та правил правоінтерпретаційної технології. У другому випадку йдеться про наявність компетенції – сукупності нормативно закріплених повноважень у суб'єкта здійснення інтерпретаційної правової діяльності. Зазвичай припускають, що уповноважений на здійснення інтерпретаційної правової діяльності суб'єкт володіє професійними знаннями та вміннями, необхідними для здійснення означеної діяльності.

Щодо Конституційного Суду України як уповноваженого на здійснення інтерпретаційної правової діяльності суб'єкта, то слушну всебічну характеристику професійної компетентності його суддів надає Ю. М. Тодика. Він, зокрема, зазначає, що важливо усвідомлювати: в інтелектуальному аспекті інтерпретаційна діяльність суддів КСУ щодо тлумачення Конституції і законів (на час публікації КСУ був уповноважений тлумачити і закони України. – А. М.) – це один із найскладніших видів державної діяльності. Адже судді повинні при

цьому володіти значним науковим потенціалом, знанням практики правозастосування, бачити тенденції розвитку державно-правових процесів, мати широкий діапазон юридичного мислення щодо норм не тільки національної правової системи, а й зарубіжного законодавства, бути обізнаними у практиці правозастосовної діяльності органів конституційної юстиції інших країн. Від рівня їхнього інтелекту значною мірою залежить практика застосування конституційних норм, становлення конституціоналізму в Україні на демократичних засадах, розвиток конституційної доктрини й конституційного законодавства [10, с. 105].

Принцип об'єктивності (неупередженості) уповноваженого на здійснення інтерпретаційної правової діяльності суб'єкта в порядку здійснення останньої. Під неупередженістю розуміють характеристику рішень і дій людини, які приймаються і здійснюються виключно на основі принципів, незалежно від уподобань та інтересів, які при цьому задовольняються або утискаються [11, с. 283]. Очевидно, що уповноважений на здійснення інтерпретаційної правової діяльності суб'єкт повинен бути об'єктивним (неупередженим), непідкупним, безпристрасним під час здійснення інтерпретаційної правової діяльності, оскільки лише так можливо закласти загальнообов'язкове правило роз'яснення змісту норми права, що відповідатиме ідеї права як найвищого мірила справедливості. Ну і за будь-які встановлені факти службової необ'єктивності в порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності має наставати юридична відповідальність.

Принцип стадійності порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності передбачає дотримання уповноваженим суб'єктом послідовності дій у межах логічно взаємопов'язаних стадій. Своєю чергою стадії здійснення інтерпретаційної правової діяльності упорядковані за допомогою правил правоінтерпретаційної технології – сукупності настанов, що регламентують певний порядок дій. З огляду на це розкриємо правила інтерпретаційної технології в межах стадій інтерпретаційної правової діяльності.

Перша стадія – надходження звернення до уповноваженого суб'єкта здійснення інтерпретаційної правової діяльності.

На цій стадії уповноважений суб'єкт повинен дотримуватись таких правил правоінтерпрета-

ційної технології: 1) перевірити за допомогою системного аналізу правових актів можливість звернення до уповноваженого здійснювати інтерпретаційну правову діяльність суб'єкта органу, посадової особи / осіб; 2) перевірити, чи зазначена в поданні норма Конституції України, що підлягає тлумаченню, є чинною; 3) всебічно проаналізувати зміст тексту звернення до уповноваженого на здійснення інтерпретаційної правової діяльності суб'єкта задля встановлення невизначеності в розумінні змісту норми Конституції України; 4) об'єктивно оцінити зміст тексту звернення до уповноваженого на здійснення інтерпретаційної правової діяльності суб'єкта задля встановлення невизначеності в розумінні змісту норми Конституції України; 5) надати об'єктивний висновок щодо доцільності тлумачення змісту норми Конституції України.

Друга стадія – прийняття уповноваженим на здійснення інтерпретаційної правової діяльності суб'єктом рішення щодо надання або ж відмови в наданні офіційного тлумачення змісту норм права.

На цій стадії інтерпретаційної правової діяльності уповноважений суб'єкт повинен дотримуватись таких правил правоінтерпретаційної технології: 1) своєчасно ухвалювати рішення щодо відкриття чи відмови у відкритті конституційного провадження у справі за зверненням щодо надання офіційного тлумачення Конституції України; 2) бути об'єктивним, ухвалюючи рішення про відкриття чи відмову у відкритті конституційного провадження у справі за зверненням щодо надання офіційного тлумачення Конституції України; 3) перевіряти дотримання вимог правоінтерпретаційної техніки до форми та змісту ухваленого рішення відповідно до закону; 4) своєчасно повідомляти суб'єкта звернення про ухвалене рішення.

Третя стадія – здійснення офіційного тлумачення змісту норми права.

На цій стадії інтерпретаційної правової діяльності уповноважений суб'єкт повинен дотримуватись таких правил інтерпретаційної технології: 1) бути неупередженим та об'єктивним під час оцінювання поданої інформації щодо офіційного тлумачення змісту норми права; 2) всебічно проаналізувати зміст норми права, що підлягає тлумаченню.

Четверта стадія – прийняття інтерпретаційного правового акта.

На цій стадії інтерпретаційної правової діяльності уповноважений суб'єкт повинен дотримуватись таких правил правоінтерпретаційної технології: 1) сформулювати й погодити правову позицію в інтерпретаційному правовому акті; 2) прийняти інтерпретаційний правовий акт відповідно до передбаченої процедури; 3) здійснити належне обґрунтування своєї позиції в окремій думці судді КСУ.

Виділяють і п'яту стадію – оприлюднення інтерпретаційних правових актів в офіційних джерелах опублікування правових актів України. А втім, як видається, оприлюднення інтерпретаційних правових актів не належить до порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності, а є сферою окремого виду юридичної технології – технології оприлюднення правових актів.

Висновки. Розглянувши принципи і правила правоінтерпретаційної технології як порядку

здійснення інтерпретаційної правової діяльності, наголосимо, що сьогодні є потреба: 1) комплексно розкрити на теоретико-правовому рівні поняття, принципи та правила правоінтерпретаційної технології як порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності; 2) закріпити на нормативному рівні основи порядку здійснення інтерпретаційної правової діяльності; 3) провести відповідне навчання для уповноваженого здійснювати інтерпретаційну правову діяльність суб'єкта.

Застосування принципів та правил правоінтерпретаційної технології при здійсненні інтерпретаційної правової діяльності має майстерно поєднуватися з використанням надбань правоінтерпретаційної техніки та нормативним закріпленням обов'язковості їх використання, адже лише так можна досягти позитивного результату – ухвалення інтерпретаційного правового акта належної якості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 941 с.
2. Віхров О. П., Віхрова І. О. Теорія держави і права: курс лекцій : навч. посіб. Чернігів : Десна Поліграф, 2015. 304 с.
3. Рабінович П. М. Принципи права. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемчушенко (гол. редкол.). Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 5 : П–С. 734 с.
4. Когутич Є. Принципи як складовий елемент контролю за діяльністю приватних виконавців в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 95–101. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/1/19.pdf> (дата звернення: 28.10.2022).
5. Ткачук П. М. Застосування принципу верховенства права судами конституційної та загальної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 5. С. 94–101.
6. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 № 2136-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 28.10.2022).
7. Кампо В. М. Основні принципи діяльності Конституційного Суду України: структурний вимір. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 98–103. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63780/19-Kampo.pdf?sequence=1> (дата звернення: 28.10.2022).
8. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ: Вид-во «АКОНІТ», 2006. Т. 1: А–К. 926 с.
9. Норми та стандарти поведінки державних службовців : методичні матеріали / Харківська обласна державна адміністрація. Сектор з питань запобігання та виявлення корупції. Харків, 2020. 41 с. URL: https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/1062/106133/Attaches/normi_ta_standarti_povedinki_derzhavnih_sluzhbovtiv.pdf (дата звернення: 28.10.2022).
10. Тодика Ю. М. Тлумачення Конституції України як теоретична і практична проблема сьогодення. Конституція України – основа модернізації держави та суспільства : матер. наук. конф., 21–22 черв. 2001 р. Харків, 2001. С. 105.
11. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/11783/1/%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BAa-1.pdf> (дата звернення: 28.10.2022).

УДК 34.096

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.4>**Пікуля Т. О.,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

ОСНОВНІ ПРАВОВІ ФОРМИ ТА МЕХАНІЗМИ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

Анотація. 24 лютого 2022 року Російська Федерація вторглася до України. Результат та тривалість війни наразі невизначені. Однак, все більш зрозуміло, що Україна потребуватиме повоєнного відновлення. Різні уряди та міжнародні організації висловили свою готовність допомогти Україні відновитися після війни.

У відповідному дослідженні окреслені основні правові форми та механізми повоєнної відбудови України. Наголошено, що всі нові завдання, як у воєнний час, так і період післявоєнного відновлення потребують спроможних державних інституцій, ефективних систем і процесів, підготовлених державних службовців на всіх рівнях державного управління. На часі, як ніколи, реформа публічної адміністрації.

Основні принципи плану повоєнної відбудови України наступні: максимальний доступ до ринків Європейського Союзу та Великої сімки; отримання статусу кандидата, а потім повноправне членство в Європейському Союзі; побудову економіки на принципах лібералізації; налагодження логістичних маршрутів із країнами західної Європи та США; перехід від експорту сировини до переробки в тих галузях, які дають найбільшу експортну виручку; розвиток вітчизняного військово-промислового комплексу; збільшення видобутку власного газу та розвиток атомної енергетики.

Після завершення російсько-української війни, українцям необхідно буде дотримуватись декількох принципів: будувати Україну на новому суспільному договорі, де корупція неприйнятна, де права Людини і справедливість є найвищим благом; замість відбудовування старої інфраструктури і системи державного управління – створити нову міську інфраструктуру, нову енергетику і промисловість, нову прогресивну систему освіти, нові адаптивні державні інститути – і так у кожній сфері.

Відновлення України має стати таким же історичним прикладом для нашого часу, яким свого часу стало відновлення європейських країн після Другої світової війни. Війна в Україні – це безумовно катастрофа. Однак, з іншої сторони вона відкриває вікно можливостей, зокрема можливість долучити до модернізації і відновлення країни світових експертів різних галузей.

Ключові слова: план повоєнної відбудови України, механізми повоєнної відбудови України, правові форми реформування, реформа публічної адміністрації, російсько-українська війна.

Pikulia T. O. Main legal forms and mechanisms of post-war reconstruction of Ukraine

Abstract. On February 24, 2022, the Russian Federation invaded Ukraine. The outcome and duration of the war are currently uncertain. However, it is becoming increasingly clear that Ukraine will need post-war reconstruction. Various governments and international organizations have expressed their readiness to help Ukraine recover from the war.

The relevant study outlines the main legal forms and mechanisms of the post-war reconstruction of Ukraine. It is emphasized that all new tasks, both in wartime and in the post-war recovery period, require capable state institutions, effective systems and processes, trained civil servants at all levels of government. It is time, as never before, to reform public administration.

The main principles of Ukraine's post-war reconstruction plan will include: maximum access to the markets of the European Union and the G7; obtaining candidate status and then full membership in the European Union; building the economy on the principles of liberalization; establishment of logistics routes with Western European countries and the United States; the transition from the export of raw materials to processing in those industries that provide the largest export revenue; development of the domestic military-industrial complex; increase in own gas production and development of nuclear energy.

After the end of the Russian-Ukrainian war, Ukrainians will have to adhere to several basic principles: to build Ukraine on a new social contract, where corruption is unacceptable, where human rights and justice are the

highest good; instead of rebuilding the old infrastructure and public administration system – create a new urban infrastructure, new energy and industry, a new progressive education system, new adaptive public institutions – and so on in every area.

The restoration of Ukraine should be the same historical example for our time as the restoration of European countries after the Second World War. The war in Ukraine is definitely a catastrophe. However, on the other hand, it opens a window of opportunity, in particular, to involve world experts in various fields in the modernization and restoration of the country.

Key words: *plan of post-war reconstruction of Ukraine, mechanisms of post-war reconstruction of Ukraine, legal forms of reform, reform of public administration, Russian-Ukrainian war.*

Постановка проблеми. Попри те, що війна триває, українська влада, експерти та партнери вже активно розробляють плани повоєнного відновлення України. Президент Володимир Зеленський розраховує, що п'яту Міжнародну конференцію з питань реформ в Україні буде проведено, як і планувалося, 4–5 липня в швейцарському місті Лугано [1]. Якими мають бути основні правові форми та механізми повоєнної відбудови України розглянемо у відповідному дослідженні.

Мета статті висвітлити та запропонувати основні правові форми та механізми повоєнної відбудови України.

Стан дослідження. Вирішенню проблем пов'язаних із реконструкцією та повоєнною відбудовою України займаються вітчизняні та міжнародні інституції, зокрема: Європейська комісія, Національна рада з відновлення України від наслідків війни, Комітет з питань економічного розвитку Верховної Ради України та інші.

Виклад основного матеріалу. У аналітичних звітах Євросоюзу зазначалося, що після демократичної зміни влади у 2019 році Україна «швидко просунулася» в імплементації угоди про асоціацію з ЄС та реформах, «яких вимагають її громадяни». Але вже у 2020 році реформи почали пробуксовувати. «Вплив глобальної пандемії COVID-19 та раптові зміни в уряді та персоналі державних органів справили значний вплив на ці зусилля та темп реформ, який не був на тому самому рівні, як під кінець 2019 року», – зазначається у звіті [2]. У 2020 році «важливого прогресу» вдалося досягнути в таких сферах, як права інтелектуальної власності, сільське господарство, банківський та цифровий сектори. Інституційно, починаючи з 2014 року Україна досягла значного прогресу в наданні більших економічних і політичних повноважень місцевим органами влади [3]. Починаючи з 24 лютого 2022 року, коли Російська Федерація здійснила

повномасштабне вторгнення в Україну, реформування усіх сфер суспільного вимагає пошуку нових правових форм та суб'єктів.

21 квітня 2022 року Президент України підписав наказ про утворення Національної ради з відновлення України від наслідків війни [4]. Це консультативно-дорадчий орган, на який поклали обов'язок розробити план відновлення. Утворена Президентом України Національна рада з відновлення України від наслідків війни має спільні риси із раніше діючими, аналогічними структурами. Наприклад, із утворенням у 2010 року Комітетом економічних реформ та Національною радою реформ 2014 року. Попри те, що сьогодні масштаб проблем спричинених війною з Російською Федерацією не співставний, завдання перелічених інституцій схожі – вироблення скоординованої державної політики в економічній та інших сферах, подальший контроль за її впровадженням. Склад Національної ради з відновлення України від наслідків війни, так само, подібний. До неї увійшли представники Офісу Президента та Уряду, Секретар Ради національної безпеки і оборони України, Голова Національного банку України (за згодою), Голови Комітетів Верховної Ради України. До робочих підгруп Ради можуть долучати представників громадськості та міжнародних експертів. Єдине, що відрізняє відповідну раду від інших – раніше такі органи очолював особисто Президент, нині запропонований механізм співголозування голови Офісу Президента та Прем'єр-міністра. Чи виправданий такий підхід, покаже час, але ситуація «двовладдя» може призвести до внутрішніх суперечок і невизначеності у сфері політичної та юридичної відповідальності. Невиправданим видається і покладення обов'язків Секретаря на керівника одного з парламентських комітетів (з питань фінансів, податкової та митної політики) з огляду на той факт, що мандат утвореної

Ради набагато ширший за сферу повноважень Комітету. При цьому організаційно-технічне забезпечення Ради буде здійснюватися Секретаріатом Кабінету Міністрів України та Офісом Президента.

Попри ряд переваг в утворенні таких координаційних інституцій, важливо щоб державні органи брали до уваги негативний досвід, зокрема:

1. Відповідальним за формування і реалізацію державної політики в усіх сферах суспільного життя є Кабінет Міністрів України. Утворення будь яких «квазі урядових» інституцій не може його підміняти, а має допомагати та посилювати його мандат.

2. Повоєнне відновлення України потребує урядової реформи. Поетапний перехід його функціонування за принципом єдиної юридичної особи, разом із подальшим впровадженням цифровізації спростить внутрішні трансформації. Особливої уваги заслуговує питання посилення ролі інституцій відповідальних за європейську інтеграцію. Профільний Віце-прем'єр-міністр має отримати більше повноважень по координації діяльності інших органів державної влади.

3. Провідними органами державної влади щодо формування та реалізації державної політики по відбудові України мають стати міністерства. Спираючись на поради міжнародних та національних інституцій та експертів, бажано, щоб відповідальною особою за результати діяльності виступав легально створений орган державної влади. Аналіз політики і підготовка policy papers по ключовим напрямкам має стати одним з перших кроків.

4. Прискорений процес євроінтеграції та запровадження плану відбудови України потребує нових знань та навичок публічних службовців. Має бути розгорнута система їх професійного навчання. Партнерами України у відповідній сфері може стати Європейський Союз, який має досвід підготовки службовців країн-кандидатів. Доцільно до відповідного процесу залучати мережі приватних освітніх установ, які останнім часом почали розвиватись в Україні. Використовувати переваги онлайн освіти.

Це лише ряд пропозицій з трансформації нашої адміністративної системи. Головне на сьогодні – це чітке розуміння, що всі нові завдання, як у воєнний час, так і період після воєнного відновлення потребують спромож-

них державних інституцій, ефективних систем і процесів, вмілих управлінців на всіх рівнях державного управління. Отже, реформа публічної адміністрації, як ніколи на часі [5].

Що стосується змісту плану відновлення України, то Очільник Офісу Президента Андрій Єрмак повідомив, що він розроблений і презентований у Комітеті з питань економічного розвитку Верховної Ради України. Основні принципи на яких він побудований наступні:

- повний доступ до ринків Європейського Союзу та Великої сімки;
- отримання статусу кандидата, а потім повноправне членство в Європейському Союзі;
- побудова економіки на принципах дерегуляції та лібералізації;
- налагодження логістичних маршрутів в західному напрямку;
- перехід від експорту сировини до переробки в тих галузях, які дають найбільшу експортну виручку;
- розвиток вітчизняного військово-промислового комплексу;
- самодостатність в енергетиці дотягнеться збільшенням видобування власного газу та розвитком атомної енергетики;
- кліматична модернізація;
- локалізація не менше 60%.

20 травня 2022 року Президент України Володимир Зеленський анонсував розробку плану, який передбачає не тільки відновлення та відбудову України, а й бачення розвитку країни та її модернізацію. «Ми розробляємо комплексний план, який передбачає відбудову зруйнованого, модернізацію державних структур та максимальне прискорення розвитку України. Йдеться не тільки про обсяг фізичної роботи – побудувати житло, відновити підприємства, завести новий бізнес, який працюватиме на відбудову інфраструктури та на оновлення економічних відносин в нашій державі. Але, і про переосмислення того, як буде розвиватись наша країна надалі» [6].

Виступ Президент України відбувся на наступний день після того, як 19 травня 2022 року у Раді Європи назвали напрямки для подальших реформ в Україні. Генеральна секретарка Ради Європи Марія Пейчинович-Бурич на спільній з міністром закордонних справ України Дмитром Кулебою прес-конференції

у Києві зауважила, що бачить прогрес у нинішніх реформах в Україні, та відзначила сфери для подальших реформ: виконання рішень Європейського суду, захист мов меншин, захист прав на освіту, судова реформа та запобігання і боротьба з корупцією [7].

У свою чергу, міністр Кабінету Міністрів України Олег Немчінов наголосив на тому, що після нашої перемоги реформи не просто відновляться, а будуть переосмислені й наповнені новим змістом. За його словами, через війну реформи у сфері державного управління чи державної служби почали розвиватися в іншій площині, під іншим кутом. Вся публічна служба досить швидко зорієнтувалася і перебудувалася настільки, наскільки це можливо.

Однак, визнав міністр Кабінету Міністрів України, певні ініціативи зупинились. Наприклад, класифікація посад і реформа оплати праці, децентралізація певних адміністративних послуг. «Проте після війни більшість проєктів будуть відновлені. Але тут буде важливо після нашої перемоги провести оцінку та пріоритезацію реформ, щоб зосереджуватись виключно на тому, що буде максимально відповідати потребам країни з точки зору післявоєнного відновлення. Також сподіваюсь, що ми отримаємо статус країни-кандидата на членство в Європейському Союзі, і це додасть новий обсяг завдань щодо приведення нашої державної політики у відповідність до стандартів Європейського Союзу», – додав він [8].

Урядовець також зазначив, що робота із міжнародними партнерами та експертами щодо реформ продовжується, але її фокус також змінився. «Підтримка від наших колег – неймовірна, і вона – надзвичайно важлива для нас. Європейська спільнота пропонує руку допомоги для державної служби, державного управління, для уряду України. Неабияку допомогу нам, як і раніше, надає Представництво Європейського Союзу в Україні. Єврокомісія ухвалила рішення про переорієнтування усіх спільних програм на забезпечення стійкості України», – підкреслив Немчінов [9].

Мова йде про те, що Європейська комісія запропонувала створити новий механізм під назвою «Відбудувати Україну» (Rebuild Ukraine) як основний інструмент підтримки відновлення України після війни. Єврокомі-

сія планує очолити Платформу з відновлення України, яка працюватиме як всеосяжний орган стратегічного управління, відповідальний за затвердження плану відновлення, складеного та реалізованого Україною за підтримки адміністративного потенціалу та технічної допомоги з боку Європейського Союзу.

Ключові принципи міжнародної допомоги для реконструкції такі: Україна рухається до вступу до Європейського Союзу; під егідою Європейського Союзу організується окрема агенція, яка має значну автономію в питаннях координації та управління допомогою та програм реконструкції; Україна є «власником» програми реконструкції; заохочення та допомога у надходженні іноземного капіталу та технологій; допомога має бути переважно у вигляді грантів, а не кредитів; реконструкція має виходити з принципу майбутнього без вуглецевого сліду з мінімальною залежністю від викопного палива. Реконструкція має включати три чіткі стадії з різними цілями та обмеженнями. Вартість реконструкції зростає щодня все швидше, оскільки люди проводять все більше часу поза своїми домівками, діти травматизуються, а приватні компанії розпадаються.

Значний акцент у функціонуванні механізму буде зроблено на реформах у сфері верховенства права та боротьбі з корупцією [10].

Відновлення України зараз має стати таким же історичним прикладом для нашого часу і майбутнього, яким свого часу стало відновлення європейських країн після Другої світової війни. Про це написав Президент України Володимир Зеленський на своїй офіційній сторінці у фейсбуці [11].

Війна в Україні – це безумовно катастрофа. Однак з іншого боку вона відкриває вікно можливостей, зокрема долучити до модернізації і відновлення країни світових експертів різних галузей. Наприклад, Центр досліджень економічної політики залучив вісьмох економістів світового рівня до розробки «Нарисів про відбудову України».

У документі автори виклали основні принципи, на яких повинно базуватися майбутнє відновлення країни після руйнувань, спричинених нападом Російської Федерації. Запропонували 4 етапи дій: один під час бойових дій задля мінімізації збитків і три – власне для поступового відновлення.

Водночас експерти пропонують створити Міжнародну агенцію для відбудови України. Схожі функції виконувала Адміністрація економічної співпраці (Economic Cooperation Administration, ECA), яка адмініструвала План Маршалла для Європи.

Ця агенція має бути афілійованою з Європейським Союзом, водночас бути автономною у прийнятті рішень та мати чіткі терміни існування.

Цей орган буде консультувати Україну під час відновлення і стежити, щоб гроші йшли за призначенням. Тобто така агенція може існувати паралельно з Національною радою, щоб допомагати їй.

Основні етапи відбудови України наступні:

По-перше, перед тим як відбудовувати, Україна намагається усіляко мінімізувати різного роду збитки від війни. Йдеться про релокацію бізнесів із зони бойових дій у безпечніші регіони, житло для тимчасово переміщених осіб, і загалом усі заходи, спрямовані на те, щоб люди і підприємства продовжували жити та працювати.

Другий етап – документування збитків. З одного боку, воно потрібне, щоб притягнути Російську Федерацію до відповідальності за воєнні злочини в міжнародних судах. З іншого – таке документування допомагає зібрати інформацію про всі руйнування і збитки. Документуванням збитків від воєнної агресії Російської Федерації займаються спільний проєкт Київської школи економіки, Офісу Президента та Міністерства економіки.

Одразу після завершення воєнних дій потрібно буде відновити критичну інфраструктуру. Це можливість застосувати новітні підходи урбаністики і архітектури, щоб зробити українські міста більш зручними та інклюзивними для їхніх мешканців.

Надалі держава і партнери будуть спрямовувати зусилля на відновлення економіки в цілому і її стабільне зростання. Основні зусилля будуть зосереджені на створенні робочих місць і постійних джерел генерування доходів.

Це і програми підтримки і розвитку підприємництва, зважена фінансова політика, посилення енергетичного сектору.

Водночас для руху в Європейський Союз потрібно буде продовжити реформи, розпочаті до війни і узгодити своє законодавство з європейським. Наприклад, запровадити європейську систему сертифікації, продовжити велику приватизацію, антикорупційну і судову реформи.

Фінансувати відновлення будуть з усіх можливих джерел. Українська влада створила низку фондів для цього: Фонд підтримки малого та середнього бізнесу; Фонд підтримки армії; Фонд відновлення та трансформації економіки; Гуманітарний фонд; Фонд обслуговування та погашення державного боргу; Фонд відновлення майна та зруйнованої інфраструктури. Також для відбудови планують створити окремий Фонд відновлення України.

Доцільно усі ці фонди об'єднати в один з метою ефективного контролю. Окрім цього, Євросоюз планує створити спеціальний трастовий фонд для відновлення України, який працюватиме як європейський COVID-фонд. Частину витрат на відновлення можна покрити коштом арештованих російських активів, як в Україні, так і у світі. Ще одне теоретично можливе джерело фінансування – репарації від Російської Федерації. Але про них можна буде говорити лише після перемоги у війні і капітуляції Росії [12].

Висновки. Після завершення російсько-української війни, українцям необхідно буде дотримуватись декількох принципових положень:

- будувати Україну на новому суспільному договорі, де корупція неприйнятна, де права Людини і справедливість є найвищим благом;
- замість відбудовування старої інфраструктури і системи державного управління – створити нову міську інфраструктуру, нову енергетику і промисловість, нову прогресивну систему освіти, нові адаптивні державні інститути – і так у кожній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Зеленський вірить, що конференція з реформ в Україні пройде в липні у Швейцарії. Укрінформ. 19 березня 2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3434344-zelenskij-virit-so-konferencia-z-reform-v-ukraini-projde-v-lipni-u-svejcarii.html> (дата звернення: 26.05.2022).
2. Річний атестат від ЄС для Зеленського: успішність упала. Deutsche Welle. 02 грудня 2020 р. URL: <https://www.dw.com/uk/richnyi-atestat-vid-yes-dlia-zelenskoho-uspishnist-upala/a-55793911> (дата звернення: 26.05.2022).

3. Центр досліджень економічної політики задіяв вісьмох економістів світового рівня, щоб розробити «Нарис про відбудову України». URL: https://cepr.org/sites/default/files/news/BlueprintReconstructionUkraine_ukr.pdf (дата звернення: 26.05.2022).
4. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни. Указ Президента України від 21 квітня 2022 року № 266/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225> (дата звернення: 26.05.2022).
5. Рада відновлення від наслідків війни: уроки минулого та висновки на майбутнє. LB.ua. 22 квітня 2022 р. URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_saienko/514347_rada_vidnovlennya_vid_naslidkiv.html (дата звернення: 26.05.2022).
6. Глава держави: розробляємо план, який передбачає максимальне прискорення розвитку України. Укрінформ. 20 травня 2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3461079-glava-derzavi-rozroblaemo-plan-akij-peredbachae-maksimalne-priskorennia-rozvitku-ukraini.html> (дата звернення: 26.05.2022).
7. У Раді Європи назвали напрямки для подальших реформ в Україні. Укрінформ. 19 травня 2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3344866-u-radi-evropi-nazvali-napramki-dla-podalsih-reform-v-ukraini.html> (дата звернення: 21.05.2022).
8. Центр досліджень економічної політики задіяв вісьмох економістів світового рівня, щоб розробити «Нарис про відбудову України». URL: https://cepr.org/sites/default/files/news/BlueprintReconstructionUkraine_ukr.pdf (дата звернення: 26.05.2022).
9. Після перемоги реформи будуть переосмислені й наповнені новим змістом – Немцінов. Укрінформ. 19 травня 2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3469508-pisla-peremogi-reformi-budut-pereosmisleni-j-napovneni-novim-zmistom-nemcinov.html> (дата звернення: 26.05.2022).
10. Єврокомісія офіційно запропонувала створити новий механізм для відбудови України. Європейська правда. 18 травня 2022 р. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/18/7139630/> (дата звернення: 26.05.2022).
11. Відновлення України стане історичним прикладом для нас і майбутнього, як відновлення Європи після Другої світової війни. Інформаційне агентство АрміяInform. 18 Травня 2022 р. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/05/18/vidnovlennya-ukrayiny-stane-istorychnym-prykladom-dlya-nas-i-majbutnogo-yak-bulo-vidnovlennya-yevropejskyh-krayin-pislya-drugoyi-svitovoyi-vijny/> (дата звернення: 26.05.2022).
12. Відбудова України після війни: хто, як і за чиї гроші. Економічна правда. 19 травня 2022 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/19/687200/> (дата звернення: 26.05.2022).

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.5>

Заставна О. П.,
кандидат юридичних наук,
завідувач юридичного відділення
Галицького коледжу імені В'ячеслава Чорновола

РЕАЛІЇ ВИКОНАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ В УКРАЇНІ

Анотація. На рівні Конституції України закріплено основоположні права людини і громадянина, але поряд з ними також мають нормативну регламентацію найбільш важливі обов'язки, що відповідно іменуються конституційними. Дана стаття присвячена розгляду практики виконання конституційних обов'язків в Україні.

Визначено, що конституційним обов'язком є необхідний вид і міра поведінки особи, що має юридичне закріплення на найвищому рівні, передбачає досягнення суспільно корисної мети та забезпечується у разі невиконання юридичною відповідальністю.

Автором було встановлено перелік конституційних обов'язків, досліджено їх сутнісні характеристики та визначено форму їх реалізації. Дослідження характеристик конституційних обов'язків людини і громадянина є значущим, оскільки це дозволяє встановити точні умови та порядок їх виконання, дослідити їх складові, суб'єктів, на кого покладається зобов'язання тощо. Визначення рис конституційних обов'язків є необхідним для дотримання правового режиму в державі та забезпечення точного виконання покладених обов'язків.

На підставі даних статистики було оцінено дотримання одного із загальних обов'язків – неухильного дотримання законів України та непосягання на права та свободи інших осіб. Також прослідковано виконання податкового обов'язку, який має характер конституційного. Додатково автором визначено правове та соціальне значення встановлення та реалізації конституційних обов'язків людини і громадянина.

Отримані результати, внаслідок проведеного дослідження можуть бути використані для популяризації правових положень, що є шляхом підвищення рівня загальної правосвідомості громадян. Додатково, даною статтею можливо привернути увагу громадськості до проблеми необхідності якісного і добросовісного виконання конституційних та інших юридичних обов'язків для розвитку держави і суспільства.

Ключові слова: Конституція, обов'язок, громадянин, правовий статус, відповідальність, реалізація.

Zastavna O. P. The realities of fulfilling constitutional duties in Ukraine

Abstract. At the level of the Constitution of Ukraine, the fundamental rights of a person and a citizen are enshrined, but along with them, the most important duties, which are accordingly called constitutional, also have normative regulation. This article is devoted to consideration of the practice of fulfilling constitutional duties in Ukraine.

It was determined that a constitutional duty is the necessary type and degree of behavior of a person, which has legal consolidation at the highest level, provides for the achievement of a socially useful goal and is ensured in case of non-fulfillment by legal responsibility.

The author established a list of constitutional duties, researched their essential characteristics, and determined the form of their implementation. The study of the characteristics of the constitutional duties of a person and a citizen is significant, as it allows to establish the exact conditions and order of their fulfillment, to investigate their components, subjects, on whom the obligation is entrusted, etc. Determining the features of constitutional duties is necessary for compliance with the legal regime in the state and ensuring the accurate performance of assigned duties.

On the basis of statistical data, compliance with one of the general obligations was assessed – strict compliance with the laws of Ukraine and non-infringement of the rights and freedoms of other persons. The fulfillment of the tax obligation, which is of a constitutional nature, was also monitored. In addition, the author defines the legal and social significance of the establishment and implementation of the constitutional duties of a person and a citizen.

The results obtained as a result of the conducted research can be used to popularize legal provisions, which is a way of increasing the level of general legal awareness of citizens. In addition, this article can draw the public's attention to the problem of the need for high-quality and conscientious performance of constitutional and other legal obligations for the development of the state and society.

Key words: *Constitution, duty, citizen, legal status, responsibility, implementation.*

Постановка проблеми. Конституційним обов'язком є необхідний вид і міра поведінки особи, що має юридичне нормативне закріплення на найвищому рівні – в Конституції України, передбачає досягнення суспільно корисної мети та забезпечується у разі невиконання юридичною відповідальністю. Вона є складовою конституційно-правового статусу особи, оскільки є проявом взаємозв'язку та взаємодії особи з державою і зобов'язує її діяти у певному нормативно визначеному порядку, є суспільно важливим та провокує правовідносини відповідальності у разі його невиконання. Дослідження конституційних обов'язків, визначення їх рис і властивостей, вивчення відповідних класифікацій пояснюється необхідністю встановлення їх точного змісту, порядку та умов виконання задля уникнення однобічності та неповного розуміння значення конституційних обов'язків та порушення режиму їх реалізації.

Аналіз досліджень та публікацій. Дана проблематика є предметом дослідження багатьох національних вчених–конституціоналістів, оскільки вона є складовою теми конституційно–правового статусу особи. У своїх працях досліджуваному питанню приділяли уваги наступні науковці: О.В. Білоскурська, Л.О. Гаманюк, О.П. Карманюк, Ю.В. Кириченко, Л.І. Летнянчин, Ю.Н. Тодика та інші. Однак опрацювання тематики конституційних обов'язків здебільшого має загальнотеоретичний рівень, коли вченими приділяється мінімальна увага практиці їх реалізації.

Метою статті є дослідження правового інституту конституційних обов'язків людини і громадянина в Україні, що включає юридичний аналіз кожного з них, визначення правових характеристик зазначеного інституту, а також простеження правової та соціальної ролі встановлення та реалізації конституційних обов'язків людини і громадянина, дослідження практики їх виконання.

Виклад основного матеріалу. Конституційні обов'язки громадянина є важливим компонентом правового статусу фізичної особи, їх

встановлення є необхідним у правовому демократичному суспільстві як для забезпечення власне його нормального функціонування та розвитку, зокрема, завдяки підвищенню ролі окремого індивіда у суспільному житті, так і для отримання соціально корисного ефекту у житті окремої людини через досягнення загального громадського блага.

Основні юридичні обов'язки в Україні закріплює Розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України, що безпосередньо відображено в ст.ст. 65–68 Основного Закону. До них належать, зокрема, наступні: обов'язок захисту Вітчизни, «незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів» (ст. 65 Конституції України), зобов'язання «не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині», а у випадку його порушення – необхідність відшкодувати завдані збитки (ст. 66 Конституції України), обов'язок «сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом» (ст. 67 Конституції України), обов'язок «неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей» (ст. 68 Конституції України) [1].

Базовим для громадян України є обов'язок захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Реалізація даного обов'язку стала життєво необхідною для нашої держави з 24 лютого 2022 року, коли держава–агресор російська федерація посягнула на територіальну цілісність та незалежність України. При цьому, події перших днів війни сприяли розумінню свідомості громадян України свідомі у виконанні даного обов'язку, оскільки явка у територіальні центри комплектування була надзвичайно високою.

На нашу думку, вказане положення має широке значення і не зводиться лише до проходження військової (альтернативної) служби та не обмежується військовим аспектом забезпечення незалежності та територіальної цілісності України. Концептуально встановлення

вказаного конституційного обов'язку покликане сформувати у громадян таке ставлення та принципи поведінки у взаємовідносинах з державою, аби забезпечити національну безпеку України різного спрямування – від військової до економічної, інформаційної, продовольчої тощо.

Таким чином, повсякденна діяльність громадянина має бути спрямована не лише на отримання особистого блага та задоволення власних потреб, але й на досягнення суспільно корисного результату у розвитку держави.

На відміну від нормативного формулювання конституційного обов'язку за ст. 65 Конституції України, за порушення якого наступатиме юридична відповідальність (яка за своїм характером буде негативного (ретроспективного) типу), розширювальне тлумачення вказаного положення має наслідком настання позитивної (перспективної) відповідальності, що передбачає забезпечення добросовісного, передбачуваного та стабільного виконання зобов'язань.

Якщо ж виходити з нормативного закріплення розглядуваного конституційного обов'язку, то умовно його можна розглядати в двох площинах: у мирний час та в період запровадження воєнного стану в державі.

У першому випадку мова йде про проходження військової або альтернативної служби, нормативною основою регламентування яких, крім Конституції України, є, зокрема, Закон України «Про оборону» від 06 грудня 1991 року № 1932–ХІІ [2], Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232–ХІІ [3], Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12 грудня 1991 року № 1975–ХІІ [4], а також спеціалізовані підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють окремі питання порядку та умов проходження військової (альтернативної) служби.

Як зазначено у ст. 17 Закон України «Про оборону» «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України» [2]. Далі у вказаному Законі деталізується яким чином реалізується даний обов'язок, а саме громадяни мають пройти військову службу, службу у військовому резерві або запасі.

Спеціальним документом, що регулює основні питання проходження військової служби

є Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу». Відповідно до ч. 2–4 ст. 1 зазначеного Закону «військовий обов'язок установлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни», при цьому він полягає у: підготовці до військової служби; приписку до призовних дільниць; прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу; проходження військової служби; виконання військового обов'язку в запасі; проходження служби у військовому резерві; дотримання правил військового обліку [3].

Громадяни України мають право на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою згідно з Конституцією України та Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу» [4].

Згідно з положеннями ст.ст. 1–2 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» «альтернативна служба є службою, яка запроваджується замість проходження строкової військової служби і має на меті виконання обов'язку перед суспільством. Право на альтернативну службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю» [4].

Виходячи з аналізу викладеного нормативного матеріалу, можна дійти висновку, що конституційний обов'язок захисту Вітчизни об'єктивується у проходженні військової служби, що юридично детально регламентована, визначено її складові, порядок та умови проходження, підстави звільнення від неї тощо, при цьому додаткового встановлено альтернативний вид служби, аби громадяни за своїми особистими мотивами могли змінити характер виконання даного обов'язку.

Крім цього, Конституційний Суд України, будучи органом, що має повноваження офіційно тлумачити положення Конституції України, надав змістовне розуміння обов'язку проходження військової служби, як конституційного та такого, що має виключне суспільне значення.

Відповідно до положень рішення Конституційного Суду України від 25 квітня 2019 року № 1-р(П)/2019 випливає, що «зі змісту статей 17, 65 Конституції України вбачається, що

захист держави, забезпечення її безпеки є найважливішими функціями всього Українського народу. Військова служба – це конституційний обов'язок громадян України, який полягає у забезпеченні оборони України, захисті її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. <...> будь-яка форма проходження військової служби є обов'язком громадян України щодо захисту держави» [5].

Аналізуючи другий аспект досліджуваного конституційного обов'язку, слід зазначити про безпосередній захист Батьківщини у разі військового вторгнення або завдання акту агресії з боку іншої держави тощо. У такому разі громадяни залучаються до проведення військових та інших спеціальних (наприклад, розвідувальних) операцій задля відсічі збройного нападу або іншого акту агресії.

Підсумовуючи, варто зазначити, що обов'язок захисту Вітчизни має дуальний характер, оскільки передбачає превентивні заходи або ж охорону держави у вигляді проходження громадянами військової служби та безпосередній захист країни у разі завдання акту агресії.

Конституційним обов'язком, передбаченим ст. 66 Конституції України [1] є зобов'язання не заподіювати шкоди природі, а у разі її нанесення – здійснити відшкодування.

Поняття «природа» має широке значення та вихідним у виконанні зазначеного вище обов'язку є розуміння змісту вказаного терміну.

Відповідно до положень ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року № 1264–ХІІ «державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси» [6].

Таким чином, можливо орієнтуватися на зазначені вище положення при визначенні поняття «природа» у його застосуванні при виконанні конституційного обов'язку у повсякденній діяльності та при здійсненні господарської діяльності.

Факт завдання шкоди може встановлюватися спеціалізованими установами, органами дер-

жавної влади та повинно мати вартісне вираження, яке у подальшому буде відшкодовано правопорушником. Так, наприклад, в екологічному законодавстві існують ставки відшкодування шкоди за пошкодження або знищення природних об'єктів, що знаходяться під охороною Червоної Книги тощо.

Статтею 67 Конституції України [1] встановлений конституційний обов'язок особи сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

Саме з даної норми асоціативно виникає поняття «податковий обов'язок», тим не менш основою правового регулювання податкових правовідносин є Податковий кодекс України (далі – ПК України). Даним нормативно-правовим актом надано визначення податкового обов'язку, встановлено умови його належного виконання та регламентовано момент виникнення, зміни і припинення податкового обов'язку.

Так, відповідно до п. 36.1. ст. 36 ПК України «податковим обов'язком визнається обов'язок платника податку обчислити, задекларувати та/або сплатити суму податку та збору в порядку і строки, визначені цим Кодексом, законами з питань митної справи» [7].

Проаналізувавши законодавче визначення податкового обов'язку, доходимо висновку, що він налічує декілька складових та не обмежується лише сплатою податків.

Так, О. М. Міняєва вказує, що «ставити знак рівності між податковим обов'язком і обов'язком зі сплати податку це не тільки неправильно з позиції теорії податкового права, а й необачно з практичної точки зору – це призводить до фактичного суттєвого звуження кола обов'язків платників податків» [8, с. 24].

Також погоджуємось з висловленою позицією М.П. Кучерявенко, який зазначає, що «практично податковий обов'язок ототожнюють з обов'язком зі сплати податку. Але це тільки частина його змісту. Дійсно, сплата податку являє собою реалізацію основного обов'язку платника податків і може бути розглянута як податковий обов'язок у вузькому розумінні. Однак податковий обов'язок у широкому розумінні включає: 1) обов'язок із ведення податкового обліку; 2) обов'язок зі сплати податків і зборів; 3) обов'язок з податкової звітності» [9, с. 124].

Отже, податковий обов'язок передбачає не лише сплату податків, але й додаткові дії, що супроводжують процес оподаткування, зокрема, обчислення (обліку), декларування податків тощо.

Також нормами ПК України визначено його сутнісні характеристики, зокрема, безумовність та першочерговість, закріплена можливість залучення іншої особи до виконання податкового обов'язку (представника, податкового агента), а також встановлено юридичну відповідальність за його невиконання або неналежне виконання.

Отже, податковий обов'язок є за своєю суттю конституційним, додатково виступає однією з центральних категорій податкового права та законодавства України, за рахунок його наявності формується та функціонує податкова система України, що є важливим для суспільства та «життєдіяльності» держави, а невиконання податкового обов'язку тягне за собою юридичну відповідальність та несприятливі наслідки для платника податків.

Стаття 68 Основного Закону України [1] містить два конституційних обов'язки – неухильного додержання Конституції України та її законів і зобов'язання не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Проаналізувавши погляди О. В. Білокурської [10], можна дійти висновку, що обов'язок дотримання Конституції України та її законів має дуальний характер, оскільки передбачає два види поведінки для осіб: по-перше, це активні дії, тобто постійне, безперервне та повсюдне додержання нормативних правил у діяльності фізичних та юридичних осіб, по-друге, пасивний аспект, а саме утримання від дій заборонного значення.

Хоча зі змісту Конституції не випливає суб'єктний склад поширення, однак можна стверджувати, що даний обов'язок діє у будь-яких правовідносинах, а тому поширюється на всіх суб'єктів права, що перебувають під юрисдикцією України: фізичних осіб, суб'єктів господарювання, посадових та службових осіб, іноземців, апетридів, біпатридів та інших категорій осіб.

Продовжуючи аналіз другого аспекту – частини конституційного обов'язку за ст. 68 Основного Закону – не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, то він об'єктивується

у пасивній поведінці, тобто вимагається утримання від дій, що можуть порушити свободу інших осіб, завдати шкоди охоронюваним інтересам. Зазначений обов'язок поширюється на всі права, що визнані Україною, а також ті, що гарантуються міжнародними документами, оскільки деякі з них є частиною українського законодавства, інші – мають звичайний характер та мають юридичну силу відповідно до ст. ст. 9, 18 Конституції України [1].

Якість реалізації даного досліджуваного конституційного обов'язку можливе через аналіз статистичних даних показників злочинності в Україні [11].

Так, за наявними даними сайту Офісу Генерального Прокурора України було проведено наступний аналіз, при цьому було проаналізовано вибірку даних за період січень–грудень 2021 року, оскільки у поточному році на динаміку злочинності суттєво вплинув фактор війни, що потребує окремого дослідження.

Отже, за період січень–грудень 2021 року було зареєстровано кримінальних правопорушень: 321 443, з яких: особливо тяжких злочинів – 12 108; тяжких злочинів – 111 955; нетяжких злочинів – 94 106; кримінальних проступків – 100 707.

За звітний період було зареєстровано 172 494 кримінальних правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру.

Щодо кримінальних правопорушень, за якими провадження направлені до суду містяться наступні дані: з обвинувальним актом – 153 109; з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності – 1 998; з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру – 1 346; з клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру – 242.

За період січень–грудень 2021 року обліковано 413 624 кримінальних правопорушень, у яких провадження закрито; 160 929 – кримінальні правопорушення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення).

За звітний період було попереджено 1 320 кримінальних правопорушень на стадії готування, замаху, з них: особливо тяжких злочинів – 91; тяжких злочинів – 336 (умисних вбивств – 40).

Таким чином, порівнюючи показники зареєстрованих кримінальних правопорушень

(321 443) за період січень – грудень 2021 року, приходимо до висновку про низький рівень запобігання вчиненню злочинів, що має під собою низьку правосвідомість та пасивну громадянську позицію населення, зважаючи на можливість та необхідність його залучення до виявлення та попередження злочинних проявів.

Дані статистики також дозволяють встановити відомості про матеріальні збитки та їх відшкодування, зокрема, що стосується виконання конституційного обов'язку зі сплати податків та зборів.

Наприклад, сума несплачених податків, зборів та інших обов'язкових платежів за період січень – грудень 2021 року становить 2 189 492,712 гривень.

Зважаючи на наявні дані, можливо дійти висновку про те, що ухилення від сплати податків через невиконання та нехтування даним конституційним обов'язком в Україні має наслідком завдання колосальних майнових збитків, інтересам держави або територіальної громади. Проблемним є також відшкодування таких збитків, оскільки враховуючи дані статистики, воно здійснюється на рівні до 20% від загального розміру шкоди.

Встановлення характеристик конституційних обов'язків людини і громадянина дозволяє встановити чіткі умови та порядок їх виконання, що забезпечує подальшу їх реалізацію. На підставі проведеного дослідження приходимо до висновку, що до сутнісних рис конституційних обов'язків належать: за формою є необхідним видом і мірою поведінки; письмова форма; юридичне закріплення; пряма дія; загальнообов'язковість; системність; рівність обов'язків; наявність мети впровадження та виконання; узагальненість; невідворотність виконання; підвищена соціальна значущість та залежність; настання юридичної відповідальності за невиконання конституційного обов'язку.

Класифікація конституційних обов'язків набуває важливого значення у правозастосуванні та має наступний розподіл: за суб'єктом (належні громадянам України та тим, хто знаходиться під її юрисдикцією), за адресатом (індивід, суб'єкт господарювання чи службова особа тощо), залежно від характеру здійснення (індивідуальні та колективні), залежно від

сфери суспільного життя, (особисті, політичні, соціальні, економічні, екологічні, сімейні, культурні обов'язки), за способом закріплення (прямо закріплені у Конституції або витікають з тлумачення її норм), за часом дії (постійні і тимчасові), за формою здійснення (індивідуальні і колективні), залежно від функціональної спрямованості дії (прямо і опосередковано діючі).

Юридичне закріплення найбільш суспільно значущих обов'язків людини і громадянина є підтвердженням існування правової держави Україна, де правовідносини мають чітку регламентацію, що у свою чергу забезпечує якість їх реалізації та дотримання прав й інтересів їх учасників, завдяки чому досягається суспільно корисний результат.

Правове закріплення обов'язків на рівні Конституції України свідчить про їх важливість та необхідність у діючому суспільстві. По своїй суті конституційний обов'язок є вимогою беззаперечної діяльності, що певним чином обмежує у своїх діях визначену особу, однак зважаючи на потребу у досягненні результату та наявність правової бази, обов'язок може бути забезпечений примусом, а у разі його невиконання призводить до виникнення правовідносин притягнення до юридичної відповідальності.

Така система у реалізації конституційних обов'язків є необхідною для досягнення стабільності у суспільстві та державі, налагодження різного роду та виду процесів і механізмів, оскільки кожна особа, перебуваючи під юрисдикцією держави здійснює суттєвий вплив на функціонування країни.

Отже, глобально, виконуючи конституційний обов'язок, кожен індивід докладає зусиль для розвитку України та безпосередньо здійснює дії щодо забезпечення власного благополуччя, та таким чином, яскраво прослідковується взаємодія у зв'язку «індивід–держава».

Висновки. До конституційних обов'язків в Україні належать: обов'язок захисту Вітчизни, «незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів» (ст. 65 Конституції України), зобов'язання «не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині», а у випадку його порушення – необхідність відшкодувати завдані збитки (ст. 66 Конституції України), обов'язок «сплачувати

податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом» (ст. 67 Конституції України), обов'язок «неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей» (ст. 68 Конституції України). Хоча текстуальне формування конституційних обов'язків не

є досить широким, однак вони знаходять свою деталізацію у спеціалізованому законодавстві, що має достатньо високу якість для розуміння громадян та інших осіб, що впливає на практику їх реалізації. Реалії сьогодення та статистичний аналіз показують відхилення та якість виконання конституційних обов'язків в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 07.10.2022).
2. Закон України «Про оборону» від 06.12.1991. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення 07.10.2022).
3. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12/conv#top> (дата звернення 07.10.2022).
4. Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12.12.1991 № 1975-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> (дата звернення 07.10.2022).
5. Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 3 ст. 59 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 25.04.2019. № 1-р(П)/2019. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/451-zahyst-vitchyzny> (дата звернення 07.10.2022).
6. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення 07.10.2022).
7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#n2350> (дата звернення 07.10.2022).
8. Міняєва О. М. Правове регулювання податкового обліку в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Ольга Михайлівна Міняєва. Харків. 2007. 201 с. (дата звернення 07.10.2022).
9. Кучерявенко М. Податковий обов'язок: зміст, структура, засоби забезпечення. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4597/1/Kuheryavenk_122.pdf. (дата звернення 07.10.2022).
10. Білоскурська О. В. Конституційний обов'язок людини і громадянина неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи інших людей: поняття і зміст. *Адвокат*. 2006, № 7. С. 20–23. (дата звернення 07.10.2022).
11. Статистичні дані Офісу Генерального Прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. (дата звернення 07.10.2022).

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 346.31; 346.91

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.6>

Руденко Л. Д.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету

Горобець Н. С.,

доктор філософії зі спеціальності 081 «Право»,
викладач кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету

Корощенко К. Р.,

студентка магістратури
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ШТРАФНИХ САНКЦІЙ У ГОСПОДАРСЬКО-ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню особливостей застосування штрафних санкцій у господарсько-договірних відносинах. Зважаючи на те, що положення про відповідальність сторін у разі неналежного виконання чи невиконання господарського зобов'язання, обов'язкові для господарського договору, окрему увагу приділено поняттю «господарсько-правова відповідальність». З'ясовано, що зміст останнього розкривається через поняття «господарські санкції», яким охоплюється відшкодування збитків, штрафні, адміністративно-господарські та оперативно-господарські санкції. Розкрито відмінності штрафних санкцій від адміністративно-господарських та оперативно-господарських санкцій, однією з яких їх є мета, яка спрямована на компенсацію майнових втрат, яких зазнала одна сторона договору в результаті неналежного виконання чи невиконання господарського зобов'язання іншою стороною.

Особливу увагу приділено різним підходам у цивільному та господарському законодавстві до розуміння штрафу, пені та неустойки. Встановлено, що за ЦК України штраф та пеня є видами неустойки, а ГК України виділяє штраф, пеню та неустойку як види штрафних санкцій. Акцентовано увагу, що за одне порушення господарського зобов'язання може бути застосовано декілька видів штрафних санкцій, що не суперечить положенням статті 61 Конституції України. Визначено, що ЦК України, на відміну від ГК України, не обмежує предмет неустойки лише грошовими коштами, а включає також рухоме та нерухоме майно.

З'ясовано, що вид та розмір штрафних санкцій самостійно визначається сторонами при укладенні договору, що іноді обумовлює надмірно великі суми компенсацій порівняно із завданими збитками. Водночас для дотримання балансу інтересів боржника і кредитора закон надав господарському суду право зменшувати розмір штрафних санкцій з урахуванням низки обставин. Аналіз окремих судових рішень дозволив зробити висновок про різний обсяг зменшення судами штрафних санкцій, що в деяких випадках нівелює значення штрафних санкцій в господарсько-договірних відносинах та свідчить про необхідність визначення на законодавчому рівні меж зменшення розміру таких санкцій.

Ключові слова: господарський договір, господарське зобов'язання, господарсько-правова відповідальність, штрафні санкції, штраф, неустойка, пеня, адміністративно-господарські санкції, оперативно-господарські санкції.

Rudenko L. D., Horobets N. S., Koroshchenko K. R. Features of the application of penalties in economic and contractual relations

Abstract. The article is devoted to clarifying the peculiarities of the application of fines in commercial and contractual relations. Taking into account the fact that provisions on the responsibility of the parties in case of improper performance or non-performance of an commercial obligation are mandatory for the commercial contract, special attention is paid to the concept of "commercial and legal responsibility". It was found that the content of the latter is revealed through the concept of "commercial sanctions", which includes compensation for damages, fine sanctions, administrative-commercial and operational-commercial sanctions. The differences between fine sanctions and administrative-commercial and operational-commercial sanctions are revealed, one of which is the goal of compensating property losses suffered by one party to the contract as a result of improper performance or non-performance of commercial obligation by the other party.

Special attention is paid to different approaches in civil and commercial legislation to the understanding of liquidated damages, fine and penalty. It was established that according to the Civil Code of Ukraine fine and penalty are types of liquidated damages, while the Commercial Code of Ukraine singles out fine, penalty and liquidated damages as types of fine sanctions. Attention was drawn to the fact that several types of fine sanctions can be applied for one violation of commercial obligation, which does not contradict the provisions of Article 61 of the Constitution of Ukraine. It was determined that the Civil Code of Ukraine, unlike the Commercial Code of Ukraine, does not limit the subject of liquidated damages only to monetary a sum of money, but also includes movable and immovable property.

It was found that the type and amount of fine sanctions are independently determined by the parties when concluding the contract, which sometimes leads to excessively large amounts of compensation compared to the losses incurred. At the same time, in order to maintain the balance of the interests of the debtor and the creditor, the law gave the commercial court the right to reduce the amount of fine sanctions, taking into account a number of circumstances. The analysis of some court decisions made it possible to draw a conclusion about the different amount of reduction of fine sanctions imposed by the courts, which in some cases reduces their value in commercial and contractual relations and indicates the need to determine at the legislative level the limits of reducing the size of such sanctions.

Key words: *commercial contract, commercial obligation, commercial and legal responsibility, fine sanctions, fine, penalty, liquidated damages, administrative-commercial sanctions, operational-commercial sanctions.*

Постановка проблеми. Дослідження особливостей застосування штрафних санкцій за майново-господарськими відносинами має наукову та практичну цінність, оскільки такі договірні відносини є найбільш розповсюдженою формою взаємодії суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин. Особливістю господарської договірної відповідальності є те, що вона на відміну від цивільно-правової, виконує додаткові функції: сигналізаційну, стабілізаційну тощо. Професійний характер господарської діяльності, її вплив на макроекономічну та соціальну стабільність обумовлює істотне значення реалізації договірної господарської відповідальності, правильного застосування оперативно-господарських та інших санкцій.

За статистикою структури розгляду справ у господарських судах спори щодо укладення, зміни та визнання недійсними господарських договорів складають 19,33 % від усієї кількості господарських спорів. При цьому, спостерігається тенденція збільшення кількості таких

спорів. У 2020 році було розглянуто 3,3 тисячі таких справ, а у 2021 році – 4,3 тисячі [1]. Такий стан справ є наслідком наявності законодавчих колізій щодо самостійного характеру таких штрафних санкцій, як пеня та штраф, можливості зменшення у судовому порядку розміру нарахованих штрафних санкцій, що обумовлюють постійні зміни у судовій практиці та вказують на доцільність її узагальнення та систематизації. Вищезазначене вказує на актуальність дослідження проблем застосування штрафних санкцій у сфері господарсько-договірних зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що питання господарсько-правової відповідальності завжди було предметом уваги вітчизняних науковців, серед яких: А. Й. Бачинська, В. К. Мамутова, С. М. Мамедова, Н. Ф. Ментух, В. С. Щербина, Н. М. Шевченко, О. Н. Фонова та інші. Проте необхідність модернізації Господарського кодексу України (далі – ГК України) та Цивільного кодексу України (далі – ЦК України),

істотного відновлення національної економіки внаслідок воєнних дій, налагодження нових економічних зв'язків з іноземними суб'єктами господарювання з країн ЄС, США, Канади, інших країн потребують комплексного та системного дослідження особливостей господарсько-правової договірної відповідальності.

Метою статті є визначення особливостей застосування штрафних санкцій в господарсько-договірних відносин та напрямів їх удосконалення.

Викладення основного матеріалу. Однією з умов господарського договору є відповідальність сторін у разі неналежного виконання чи невиконання сторонами своїх зобов'язань. Перш за все це обумовлено тим, що господарсько-правова відповідальність це невід'ємна складова в організації та впорядкуванні господарської діяльності країни, важлива форма регулювання відносин в сфері господарювання та найбільш ефективним на сьогодні засобом попередження правопорушень у даній сфері [2, с. 62].

Порядок застосування, межі господарсько-правової договірної відповідальності нерідко є предметом спору між сторонами господарського договору, у тому числі і у судовому порядку.

Виходячи з різного категоріального підходу за галузями права, доцільно розпочати викладення матеріалу зі з'ясування змісту поняття «господарсько-правова відповідальність». Господарсько-правовою відповідальністю є перетерпіння (або несення) несприятливих економічних наслідків внаслідок застосування до правопорушника передбачених законом санкцій (заходів відповідальності) економічного характеру [3]. Господарсько-правова відповідальність є комплексним правовим інститутом, який характеризується особливим предметом регулювання – господарські правопорушення. А так як відповідальність – це застосування до правопорушника встановлених законом або договором санкцій, внаслідок чого він зазнає майнових втрат, то господарсько-правова відповідальність, як зазначає В. С. Щербина, включає в себе насамперед майнові наслідки застосування відповідних санкцій [4]. Зазначені висновки авторів виходять із закріпленого в ч. 1 ст. 216 ГК України підходу до визначення господарсько-правової відповідальності, а саме:

учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених цим Кодексом, іншими законами та договором [5].

Підставою застосування господарсько-правової відповідальності є правопорушення. У сфері договірних відносин правопорушенням є невиконання, неналежне виконання договірних зобов'язань. При цьому, для застосування певних санкцій необхідною умовою є наявність збитків (відшкодування збитків, штрафні санкції), а для інших – лише факт порушення (оперативно-господарські санкції). Склад, розмір господарських санкцій визначається ГК України, іншими законами (наприклад, ЦК України, Законом України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань», «Про фінансовий лізинг» тощо) і договором. Слід вказати на значну кількість норм диспозитивного характеру щодо визначення розміру, характеру та складу штрафних санкцій за невиконання або неналежне виконання умов договору. Тому у практичній діяльності надзвичайно важливо детально, конкретно прописувати умови та порядок застосування відповідальності безпосередньо у господарських договорах. Адже при виникненні господарського спору зазначені пункти договору підлягатимуть професійному тлумаченню судом з урахуванням свободи договору, проте у межах, визначених законом.

Статтею 217 ГК України закріплено, що у сфері господарювання застосовуються такі види господарських санкцій як відшкодування збитків, штрафні санкції та оперативно-господарські санкції, а у разі порушення суб'єктами господарювання правил здійснення господарської діяльності до них також можуть застосовуватися адміністративно-господарські санкції [5].

З аналізу норм ГК України вбачається, що за порушення правил здійснення господарської діяльності можуть застосовуватися штрафні санкції (ст. 230) або адміністративно-господарські санкції (ст. 238). З погляду термінологічної конструкції обидві норми вказують на «порушення правил здійснення господарської діяльності» як підставу застосування санкцій,

тому постає питання розмежування штрафних та адміністративно-господарських санкцій. У науковій доктрині їх пропонується розрізняти за такими ознаками: штрафні санкції застосовуються за ініціативою учасників господарських відносин, а адміністративно-господарські – уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування [3]; адміністративно-господарські санкції застосовуються за порушення правил здійснення господарської діяльності, встановлених законом, а штрафні санкції – за порушення господарських зобов'язань, передбачених договором; адміністративно-господарські санкції стягуються в дохід державного або місцевого бюджетів, а штрафні санкції – на користь учасників господарських відносин [6]. Хоча Н. М. Шевченко зазначає, що, згідно з положеннями ч. 4 ст. 217 ГК України не зовсім коректно визначено, що «господарські санкції застосовуються в установленому законом порядку за ініціативою учасників господарських відносин, а адміністративно господарські санкції – уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування», оскільки адміністративно-господарські санкції є видом господарських санкцій, зазначених у ній [7].

Окрім штрафних санкцій, за ініціативою учасників господарських відносин можуть застосовуватись оперативно-господарські санкції. Згідно зі ст. 237 ГК України, їх особливістю є те, що вони застосовуються самими сторонами зобов'язання оперативно в односторонньому порядку, тобто без звернення до судових або інших уповноважених органів, без згоди іншої сторони зобов'язання. Відповідно, головною умовою застосування сторонами оперативно-господарських санкцій має бути пряма вказівка на такі санкції в договорі [5].

Серед господарських санкцій за порушення умов виконання господарського договору одними з найбільш дієвих є штрафні санкції, оскільки вони дисциплінують сторони договору та компенсують матеріальні втрати внаслідок невиконання або несвоєчасного виконання зобов'язань. При цьому, сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання не звільняє порушника без згоди іншої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі.

Штрафними санкціями є господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання [5]. Зміст положень ГК України дає підстави стверджувати, що законодавець не сформулював самі поняття «неустойка», «штраф», «пеня» (ч. 1 ст. 230). Натомість, їх визначення дає ЦК України. Так, в ст. 549 ЦК України закріплено, що неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторowi у разі порушення боржником зобов'язання; штрафом – неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання; пенею – неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання [8]. Про неустойку згадує також ч. 2 ст. 785 ЦК України, але у Постанові від 07.04.2020 р. у справі № 924/599/19 Верховний суд визначив, що заявлена неустойка є самостійною майновою відповідальністю у сфері орендних правовідносин, яка не може бути ототожнена з неустойкою (штрафом, пенею), передбаченою ст. 549 ЦК України [9].

Викладені законодавчі підходи свідчать про існування явної колізії між нормами цивільного та господарського законодавства. Зокрема, господарське законодавство виділяє три види штрафних санкцій (неустойка, штраф, пеня), натомість цивільне законодавство наголошує на існуванні лише неустойки, тоді як штраф та пеня є її різновидами.

Неустойку як окремий вид штрафних санкцій виокремлює не лише ГК України, а й інші нормативно-правові акти, зокрема, поняття «неустойка» згадується в законах України: «Про державний матеріальний резерв» від 24.01.1997 р. (ст. 14), «Про захист прав покупців сільськогосподарських машин» від 05.06.2003 р. (ст. 11), «Про приватизацію державного і комунального майна» від 18.01.2018 р. (ст. 24). Однак, якщо у вказаних актах предмет неустойки обмежується грошовими коштами, то ч. 1 ст. 551 ЦК України іключає до нього не лише грошову суму, а й рухоме та нерухоме майно [8]. Такі підходи свідчать про неоднозначність визначення

предмету неустойки в законодавстві України. Крім того доцільно погодитись з А. Й. Бучинською, що складність застосування такого виду штрафних санкцій пов'язана не лише з відсутністю її визначення у ГК України, а й відсутністю регулювання розміру неустойки, що може призвести до невинновано високих її розмірів [10, с. 69].

За загальним правилом розмір штрафних санкцій визначається законом чи договором, але щодо окремих видів зобов'язань закон визначає розмір штрафних санкцій, змінити які сторони не можуть (ч. 1 ст. 231 ГК України) [5]. Однак законодавець надає господарському суду право зменшувати розмір штрафних санкцій. Доцільність існування такої можливості Верховний Суд обґрунтовує тим, що якщо відповідальність боржника перед кредитором за неналежне виконання обов'язку щодо своєчасного розрахунку не обмежена жодними межами, а залежить виключно від встановлених договором процентів, то за певних обставин обсяг відповідальності може бути нерозумним, зважаючи на непропорційність наслідкам правопорушення. Він може бути несправедливим щодо боржника, третіх осіб, оскільки майновий тягар відповідних виплат може унеможливити виконання боржником певних зобов'язань, зокрема виплати заробітної плати своїм працівникам та іншим кредиторам, тобто цей тягар може бути невинновано обтяжливим чи навіть непосильним. У таких випадках для уникнення нерозумних і несправедливих наслідків необхідним є дотримання балансу інтересів кредитора і боржника [11].

Так, відповідно до ч. 1, 2 ст. 233 ГК України, якщо належні до сплати штрафні санкції занадто великі проти збитків кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій [4]. Вирішуючи таке питання, суд має взяти до уваги: ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін зобов'язання; майнові та інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу [5]. Положення щодо зменшення штрафних санкцій також закріплено в ч. 3 ст. 551 ЦК України.

Зміст постанов Верховного суду від 04.06.2018 р. у справі № 908/1453/14, від 21.01.2021 р. у справі № 927/704/19, від 30.03.2021 р. у справі 902/538/18, дозволяє зробити висновок, що обставинами, на які сторони

можуть посилалися при розгляді питання про зменшення неустойки є: критичний фінансово-господарський стан суб'єкта господарювання; заборгованість із заробітної плати; наявність податкового боргу; зменшення прибутку підприємства; відсутність коштів на банківських рахунках; потребу в коштах для підтримання технологічного процесу виробництва; монополне становище контрагента; стягнення 3% річних та інфляційних нарахувань; існування дебіторської заборгованості. Але у постанові Верховного Суду від 21.01.2021 р. у справі № 927/704/19 наголошено на необхідності подати докази, що підтверджують неможливість своєчасного здійснення розрахунків, ведення належної претензійно-позовної діяльності щодо стягнення дебіторської заборгованості в примусовому порядку [12].

Судова практика свідчить, що суд дійсно реалізовує надане йому законом право. Зокрема, Постановою Верховного суду від 07.11.2019 р. у справі № 920/437/19 було враховано важкий майновий стан, специфіку діяльності відповідача як комунального підприємства та зменшено розмір пені на 90% – з 1 053 230, 00 грн до 105 323, 00 грн [13]. Іншим прикладом, є Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13.09.2017 р. у справі № 727/6829/15-ц від 13.09.2017 р., якою зменшено розмір пені на 99% – з 388 542, 00 грн до 3 885 грн зважаючи на значне перевищення розміру неустойки розміру збитків [14]. Втім необхідно підкреслити, що судова практика у питанні зменшення розміру штрафних санкцій поступово змінюється і рішень судів, якими майже звільняються суб'єкти господарювання від сплати штрафних санкцій, стає менше. Зокрема, постановою Верховного Суду від 18.02.2020 р. у справі № 920/694/19 було зменшено розмір заявленої до стягнення з відповідача суми пені на 50% [15]. Однак необхідно погодитись з С. М. Мамедовою про доцільність не лише закріплення виключного переліку підстав, за наявності яких суд має право зменшити розмір штрафних санкцій, але також і граничної межі зменшення розміру таких санкцій [16, с. 4–5].

Зважаючи на те, що штраф і пеня за ЦК України є видом неустойки, а ГК України розмежовує штраф, неустойку і пеню, необхідно

звернути увагу на можливість одночасного застосування штрафу і пені за те саме порушення. Так як статтею 61 Конституції України заборонена подвійна відповідальність за те саме порушення.

Так, колегія суддів Вищого господарського суду України у справі № 20/246-08 за позовом ТОВ «Аксон» до ТОВ «Виробниче підприємство «Агро-Союз» про стягнення основного боргу, штрафу, пені та 3% річних, не прийняла доводи скаржника про безпідставне стягнення одночасно пені та штрафу. Крім того було наголошено, що ст. 61 Конституції України знаходиться у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини та громадянина» [17]. Відтак, як зазначає О. С. Фонова, стаття 61 Конституції України регулює питання недопустимості подвійної юридичної відповідальності громадянина (фізичної особи) за одне і те ж саме правопорушення, а не цивільно-правової відповідальності суб'єкта господарювання (юридичної особи) [18].

Правова позиція Верховного Суду, викладена в постановках від 09.02.2018 р. у справі № 911/2813/17, від 22.03.2018 р. у справі № 911/1351/17, від 25.05.2018 р. у справі № 922/1720/17, від 02.04.2019 р. у справі № 917/194/18 також свідчить, що одночасне стягнення з учасника господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання за договором, штрафу та пені не суперечить ст. 61 Конституції України, оскільки пеня та штраф як форми неустойки та види штрафних санкцій не є окремими та самостійними видами юридичної відповідальності. А у межах одного виду відповідальності може застосовуватися різний набір санкцій.

Так, постановою від 02.04.2019 р. у справі № 917/194/18 Верховний Суд підтримав рішення місцевого та апеляційного судів, якими було задоволено позов прокурора до підприємства про стягнення попередньої оплати, штрафу за порушення строків виконання зобов'язання,

пені та штрафу за порушення строку використання авансу [19].

Необхідно підкреслити, що жоден нормативний акт та судові рішення не містять висновку про те, який вид неустойки (штраф чи пеня) підлягає стягненню в разі посилення суду на ст. 61 Конституції України та який критерій потрібно застосовувати для його вибору. Відповідно в кожному випадку необхідно визначити, стягнення якого виду неустойки (штрафу чи пені) є нерозумним і несправедливим, зокрема, з урахуванням їхнього розміру.

Висновки. Штрафним санкціям належить важлива роль в господарсько-договірних відносинах зважаючи на їх мету порівняно з адміністративно-господарськими та оперативно-господарськими санкціями, а саме компенсацію матеріальних втрат через невиконання або несвоєчасне виконання господарських зобов'язань. Водночас на сьогодні застосування штрафних санкцій супроводжується низкою складнощів, обумовлених станом правового регулювання цього питання, що іноді унеможлиблює вирішення спору між суб'єктами господарювання без вивчення судової практики. Зокрема, необхідним є узгодження підходів щодо розуміння штрафу, пені та неустойки, закріплених ЦК України та ГК України, визначення предмету неустойки та її розміру для уникнення невиправдано великих розмірів компенсації.

До особливостей штрафних санкцій належить можливість застосування декількох їх видів одночасно, що підтверджується судовою практикою. Іншою особливістю є передбачене законом право суду зменшити розмір штрафних санкцій з метою забезпечення балансу інтересів кредитора та боржника. Але необхідним є визначення граничних меж такого зменшення для уникнення істотного зменшення штрафних санкцій та як наслідок нівелювання їх значення в господарсько-договірних відносинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аналіз стану здійснення правосуддя при розгляді господарських справ за 2021 рік. Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/2021_analiz_KGS.pdf
2. Ментух Н. Ф. Особливості форм господарсько-правової відповідальності за договором лізингу. *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. № 4(8). 2016. С. 62–67.
3. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг. ред. В. К. Мамутова. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 688 с.

4. Щербина В. С. Господарське право України : навч. посібник. 2-е вид., перероб. і доп. Юрінком Інтер. 2001. 384 с.
5. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
6. Мамедова С.М. Підстави застосування штрафних санкцій в господарському праві України. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 11. С. 98–104.
7. Шевченко Н.М. Господарсько-правова відповідальність та господарські санкції. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3. С. 175–179.
8. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
9. Судова практика у господарських спорах щодо відповідальності за порушення зобов'язань. Стягнення пені та штрафу. 2021. URL: .
10. Бучинська А. Штрафні санкції у сфері господарювання за законодавством України та Польщі. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 6. С. 68–72.
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18.03.2020 р. у справі № 902/417/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/88952210>
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії Касаційного господарського суду від 21.01.2021 р. у справі № 902/417/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/94362854>
13. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 07.11.2019 р. у справі № 920/437/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85470800>
14. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13.09.2017 р. у справі № 727/6829/15-ц. URL: <https://zakon.help/article/kompensaciya-splata-kompensacii-viplata-kompensacii?menu=181>
15. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 18.02.2020 р. у справі № 920/694/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87682375>
16. Мамедова С.М. Застосування штрафних санкцій в господарських відносинах: дисс. ... д-ра філос. зі спец. 081 “Право”. Суми: Сумський державний університет, 2020. 268 с.
17. Постанова Вищого господарського суду України від 23.03.2011 р. у справі № 20/246-08. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14636025>
18. Фонова О.С. Подвійна відповідальність за порушення виконання господарських зобов'язань. 2015. URL: http://uajudges.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/podv_vidp_gosp_zobov.pdf
19. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 02.04.2019 р. у справі № 917/194/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/80923003>

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.7>

Богдан Б. В.,

кандидат юридичних наук,

заступник завідувача кафедри публічного та міжнародного права

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ НА ДЕРЖАВНУ ПОЛІТИКУ ОХОРОНИ НАСЕЛЕННЯ ВІД ІНФЕКЦІЙНИХ ХВОРОБ В УКРАЇНІ

Анотація. В даній статті визначено вплив російської військової агресії на державну політику охорони населення від інфекційних хвороб в Україні. На превеликий жаль, отримати загальну картину захворюваності коронавірусом в Україні на сьогодні не можливо. Саме тому держава не може не реагувати на такий стан речей і повинна змінити державну політику щодо протидії інфекційним захворюванням в умовах розв'язаної російсько-української війни.

Зауважимо, що державна політика щодо охорони населення від інфекційних хвороб є частиною державної політики охорони здоров'я населення. Державну політику щодо охорони населення від інфекційних хвороб пропонується розглядати як систематичну діяльність держави, а також уповноважених нею органів публічного адміністрування, яка має здійснюватись з урахуванням міжнародних стандартів та спрямовуватись на запобігання і протидію поширення інфекційних хвороб серед населення України.

Державна політика щодо охорони населення від інфекційних хвороб зокрема реалізується через систему органів державної влади. Ст. 14 Основи законодавства про охорону здоров'я визначає, що реалізацію державної політики охорони здоров'я покладено на органи виконавчої влади, до яких належить Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи сільських селищних, міських рад. Однією з значних функцій даного міністерства, безумовно, є поінформованість громадян у сучасній епідеміологічній ситуації, яка на сьогодні майже не виконується. Це пов'язано з поганим налагодженням роботи між Міністерством охорони здоров'я та Національною службою здоров'я України.

Сучасна державна політика щодо охорони населення від інфекційних хвороб повинна переналаштуватись на складні умови війни, та бути направлена на виправлення викладених проблем та лікування населення в складних умовах, зменшення його смертності.

Акцентовано увагу, на проблемі збільшення навантаження на медичні заклади, що перебувають на вільній українській території, а також проблеми з забезпеченням кисню, оскільки основні джерела постачання знаходяться в окупованих частинах країни.

Ключові слова: охорона здоров'я, пацієнт, медична реформа, державна політика, військова агресія.

Bohdan B. V. The influence of Russian military aggression on the state policy of protecting the population against infectious diseases in Ukraine

Abstract. This article determines the impact of Russian military aggression on the state policy of protecting the population from infectious diseases in Ukraine. Unfortunately, it is currently not possible to get a general picture of the incidence of coronavirus in Ukraine. That is why the state cannot help but react to such a state of affairs and must change the state policy on combating infectious diseases in the conditions of the unleashed Russian-Ukrainian war.

It should be noted that the state policy on the protection of the population from infectious diseases is part of the state policy of public health protection. It is proposed to consider the state policy on the protection of the population from infectious diseases as a systematic activity of the state, as well as public administration bodies authorized by it, which should be carried out taking into account international standards and aimed at preventing and countering the spread of infectious diseases among the population of Ukraine.

State policy on the protection of the population from infectious diseases is implemented in particular through the system of state authorities. Art. 14 Basics of legislation on health care determines that the implementation of

the state health care policy is entrusted to the bodies of executive power, which include the Cabinet of Ministers of Ukraine, ministries and other central bodies of executive power, the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea, local state administrations, executive bodies of rural settlement and city councils. One of the significant functions of this ministry is, of course, the awareness of citizens in the current epidemiological situation, which is almost not fulfilled today. This is due to poor coordination between the Ministry of Health and the National Health Service of Ukraine.

Modern state policy regarding the protection of the population from infectious diseases should be adjusted to the difficult conditions of war, and directed to the correction of the stated problems and the treatment of the population in difficult conditions, reducing its mortality.

Attention was focused on the problem of increasing the load on medical facilities located in the free Ukrainian territory, as well as problems with the provision of oxygen, since the main sources of supply are in the occupied parts of the country.

Key words: *health care, patient, medical reform, state policy, military aggression.*

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 весь світ здригнувся від російського повномасштабного вторгнення на квітучу та миролюбну Україну, відповідно всі проблеми, які принесла в наше життя пандемія коронавірусу відійшли на другий план порівняно з війною, яка принесла розрух тисячі жертв та страх. Попри трагедію, яка відбувається у людських долях, інфекційні хвороби нікуди не зникли, а продовжують завойовувати суспільство, в певних випадках, навіть сильніше, чим то можливе, так як це пов'язане з сирістю у бомбосховищах, відсутністю опалення та води тощо. Щодо коронавірусної інфекції, то масочний режим вводити та дотримуватися не можливо, а рівень тестування в країні впав майже на 90%. У березні Кабінет міністрів України скасував карантинні зони епідемічної небезпеки в Україні та норму щодо усунення від роботи невакцинованих співробітників. Все це може привести до спалаху інфекції, що приведе до летальних наслідків певної частини захворівших.

Виклад основного матеріалу. Введений в країні військовий стан перевів заклади охорони здоров'я на інший стандарт роботи по прийоми ранених військових та допомогу потерпілим мирним мешканцям. За повідомленням головного державного санітарного лікаря України Ігоря Кузіна, зараз у лікарнях перебуває близько 1500 пацієнтів із діагнозом «Коронавірусна хвороба». Але йдеться про ті лікарні, які розташовані у відносно безпечних регіонах. За останні два тижні госпіталізація зменшилася майже на 5%, а Україна має все необхідне для лікування пацієнтів із COVID-19[1]. На превеликий жаль, отримати загальну картину захворюваності коронавірусом в Україні на сьогодні не можливо. Саме тому держава не може не реа-

гувати на такий стан речей і повинна змінити державну політику щодо протидії інфекційним захворюванням в умовах розв'язаної російсько-української війни.

Державна політика щодо охорони населення від інфекційних хвороб зокрема реалізується через систему органів державної влади. Ст. 14 Основи законодавства про охорону здоров'я визначає, що реалізацію державної політики охорони здоров'я покладено на органи виконавчої влади, до яких належить Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи сільських селищних, міських рад. На Уряд України покладається організація розробки і здійснення державних цільових програм, створення економічних, правових та організаційних механізмів, забезпечення розвитку мережі закладів охорони здоров'я, укладання міжурядових угод, координування міжнародного співробітництва щодо питань охорони здоров'я та інші повноваження. Міністерства та центральні органи виконавчої влади покликані розробляти програми і прогнози у сфері охорони здоров'я, визначати єдині науково обґрунтовані державні стандарти та критерії, які сприятимуть охороні здоров'я населення, а також здійснювати державний контроль, нагляд, іншу виконавчорозпорядчу діяльність. На виконавчі органи сільських, селищних, міських рад покладається управління комунальними закладами охорони здоров'я, їх матеріально-технічне, кадрове і фінансове забезпечення. Правові, організаційні, фінансові засади діяльності суб'єктів державної політики у сфері захисту населення від інфекційних хвороб визначає Закон України

«Про захист населення від інфекційних хвороб». Найширший перелік повноважень щодо охорони населення від інфекційних хвороб закріплений ст. 6 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» за Міністерством охорони здоров'я України як центральним органом виконавчої влади. У сфері формування державної політики щодо захисту населення від інфекційних хвороб Міністерством охорони здоров'я України затверджує нормативно-правові акти – санітарно-протиепідемічні правила і норми, методи обстеження, діагностики, профілактики інфекційних хвороб; встановлює методи випробувань дезінфекційних засобів та регламентує їх застосування; вносить до Уряду України пропозиції щодо профілактики та зниження рівня інфекційних хвороб, пропозиції щодо поліпшення епідемічної ситуації в Україні; встановлює допустимі рівні забруднення об'єктів середовища життєдіяльності людини – харчових продуктів, продовольчої сировини, води, ґрунту тощо. У сфері реалізації державної політики щодо захисту населення від інфекційних хвороб МОЗ здійснює державну реєстрацію медичних імунобіологічних препаратів; приймає участь у формуванні державних замовлень щодо виробництва лікарських та дезінфекційних засобів, медичних імунобіологічних препаратів для подальшого здійснення профілактичних та протиепідемічних заходів; забезпечує створення, збереження та своєчасне оновлення запасу лікарських та дезінфекційних засобів, а також медичних імунобіологічних препаратів на випадок настання епідемій тощо.

Однією з значних функцій даного міністерства, безумовно, є поінформованість громадян у сучасній епідеміологічній ситуації, яка на сьогодні майже не виконується. Це пов'язано з поганим налагодженням роботи між Міністерством охорони здоров'я та Національною службою здоров'я України. Рівні епідемічної небезпеки – «зелений», «жовтий», «помаранчевий» та «червоний», які притаманні адаптивному карантину, на час військового стану не застосовуються. COVID-сертифікати при відвідуванні закладів розміщення, харчування, культурних закладів, масових заходів чи в громадському транспорті не вимагаються. Статистичні дані про захворюваність в Західній Україні не знаходять від державних органів адміністру-

вання для суспільства. Переселенці не можуть прослідкувати за станом свого здоров'я, бо постійно в дорозі, вибиваються із зон бойових дій, для них здоров'я не в пріоритеті, саме тому вони є найбільшим суб'єктом ризику, що потребує прискіпливої уваги з боку медичних працівників. На сьогодні хворі переселенці приїжджають з осередків, де сімейний лікар недоступний навіть в телефонному режимі, як вившувати таку ситуацію на сьогодні ніхто не знає, так як відсутні роз'яснення від Національної служби здоров'я України, не має на сьогодні регламентації оплачуваності медичних працівників в таких умовах. Безумовно, питання оплати праці лікарям під час дії воєнного стану встановлено Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня №325. Де передбачено, що у період дії воєнного стану вимоги Порядку опублікування відомостей з електронної системи охорони здоров'я Національною службою здоров'я, затвердженому цією постановою, не застосовуються. За наказом Кабінету Міністрів України від 28 лютого №388, лікар, який не має доступу до електронної системи, щоб виписати електронне направлення, може виписувати паперове направлення. Разом з тим, не всі лікарні виконують зазначені приписи.

Треба відзначити, що Указом Президента України від 14 вересня 2020 року було затверджено Стратегію національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», відповідно до якої в центрі уваги зосереджено людину, її життя і здоров'я як найвищу соціальну цінність в Україні. Хоча дана Стратегія і носить декларативний характер та є основою для розробки інших документів стратегічного спрямування, проте неодмінно зазначає вплив поширення інфекційних хвороб, зокрема коронавірусної хвороби (COVID-19), на виявлення критичних проблем в системі охорони здоров'я і соціального захисту, в інформаційній сфері, а заходи щодо протидії поширенню інфекційної хвороби призвели до нової фінансово-економічної кризи. Цією Стратегією встановлено, що поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) виявило проблеми не лише у сфері охорони здоров'я, а й у сфері біобезпеки, а також проявило недостатню готовність до дій під час надзвичайних ситуацій, викликаних поширенням інфекційних хвороб на території України. Встановлений

у довоєнний час Урядом карантин обмежувався часовим періодом, який Кабінет Міністрів України міг змінювати залежно від епідемічної ситуації, яка складається на території України. На території окремих регіонів під час встановленого карантину встановлювались різні рівні епідемічної небезпеки поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, які відповідно до п.2 Постанови Кабінету Міністрів України визначалися як «зелений», «жовтий», «помаранчевий», «червоний» на підставі результатів щоденної оцінки ознак епідемічної небезпеки, що розміщувалися на офіційному інформаційному порталі Уряду та веб-сайті МОЗ. Окремі органи місцевого самоврядування на регіональному рівні своїми рішеннями приймали програми протиепідемічних заходів. Як приклад, можна навести Регіональну програму проти-епідемічних заходів та боротьби з інфекційними хворобами в області на 2017 – 2021 роки, затверджену Рішенням Закарпатської обласної ради 22 грудня 2016 року № 612, основні завдання якої зводились до підвищення рівня обізнаності населення щодо питань профілактики інфекційних захворювань, визначення реального рівня захворюваності через підвищення якості своєчасності діагностики; Програму протиепідемічного захисту населення від коронавірусу COVID-19, затверджену Розпорядженням керівника військово-цивільної адміністрації м. Волноваха від 16.03.2020 р № 92.

Сучасний стан поширення коронавірусної інфекції, спалах на яку чекається у жовтні місяці, потребує уваги держави до обов'язкового щеплення. За статистичними даними у довоєнний час проводилося до 250 тисяч щеплень за добу. Через війну темпи вакцинації дуже змінились. У червні та липні вони впали істотно – менше 250 тисяч за місяць. У серпні потроху зросли. За чотири тижні місяця було зроблено 438 тисяч щеплень. Щодо загальних цифр. Одну дозу вакцини отримали майже 52% громадян України. Дві – 50%. Перший бустер – 6,3%. По суті, йдеться про те, що 724 тисячі осіб не отримали другої дози. І 13,3 мільйона осіб не отримали першої бустерної, тобто не мають повноцінного захисту. Хоча в Україні зараз є у достатній кількості вакцини Janssen, CoronaVac та Pfizer[1]. За даними сайту

Helsi, без проблем всіма наявними в Україні вакцинами можуть вакцинуватись жителі: Києва, Білої Церкви, Житомира, Полтави, Запоріжжя, Одеси, Чернівців, Львова та Рівного. При цьому у цих містах вакцина наявна як у загальнооміських пунктах вакцинації так і в кабінетах щеплень при медичних закладах різної форми власності. Треба зауважити, що на територіях, де росія намагається встановити окупаційні режими, наразі гарантувати можливість щеплення проти COVID-19 неможливо, оскільки з початку повномасштабного вторгнення жоден гуманітарний коридор не був відкритий, і українська сторона не може завезти туди лікарські засоби[2].

Треба також наголосити на ще одній значній проблемі, станом на 14 вересня 2-22 окупанти пошкодили 4 616 медичних закладів, а 101 повністю зруйнували. Крім того вони блокують постачання ліків з підконтрольних територій України, вивозять з лікарень медичне обладнання, серед якого й апарати штучної вентиляції легень, людям відмовляють в наданні медичної допомоги, а сам медичний персонал працює в нелюдських умовах. Станом на вересень 2022 року під тимчасовою окупацією перебувають 235 медичних закладів[3]. Ця ситуація дає можливість стверджувати на збільшення навантаження на медичні заклади, що перебувають на вільній українській території, а також проблеми з забезпеченням кисню, оскільки основні джерела постачання знаходяться в окупованих частинах країни.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зауважимо, що державна політика щодо охорони населення від інфекційних хвороб є частиною державної політики охорони здоров'я населення. Державну політику щодо охорони населення від інфекційних хвороб пропонується розглядати як систематичну діяльність держави, а також уповноважених нею органів публічного адміністрування, яка має здійснюватись з урахуванням міжнародних стандартів та спрямовуватись на запобігання і протидію поширення інфекційних хвороб серед населення України.

В той же час сучасна державна політика щодо охорони населення від інфекційних хвороб повинна переналаштуватися на складні умови війни, та бути направлена на виправлення викладених проблем та лікування населення в складних умовах, зменшення його смертності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Коронавірус та війна: Кузін розповів про ситуацію з вакцинацією в Україні <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/05>
2. Дехтяренко Н. Війна не перемогла COVID-19 – рівень захворюваності зростає. https://ipress.ua/articles/viyna_ne_peremogla_covid19
3. Стафанішин Н. Чому важливо пам'ятати про COVID-19 в умовах війни? <https://kunsht.com.ua/chomu-vazhlivo-pamyatati-pro-covid-19-v-umovax-vijni/>

Горінов П. В.,

кандидат юридичних наук,

перший заступник директора з науково-дослідної роботи

Державного інституту сімейної та молодіжної політики,

доцент кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін

соціально-правового факультету

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВОЛОНТЕРА У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття є дослідженням адміністративно-правового статусу волонтера у період дії воєнного стану в Україні. Зокрема, було з'ясовано, що початок російсько-української війни став своєрідним підґрунтям для суспільного піднесення населення України. Особливістю волонтерського руху під час подій Революції гідності, початку російсько-української війни – стала самоорганізація певної частини населення, основна мета яких полягала в тому, щоб допомогти учасникам Революції гідності, військовим і добровольцям. Волонтерська діяльність є добровільною, соціально спрямованою, неприбутковою діяльністю, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Визначено, що важливим правовим аспектом волонтерства є те, що така діяльність викликає довіру населення. Таким чином, вона допомагає державі виконувати функції, що покладені на неї. Варто зазначити, що основна мотивація волонтерів ґрунтується саме на тому, що вони відчують громадянський обов'язок перед власним народом, бійцями, крім того, вони відчують моральний обов'язок перед людьми, які безпосередньо беруть участь у бойових діях. Волонтерська діяльність регулюється Законом України «Про волонтерську діяльність». Узагальнено, що на сьогоднішній день, в умовах повномасштабної війни, що розпочала російська федерація проти України, волонтери щодня докладають зусилля, аби допомогти тим громадянам, які мають у цьому потребу. Основними принципами волонтерської діяльності є: законність, гуманність, рівність, добровільність, безоплатність, неприбутковість. Можемо стверджувати, що на сьогоднішній день, волонтери замінили деякі державні структури. Вони стають своєрідною впливовою силою, з якою слід рахуватись певним державним структурам. Попри це, в сучасних реаліях є незначні проблеми, що виникли між волонтерами, органами державної влади та суспільством, що стосується зокрема комунікації, взаємної співпраці та формуванні подальшої стратегії. Досвід волонтерів та їх діяльності є досить цінною та важливою при формуванні державної політики у сферах, що стосуються національної безпеки, гуманітарного та соціального забезпечення тощо.

Ключові слова: воєнний стан, правовий статус, волонтери, громадянське суспільство, повномасштабна війна.

Gorinov P. V. The administrative and legal status of a volunteer during martial law in Ukraine

Abstract. The article is a study of the administrative and legal status of a volunteer during the period of martial law in Ukraine. In particular, it was found that the beginning of the Russian-Ukrainian war became a kind of basis for the social upliftment of the population of Ukraine. A feature of the volunteer movement during the events of the Revolution of Dignity and the beginning of the Russian-Ukrainian war, was the self-organization of a certain part of the population, the main purpose of which was to help the participants of the Revolution of Dignity, the military, and volunteers. Volunteer activity is a voluntary, socially oriented, non-profit activity carried out by volunteers through the provision of volunteer assistance. It was determined that an important legal aspect of volunteering is that volunteering generates trust in the population. Thus, it helps the state to perform the functions assigned to it. It is worth noting that the main motivation of volunteers is based precisely on the fact that they feel a civic duty to their own people, the soldiers, in addition, they feel a moral duty to people who are directly involved in hostilities. Volunteer activity in Ukraine is regulated by the Law of Ukraine "On Volunteer Activity". It is summarized that today, in the conditions of a full-scale war launched by the Russian Federation against Ukraine, volunteers make every effort to help those citizens who need it. The main principles of volunteer activity are legality, humanity, equality, voluntariness, non-payment, and non-profit. We can claim that to date, volunteers have replaced some state structures. They become a kind of influential force with which certain state structures should be reckoned.

Despite this, in modern realities there are minor problems that have arisen between volunteers, state authorities and society, which in particular relate to communication, mutual cooperation and the formation of further strategy. The experience of volunteers and their activities is quite valuable and important in the formation of state policy in areas related to national security, humanitarian and social security, etc.

Key words: *martial law, legal status, volunteers, civil society, full-scale war.*

Вступ. Вранці 24 лютого 2022 року російська федерація розпочала повномасштабне вторгнення в Україну на всій довжині спільного кордону і з території Білорусі. Відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року було запроваджено режим воєнного стану на території України терміном на 30 діб [9]. Згодом, його було продовжено з 5 години 30 хвилин 26 березня ще на 30 діб – до 25 квітня. Пізніше продовжили на 90 діб – до 25 серпня. 15 серпня Верховною Радою України було підтримано рішення про продовження воєнного стану на 90 діб до 21 листопада 2022 року [13]. Збройні Сили України, Національна гвардія, поліція та загони територіальної оборони чинять запеклий опір. З початком повномасштабного вторгнення в Україну російських військ є багато з тих, хто не зміг взяти зброю до рук, але вони почали активно допомагати в тилу та займатися волонтерською діяльністю [11].

Актуальність дослідження обумовлюється зростанням ролі інституту волонтерства як суб'єкта державо та націотворення в умовах військової агресії росії проти України. Посилює значимість даного інституту і той факт, що до військових загроз додалися виклики економічного, енергетичного, демографічного характеру, у вирішенні яких активно беруть участь волонтери. Відзначимо, що силами суспільства в значній мірі був організований спротив на багатьох напрямках захисту нашої Батьківщини: фронті, міжнародній арені, тилу, медичній допомозі та волонтерстві, самоорганізації та допомоги біженцям, освіті та науці. Можемо констатувати, що роль волонтерських організацій, особливо у період дії воєнного стану, особливо зростає. Волонтерський рух, прийнято розуміти як різновид форм громадянської активності, а також як один із інститутів громадянського суспільства. Так, О. Скрипнюк визначає громадянське суспільство як комплекс приватних осіб, класів, груп, інститутів, взаємодія яких регулюються приватним правом та які прямо не залежать від політичної держави, а також вважає, що громадянське суспільство

демонструє «структуру недержавних самоорганізованих груп» [17, с. 413], як наприклад, волонтерські організації.

Ключова ознака громадянського суспільства полягає в усвідомленні власної належності, вмінні нести суспільну відповідальність за політичний розвиток, а також державні процеси, спроможності швидко реагувати на зовнішні та внутрішні виклики. Українське суспільство пройшло трансформацію від пострадянського, змінивши світоглядні уявлення стосовно власного значення у процесі державотворення. Події Революції Гідності, початок російсько-української війни – стали підґрунтям для суспільного піднесення духу Українського народу. Населення країни усвідомило не тільки власну національну та громадянську належність, але й розуміння того, якими можуть бути ймовірні наслідки російської агресії, тому об'єдналось ідеєю спротиву через волонтерські організації та рухи.

Отже, враховуючи актуальність досліджуваного інституту на сучасному етапі розвитку суспільства **метою цієї статті** є визначення загальної характеристики адміністративно-правового статусу волонтера у період дії воєнного стану в Україні.

Джерельна база дослідження. Окремі питання дослідження інституту волонтерства та волонтерської діяльності; розвитку волонтерського руху, його завдання та функції; правового статусу волонтера досліджувались у наукових працях Горелова Д., Корнієвського О. [3], Денисенко А. О., Кін О. М. [7], Жужи Л. [9], Томіна В. Ю., Пашаєва А. З. [18], Трубнікова О. А. [19] та інших вчених, які досліджували окремі аспекти громадянського суспільства то його інституційної основи, зокрема: Колодій А. Ф. [10], Скрипник О. [17]. Автором, зокрема, у попередніх працях було досліджено питання молодіжної політики, ефективності залучення молоді до прийняття управлінських рішень, ролі правової культури молоді в аспекті правомірної діяльності волонтерських і молодіжних організацій [4–5], що доповнюють предмет даного

нашого дослідження, проте не вичерпують можливостей для дослідження тематики молодіжної політики, волонтерського руху тощо, що буде предметом наступних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Волонтерство саме по собі є унікальним явищем, що не знає кордонів, і не залежить при цьому від рівня матеріального достатку його учасників. Значний розвиток волонтерства, як правило, припадає на період загострення кризових ситуацій у суспільстві. Саме в той час, небайдужі об'єднуються і допомагають тим, хто має в цьому потребу. Волонтерські організації досить швидко реагують на потреби громадян, надаючи їм допомогу, зокрема: матеріальну, психологічну, інформаційну та ін. В умовах повномасштабної війни російської федерації проти України, волонтерський рух, як ніколи раніше є важливим чинником боротьби народу за власну державність та проявом можливостей громадянського суспільства в Україні. Загалом, на думку А. Ф. Колодій: «Інститути громадянського суспільства створюють сприятливі умови, оскільки надають впорядкованого характеру, а також регулюють протести і вимоги людей (а неконтрольовані вони могли б мати руйнівний характер). Ці інститути виконують також функцію захисту інтересів однієї групи у протистоянні з іншими» [10, с. 17–18]. Основними рисами громадянського суспільства є такі як:

а) висока політична культура членів суспільства у поєднанні з високим розвитком політичних, економічних, правових та культурних відносин;

б) включеність до сфери громадянського суспільства всього життя громадян, а також та частина суспільного життя, що не регулюється політичними нормами;

в) повнота прав і свобод самостійного громадянина, які захищаються системою загальнодержавного та міжнародного права;

г) широкий розвиток інститутів самоврядування;

д) розвиток економіки на засадах приватної та колективної власності, що уможливорює багатокладність економіки і регулювання з боку держави відносинами власності лише економічними, а не адміністративно-командними методами, і лише з метою поліпшення соціального стану всіх громадян [17, с. 414]. У свою чергу

слід відмітити, що громадянське суспільство в особі своїх громадських інститутів, волонтерських рухів та організацій, здійснює певний контроль за діяльністю держави і при потребі за допомогою громадської думки, громадського тиску корегує державну політику у бажаному для себе руслі. Ці інститути дають впевненість у власних силах, забезпечують захищеність інтересів своїх членів проти сваволі держави, тому числі проти агресії росії.

Отже, якщо виходити із твердження, що громадянське суспільство в основі свого проєкту суспільного розвитку ставить людину, то однією із найважливіших функцій громадянського суспільства є охорона прав і свобод громадян, захист держави, її територіальної цілісності. Іншою, не менш вагомою функцією громадянського суспільства, на думку дослідників, є формування таких політичних інститутів, які би були адекватні потребам суспільства в цілому. Паралельно громадянське суспільство забезпечує співпрацю свої членів як із політичними суб'єктами, так із державними органами [21, С. 156], як ми бачимо на прикладі Збройних Сил України та волонтерських організацій. Так, наприклад, «за останні пів року благодійність стала невід'ємною частиною життя більшості українців: 86% українців стали благодійниками, а 33% долучилися до волонтерства. При цьому середньомісячна пожертва виросла майже вдесятеро порівняно з 2021 роком» [8], що свідчить про важливість допомоги інститутів громадянського суспільства для захисту держави.

Протягом різних історичних етапів становлення та розвитку України спостерігаються потужні сплески самоорганізації суспільства, які спрямовуються на те, щоб захищати національні цінності та ідеї державності. Волонтерський рух – це не суто сучасний феномен України. Формування громадянського суспільства було зумовлено діяльністю найбільш активної частини населення, яка може ефективно діяти та готова відповідати за подальші зміни в Україні. Внаслідок цього, з'являються нові інституалізовані організації, формується потужний волонтерський рух, що розгортає власну діяльність на місцевому, регіональному та міжнародному рівнях. У результаті загрози національній безпеці України відбувся ще більший сплеск активності українського суспільства, з'явилися

нові волонтерські формування і добровольчі підрозділи.

Термін «волонтер» волонтерство, або волонтерська діяльність (від фр. *Volontaire* (доброволець) лат. *voluntarius* → лат. *voluntas* (вільне волевиявлення) → лат. (бажання, намір) – добровільна суспільно корисна діяльність. Може здійснюватись і окремими людьми, і організаціями [2]. У положеннях Закону України «Про волонтерську діяльність» [15], волонтерська діяльність є добровільною, соціально спрямованою, неприбутковою діяльністю, яку здійснюють волонтери, завдяки наданню волонтерської допомоги. Як правило, волонтер є добровольцем, який виконує соціально спрямовану діяльність, не отримуючи при цьому грошову винагороду та має благодійний характер мотивів своєї діяльності.

У незалежній Україні перші волонтери з'явилися ще у 1992 році. Це були представники корпусу мира США, тоді вони здійснювали роботу за двома програмами, це зокрема: економічний розвиток і впровадження та навчання англійської мови. Проте справжній ажіотаж волонтерського руху в Україні почався від початку російсько-української війни. Сучасний волонтерський рух в Україні викликає захоплення у багатьох країнах світу, де вони називають це явище унікальним. Розквіт волонтерської діяльності в Україні припав на час Революції Гідності і початок війни на Донбасі. У надзвичайно складний період саме цей рух об'єднав суспільство, створивши при цьому, дієву структуру громадських організацій, груп людей, які готові брати на себе вирішення найбільш нагальних і болючих проблем держави [20].

Завдяки активізації волонтерського руху в Україні, було популяризовано діяльність численних благодійних організацій, програм обміну, цільових благодійних міжнародних проєктів, у суспільній свідомості українців термін «волонтерство» постає як різновид суспільно-корисної діяльності, найчастіше безоплатної та соціально значимої. Такий вид діяльності здійснюють добровольці з власної ініціативи або ж виступаючи від недержавної (некомерційної) організації чи об'єднання [18].

Окреслюючи питання адміністративно-правового статусу волонтера, необхідно звернутися

до положень Закону України «Про волонтерську діяльність» [15]. У волонтера є право на:

- гідні та належні умови здійснення волонтерської діяльності, зокрема, отримувати достовірну, точну та повну інформацію щодо порядку та умов провадження волонтерської діяльності. Крім того, забезпечуватись спеціальними засобами захисту, спорядженням та обладнанням;

- зарахування часу здійснення волонтерської діяльності до навчально-виробничої практики, у випадку, якщо вона проводиться за напрямом, який відповідає отримуваній спеціальності, за відповідним погодженням навчального закладу;

- відшкодування витрат, які пов'язані із здійсненням волонтерської діяльності. Зазначений перелік визначено в ст. 11 зазначеного Закону;

- виплату одноразової грошової допомоги у випадку загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок отримання поранення (контузії, травми або каліцтва), в момент надання волонтерської допомоги в районі виконання завдань, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони;

- інші права, що передбачаються відповідно до договору про провадження волонтерської діяльності та законодавством.

Волонтер зобов'язаний:

- вчасно та сумлінно виконувати обов'язки, які пов'язані з провадженням волонтерської діяльності;

- у випадках, що передбачені законодавством України, проходити медичний огляд і надавати відповідну довідку про стан здоров'я;

- у разі необхідності проходити подальшу підготовку (перепідготовку);

- не допускати дій і вчинків, які можуть негативно відобразитись на репутації волонтера, організації чи установи, на базі якої здійснюється волонтерська діяльність;

- дотримуватися правового режиму інформації з обмеженим доступом;

- у разі укладення договору про провадження волонтерської діяльності та одностороннього розірвання договору з ініціативи волонтера відшкодовувати прямі збитки, завдані ним, якщо це передбачено договором;

- відшкодовувати майнову шкоду, заподіяну внаслідок здійснення ним волонтерської діяльності, відповідно до закону [15].

На думку А. Денисенко [7], волонтери мають такі риси, як: громадянська активність, небайдужість до проблем інших людей, високий рівень почуття громадянського та громадського обов'язку, відповідальність.

На сьогоднішній день важливим природно-правовим аспектом волонтерства є те, що діяльність волонтерів викликає довіру з боку суспільства, допомагаючи таким чином державі виконувати її функції. Населення довіряє волонтерам, вважаючи їх безкорисними, чуйними, самовідданими. Основна мотивація волонтера ґрунтується на відчутті громадянського обов'язку перед нацією, власним народом, воїнами, крім того, моральному обов'язку перед близькими людьми, що безпосередньо є учасниками бойових дій [9].

Так зокрема, дослідниця О. Трубнікова виокремлює критерії волонтерства, що дозволяють відмежувати волонтерство від інших видів добровільницької діяльності. Ці критерії полягають у:

- власній ініціативі;
- суспільно корисному характері роботи;
- відсутності у суб'єкта, який здійснює волонтерську роботу, очікування на фінансову винагороду;
- діяльності, що здійснюється у вільний час;
- діяльності, що безпосередньо не поєднана із захистом власних інтересів та вирішенням своїх індивідуальних проблем;
- діяльності, що виражається у праці;
- діяльності, що не передбачає включеності до ієрархічно-організаційної структури певної установи [19, с. 208].

Розгортання волонтерства в Україні, на думку фахівців – це реакція суспільства на зовнішню агресію, що сприймалася як виклик самоідентифікації нації та народу з однієї точки зору, а з іншої точки зору – це зумовлено внутрішньополітичною кризою, внаслідок якої держава не могла ефективно виконувати функції, що були покладені на неї [3, с. 16].

Природно-правовий аспект явища волонтерського руху в Україні полягає в тому, що за відносно короткий час великі маси населення на природному рівні: різні за віком, соціальним становищем, політичними поглядами, перетворилися на злагоджений природно-правовий механізм, метою якого є гідне життя людини –

українця. Так, згідно із діючим законодавством «волонтерами можуть стати громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають на законних підставах, якщо вони є дієздатними. Також, волонтерами можуть бути особи від 14 до 18 років за погодженням батьків (усиновлювачів), прийомних батьків, батьків-вихователів або піклувальника [1]. Під час здійснення будь-якої роботи на волонтерських засадах, громадяни повинні знати права і обов'язки, які передбачають цю діяльність. Це може стосуватись як збору коштів, участі у заходах, що організовуються відповідною волонтерською організацією.

Задля здійснення волонтерської діяльності волонтеру можуть відшкодовуватись витрати на відрядження на території України та за її межами. Окреслені витрати стосуються зокрема: проїзду (включаючи перевезення багажу) до місця здійснення волонтерської діяльності; отримання візи; харчування, в умовах, якщо тривалість волонтерської діяльності більше, ніж 4 години на добу; проживання, якщо волонтера відряджають до іншого населеного пункту, і відрядження триває більше, ніж 8 годин; поштових та телефонних послуг, якщо волонтером проводиться волонтерська діяльність не в межах місця розташування волонтерської організації; проведення медичного огляду, вакцинації та інших лікувально-профілактичних заходів, що безпосередньо пов'язані із наданням волонтерської допомоги.

У випадку, якщо укладається договір про надання волонтерської допомоги з органами державної влади або органами місцевого самоврядування, витрати волонтеру можуть здійснюватися за рахунки коштів державних і місцевих бюджетів. У залежності від сторони, а саме, хто отримує допомогу, витрати волонтера можуть бути відшкодовані за рахунок: міжнародних програм; установ чи організацій, з якими укладався договір про провадження волонтерської діяльності.

Договір про провадження волонтерської діяльності укладається в обов'язковому порядку у випадку надання волонтерської допомоги:

- що стосується ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які мають техногенний чи природний характер;
- Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам;

– органам державної влади в умовах дії особливого періоду, надзвичайного чи воєнного стану.

У випадку загибелі (смерті) волонтера, відбувається виплата одноразової грошової допомоги, розмір якої сягає 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Від 1 січня по 30 червня 2022 року розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб встановлено 2 481 гривню, таким чином, розмір допомоги становить – 1 240 500 грн). Отримати допомогу можуть: сім'я загиблого (померлого); батьки; утриманці.

Якщо встановлено інвалідність волонтера, то в залежності від того, який ступінь втрати працездатності йому виплачується одноразова грошова допомога в такому розмірі:

- інвалідність I групи – 250 прожиткових мінімумів, які встановлені відповідно до положень закону для працездатних осіб;
- інвалідність II групи – 200 прожиткових мінімумів, які встановлені відповідно до положень закону для працездатних осіб;
- інвалідність III групи – 150 прожиткових мінімумів, які встановлені відповідно до положень закону для працездатних осіб.

Волонтер також може отримати посвідчення, яке підтверджує його особу та вид волонтерської діяльності. Таке посвідчення додатково може підтвердити правовий статус волонтера в Україні [15].

Від початку повномасштабного вторгнення російської федерації проти України, були внесені певні зміни до законів України, що стосуються провадження волонтерської діяльності. Так зокрема, Законом України від 15 серпня 2022 року № 2520-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України» (набрав чинності 03.09.2022) внесено зміни до Податкового кодексу України :

1. Врегулювали питання, що стосуються звільнення від оподаткування коштів, які збираються фізичною особою на власний рахунок для того, щоб виплачувати благодійну допомогу на користь платників податків, передбачених у п. п. «в» п. п. 165.1.54 п. 165.1 ст. 165 Кодексу.

Таким чином, зазначені кошти не будуть включатись до загального місячного (річного)

оподаткованого доходу платника податків за умови, що в ході реєстрації фізичної особи у Реєстрі волонтерів антитерористичної операції та/або здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації, вказаний рахунок зазначається як рахунок, який призначений для благодійної діяльності (крім рахунків, що були закриті до 21 листопада 2013 року).

Зміни: у п. п. «б» п. п. 165.1.54 п. 165.1 ст. 165 Кодексу слова «у підпункті «а»» замінено словами «у підпунктах «а» та «в»»;

2. До загального місячного (річного) оподаткованого доходу фізичної особи не включаються:

- кошти або вартість майна (послуг), що надано фізичній особі – волонтеру, з якою був укладений договір, що стосується провадження волонтерської діяльності, в частині витрат неприбуткової організації, що залучає до своєї діяльності волонтерів, на проведення медичного огляду та вакцинації волонтера, інших лікувально-профілактичних заходів, що безпосередньо пов'язані із наданням волонтерської допомоги такою особою відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність»;

- відшкодування неприбутковою організацією особі – волонтеру, з якою був укладений договір про провадження волонтерської діяльності, документально підтверджених витрат, які пов'язані із наданням волонтерської допомоги, у розмірі та відповідно до переліку, що передбачені положеннями ст. 11 «Закону України «Про волонтерську діяльність».

Зміни: п. 165.1 ст. 165 Кодексу доповнено п. п. 165.1.64 та п. п. 165.1.65;

за 2022 та 2023 податкові (звітні) роки доходи у вигляді суми коштів чи безоплатно наданих товарів (послуг), що були надані за рахунок бюджетних коштів іноземних держав та їх державних фондів платнику податків та членам його сім'ї першого ступеня споріднення як особам, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України і скористалися правом на тимчасовий захист відповідно до законодавства такої іноземної держави.

Зміни: підрозділ 1 розділу XX «Перехідні положення» Кодексу доповнено п. 27.

3. До прийняття Кабінетом Міністрів України порядку підтвердження статусу осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України на момент дії воєнного стану, з метою не включення до оподаткованого доходу фізичних осіб – платників податку доходів, що були отримані у вигляді цільової або нецільової благодійної допомоги, статус таких осіб визначається самостійно надавачами цільової або нецільової благодійної допомоги.

4. Фізичні особи – підприємці, крім осіб, якими була обрана спрощена система оподаткування, за базовий звітний (податковий) період, що дорівнює календарному року подають податкову декларацію як для платника податку на доходи фізичних осіб – до 01 травня року, що настає за звітним, крім випадків, передбачених розділом IV Кодексу.

Зміни: п. п. 49.18.4 п. 49.18 ст. 49 Кодексу після слів «фізичних осіб» доповнено словами «у тому числі самозайнятих осіб» [14].

Цей Закон дозволить уникнути надмірного податкового навантаження на волонтерів та організації, що співпрацюють разом з ними. Крім того, зазначений Закон допоможе підвищити спроможність неприбуткових волонтерських організацій у наданні допомоги особами, які постраждали від нападу російської федера-

ції, забезпечивши при цьому дотримання прав і обов'язків платників податків і контролюючих органів.

Висновки. Отже, в умовах повномасштабної війни, що розпочала 24 лютого 2022 року російська федерація проти України, складного військово-політичного й соціально-економічного становища, в якому перебуває наша держава, важливими та актуальними є питання волонтерської допомоги, що здійснюється у кожному куточку нашої країни. Адміністративно-правовий статус волонтера у період дії воєнного стану зазнає змін під впливом суспільства, оскільки волонтери сьогодні ризикують власним життям задля того, щоб допомогти всім тим, хто потребує допомоги й уваги. Це стосується і як перевезення громадян із окупованих територій, у більш безпечні місця, забезпечення громадян необхідними продовольчими товарами, речами, ліками, так, і надання їм належної та необхідної правової, психологічної допомоги.

Адміністративно-правовий статус волонтера, визначений у чинному законодавстві, і феномен волонтерства в Україні на сучасному етапі стають досить вагомими чинниками розбудови громадянського суспільства й усвідомлення своєї відповідальності перед країною. Щодня волонтери докладають титанічні зусилля, щоб наблизити перемогу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Волонтерська діяльність та її правовий статус / Безоплатна правова допомога. 12.02.2021. URL: <https://www.legaid.gov.ua/publikatsiyi/volonterska-diyalnist-ta-yiyi-pravovyy-status/#:~:text>
2. Волонтерство. Матеріал з Вікіпедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>
3. Горелов Д., Корнієвський О. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2015. С. 16.
4. Горінов П. Молодіжний рух як об'єкт і суб'єкт молодіжної політики, важлива умова сталого розвитку суспільства. *Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць*. 2007. Вип. 1(29). С. 309–313.
5. Драпушко Р. Г., Горінов П. В. Сучасні виклики і загрози правової культури молоді. *Аналітично порівняльне право*. 2021. № 4. С. 9–16.
6. Драпушко Р. Г., Горінов П. В., Міненко Є. С. Ефективність залучення молоді до прийняття управлінських рішень. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування* 2022. Том 33(72). № 3. С. 54–59.
7. Денисенко А. О., Кін О. М. Деякі аспекти військового волонтерства в Україні. Соціальні аспекти військово-професійної діяльності сектора безпеки і оборони: виклики сьогодення: зб. тез. доп. І Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 20 трав. 2021 р. Харків, 2021. С. 135–137.
8. Жерельнікова Зоя. Все для фронту»: благодійність та волонтерство українців з початку повномасштабної війни. URL: <https://voxukraine.org/vse-dlya-frontu-blagodijnist-ta-volonterstvo-ukrayintsiv-z-pochatku-povnomasshtabnoyi-vijny/>
9. Жува Л. Моральні аспекти волонтерського руху. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2015. Vol. 2, Iss. 2. С. 210–215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2015_2_2_33

10. Колодій А. Ф. Історія еволюції громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу). *Громадянське суспільство (незалежний культурологічний часопис)*. Львів, 2001. № 21. С. 6–28.
11. Попова С. М. Волонтерська діяльність в умовах війни на території України. *Проблеми сучасної поліцейської: тези доп. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 20 квіт. 2022 р.). Харків, 2022. С. 114–118.
12. Правовий статус волонтера в Україні / *Pravo*, Видавництво «Юридична практика», 25.03.2022. URL: <https://pravo.ua/pravovyistatus-volontera-v-ukraini-poiasniue-iuryst-everlegal/>
13. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 / 2022. *Президент України. Документи*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
14. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України: Закон України від 15.08.2022 № 2520-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2520-20#Text>
15. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.
16. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закон України від 15.08.2022 № 2500-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2500-IX#Text>
17. Скрипник О. Соціальна, правова держава в Україні. К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.
18. Томіна В. Ю. Пашаєв А. З. Порівняльно-правовий аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства в питаннях волонтерської діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. С. 13–16. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/2/5.pdf>
19. Трубінова О. А. Волонтерство як форма соціальної активності особистості. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ, 2020. Т. 7, вип. 20. Ч. 2. С. 205–209.
20. Українське волонтерство-явище унікальне. Йому завдячуємо суверенітетом. 2017. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalnejomu-zavdacuemo-suverenitetom.html>
21. Філик Н. В. Державно-правові засади громадянського суспільства : дис. ... дра юрид. наук: спец.12.00.01. Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2004. 200 с.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.9>**Зима В. М.,**старший викладач кафедри іноземних мов
Київського національного університету імені Вадима Гетьмана**МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА УКРАЇНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ (ПРАВОВІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ ДОПОМОГИ)**

Анотація. 8 травня 2022 на саміті країн «Великої сімки» було висловлено повну підтримку України в її боротьбі проти агресії Росії. Всі сім країн зобов'язалися надавати Україні військову допомогу, боротися з російською дезінформацією у світі, також G7 будуть допомагати відбудовувати Україну. Відповідно ними було взято зобов'язання поступово відмовлятися від залежності від російської енергії, зокрема шляхом поступового припинення або заборони імпорту російської нафти. Вживати заходів, щоб заборонити або іншим чином не допустити надання ключових послуг, від яких залежить Росія, посилювати санкційну кампанію проти фінансових еліт і членів сім'ї. 9 травня 2022 Президент США підписав закон про ленд-ліз військової зброї для України. Востаннє аналогічна процедура діяла під час Другої світової війни. Зараз він може стати важливим фактором у російсько-українському протистоянні.

Треба зауважити, що партнери з-за океану дають Україні не лише зброю і техніку, але й гроші на купівлю іншого озброєння. Рішення про передачу озброєння приймається за прискореною процедурою. Згідно із законом президент США уповноважує уряд надавати допомогу у тому розмірі, який необхідний. В той же час, програму ленд-лізу будуть виконувати не лише США, але й ключові союзники НАТО. І це озброєння буде виходити за межі поточних поставок протитанкових і легких зенітних ракет, включаючи системи протиповітряної оборони середньої та великої дальності, мобільну артилерію та військові безпілотники, а також продовольство, паливо, медичне обладнання та інше, щоб Україна могла підтримувати свою боротьбу.

Досі залишається відкритим питання щодо відшкодування збитків громадянам України в результаті збройної агресії. Зауважено, що для дієвості відшкодування шкоди від військової агресії кожна країна у національне законодавство повинна ввести норму, про те що на державу-агресора покладається майнова відповідальність за будь-яку шкоду, заподіяну майну мирного населення в результаті бойових дій, незалежно від результатів цієї війни. У таких випадках майно держави-агресора та пов'язаних з нею осіб, яке знаходиться на території третіх країн, може бути використане для відшкодування збитків потерпілій державі, її муніципалітетам, приватним фізичним і юридичним особам та їх об'єднанням на підставі рішень судів відповідної країни. Запровадження таких норм значно спростить процедуру відшкодування збитків: потерпілим не потрібно буде доказувати кожен окремий факт порушення законів і звичаїв війни військовослужбовцями держави-агресора, відсутність військової необхідності в їхніх діях та причинно-наслідковий зв'язок між їх діями та завданою шкодою. Потерпілому достатньо буде довести факт вчинення агресії, який, по суті, є преюдиційним, та факт заподіяння шкоди в результаті бойових дій, які стали наслідком цієї агресії. На сьогодні в Україні зареєстровано пакет законопроектів даного напрямку.

Ключові слова: *агресія, війна, Збройні сили України, ООН, Європейський Союз, держава-агресор, тимчасовий захист, Європейський суд, тимчасовий захист, мародерство, Римський Статут, відшкодування заподіяної шкоди.*

Zyma V. M. INTERNATIONAL SUPPORT TO UKRAINE DURING RUSSIAN MILITARY AGGRESSION (LEGAL BASIS FOR THE REGULATION OF AID)

Abstract. On May 8, 2022, at the summit of the "Big Seven" countries, full support was expressed for Ukraine in its fight against Russian aggression. All seven countries have pledged to provide military aid to Ukraine, fight against Russian disinformation in the world, and the G7 will also help rebuild Ukraine. Accordingly, they undertook to gradually abandon dependence on Russian energy, in particular by gradually stopping or banning the import of Russian oil. Take steps to ban or otherwise prevent the provision of key services on which Russia depends, intensify the sanctions campaign against financial elites and family members. On May 9, 2022, the US President signed the law on lend-lease military weapons for Ukraine. The last time a similar procedure was used during the Second World War. Now he can become an important factor in the Russian-Ukrainian confrontation.

It should be noted that overseas partners give Ukraine not only weapons and equipment, but also money for the purchase of other weapons. The decision on the transfer of weapons is made according to an accelerated procedure.

By law, the President of the United States authorizes the government to provide assistance to the extent necessary. At the same time, the lend-lease program will be implemented not only by the USA, but also by key NATO allies. And these weapons will go beyond the current supply of anti-tank and light anti-aircraft missiles, including medium- and long-range air defense systems, mobile artillery and military drones, as well as food, fuel, medical equipment and more, so that Ukraine can sustain its fight.

The issue of compensation for damages to Ukrainian citizens as a result of armed aggression still remains open. It is noted that for the effectiveness of compensation for damage caused by military aggression, each country must introduce into its national legislation a rule that the aggressor state is held liable for any damage caused to the property of the civilian population as a result of hostilities, regardless of the results of this war. In such cases, the property of the aggressor state and its related persons located on the territory of third countries can be used to compensate the injured state, its municipalities, private individuals and legal entities and their associations based on the decisions of the courts of the respective country. The introduction of such norms will greatly simplify the procedure for compensation for damages: the victims will not need to prove every single fact of violation of the laws and customs of war by the military personnel of the aggressor state, the absence of military necessity in their actions, and the cause-and-effect relationship between their actions and the damage caused. It will be enough for the victim to prove the fact of committing aggression, which is, in fact, prejudicial, and the fact of causing damage as a result of hostilities that were the result of this aggression. To date, a package of draft laws in this direction has been registered in Ukraine.

Key words: aggression, war, Armed Forces of Ukraine, UN, European Union, aggressor state, temporary protection, European Court, temporary protection, looting, Rome Statute, compensation for damage caused.

Постановка проблеми. Віроломний напад Росії на Україну 24 лютого 2022 року потряс весь цивілізований світ. Україна розпочала гідний супротив по всій лінії фронту. На захист стали Збройні сили України, сили територіальної оборони, звичайні українські громадяни, вони спричинили вагомі втрати російським окупантам, не дали можливість захопити Київ та зламали плани кремлівської верхівки щодо захвату України за три доби. Підґрунтям для цього став рух України в напрямку інтеграції у Європейський Союз, саме він був використаний як формальне обґрунтування початку повномасштабних бойових дій Росії проти України. Вторгнувшись на суверенну територію іншої держави, Росія порушила всі норми міжнародного права, стала воєнним злочинцем, спричиняючи пошкодження української інфраструктури, вбиваючи цивільне населення, знищуючи логістичні шляхи.

Сучасна Україна, виборюючи своє право на свободу, захищає весь цивілізований світ від бажання Росією ревізйонізму існуючого світопорядку, прагнення відновити сфери впливу у Східній Європі, послабити та дискредитувати багатосторонні інституції Західного світу. Без допомоги міжнародної спільноти Україна не зможе подолати всесвітнє зло, що іде від російської агресії.

Виклад основного матеріалу. 03 листопада 1950 Генеральною Асамблеєю було прийнято резолюцію № 3777 «Єдність заради миру», якою передбачено: якщо Рада Безпеки

ООН, у разі порушення миру чи здійснення акту агресії, через відсутність єдності постійних членів не зможе прийняти відповідне рішення, то для підтримання чи відновлення міжнародного миру та безпеки Генеральна Асамблея може зібратися на надзвичайну спеціальну сесію та прийняти необхідне рішення самостійно. Міжнародна спільнота відповіла негайно відреагувала на військові події в Україні. Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію про скликання Надзвичайної спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН. Протягом роботи сесії вже схвалено три важливі резолюції: «Агресія проти України» (2 березня 2022 року); «Гуманітарні наслідки агресії проти України» (24 березня 2022 року); «Призупинення прав членства Російської Федерації в Раді ООН з прав людини» (7 квітня 2022 року). Також МЗС забезпечило включення постійного пункту по Україні до порядку денного Ради Безпеки ООН, що надало можливість Раді розглядати за потреби будь-які питання, пов'язані з миром та безпекою України, у тому числі проблематику агресії Російської Федерації проти України, безпекових гарантій після завершення війни з Російської Федерації та забезпечення стабільного миру і відбудови України. Загалом після вторгнення Російської Федерації в Україну РБ ООН провела 30 засідань, присвячених обговоренню наслідків російської агресії проти України, з них два за участі Президента України.

Україні вдалося залучити ООН до переговорного процесу з евакуації цивільного населення та військових з Маріуполя, а також до переговорів щодо створення умов для вивозу зерна. У березні 2022 року Рада ООН з прав людини заснувала Незалежну міжнародну комісію ООН з розслідування злочинів в Україні, яка уповноважена розслідувати всі ймовірні порушення та зловживання у сфері прав людини і порушення міжнародного гуманітарного права і пов'язані з ними злочини в контексті агресії Російської Федерації проти України з метою забезпечення відповідальності [1].

Бюро з демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ також утворило після вторгнення російських військ в Україну Оперативну робочу групу, яка здійснює моніторинг та документування порушень міжнародного гуманітарного права та прав людини. Крім того, 3 березня та 2 червня 2022 р. 46 держав-членів ОБСЄ разом з Україною двічі застосували Московський механізм у людському вимірі для встановлення порушень міжнародного гуманітарного права, у тому числі внаслідок умисних і невибіркових нападів на цивільне населення та цивільну інфраструктуру, під час вторгнення РФ в Україну. Також Парламентська Асамблея ОБСЄ у 2022 році прийняла Бірмінгемську декларацію, в якій засудила повномасштабну неспровоковану агресивну війну РФ проти України та закликала до негайного виведення російських військ з території України. Парламентська Асамблея ОБСЄ вкотре засудила спробу анексії та окупацію Криму й незаконне «визнання» та окупацію Донецької та Луганської областей. У Декларації також визнається роль Республіки Білорусь як держави-співагресора у неспровокованій агресивній війні Росії проти України. Асамблея засудила «вторгнення в Україну уряду Російської Федерації за сприяння та підбурювання урядом Білорусі» як кричуще порушення не лише суверенітету та територіальної цілісності України, але й як напад на права людини та основоположні свободи, передусім права на життя народу України [2].

Звернення України до Європейського суду з прав людини (заява № 11055/22) мало надзвичайну реакцію, так як вже 1 березня, застосовуючи правило 39 Регламенту, Суд вказав уряду Росії утримуватися від військових нападів

на цивільне населення та цивільні об'єкти, в тому числі житлові приміщення, транспортні засоби швидкої допомоги та інші цивільні об'єкти, що перебувають під спеціальною охороною, зокрема школи та лікарні, а також негайно забезпечити безпеку закладів медичної допомоги, їх особового складу й автомобілей швидкої допомоги на території, яка піддається нападу або облозі російських військ. Вочевидь, таке рішення не стримало агресора, проте воно залишається обов'язковим для російського уряду, а його невиконання матиме наслідки в межах розгляду справи «Україна проти Росії (Х)». З огляду на те, що військовою агресією проти України Росія порушила Статут Ради Європи, згідно з рішенням Комітету міністрів від 16 березня її було виключено зі складу організації і вона перестала бути стороною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це безпрецедентне рішення, яке демонструє, що агресору немає місця серед цивілізованих держав. Відмова Росії від передбачених у Конвенції гарантій прав і свобод людини насамперед має негативні наслідки саме для громадян Російської Федерації, які відтепер не зможуть скористатися наднаціональним механізмом юридичного захисту. Водночас, згідно із резолюцією Європейського суду з прав людини, Суд зберігає компетенцію розглядати заяви, спрямовані проти Російської Федерації щодо дій чи бездіяльності, які можуть становити порушення Конвенції за умови, що вони мали місце до 16 вересня 2022 року. В той же час, 26 лютого 2022 року Україна подала до Секретаріату Міжнародного суду ООН в Гаазі заяву про порушення справи проти Російської Федерації щодо спору стосовно тлумачення, застосування та виконання Конвенції 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. 16 березня в межах застосування тимчасових заходів Суд оголосив наказ, за яким Російській Федерації слід «негайно зупинити військові операції, які вона розпочала на території України 24 лютого 2022 року», а також забезпечити, щоб «будь-які військові чи інші організації або особи, які перебувають під російським контролем, не продовжували військові операції». За наслідками звернення від 39 держав-учасниць цього Суду було розпочато розслідування ситуації в Україні з 21 листопада 2013 року, охо-

плюючи, таким чином, будь-які попередні та поточні звинувачення у воєнних злочинах, злочинах проти людяності чи геноциді, скоєних на будь-якій частині території України будь-якою особою. Відповідно Україна стала першою країною, де міжнародне розслідування розпочалося ще до закінчення воєнних дій[3].

Треба відзначити, що ще у 2001 році Рада ЄС прийняла Директиву «Про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та несення їх наслідків» (COUNCIL DIRECTIVE 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof). А 4 березня 2022 року Рада ЄС своєю Резолюцією визнала наявність обставин для надання тимчасового захисту особам, що постраждали від російської воєнної агресії в Україні, і таким чином активувала дію Директиви для захисту українців[4], яка за правовими характеристиками, не має ознак прямої дії, і імплементується в національне законодавство Європейських країн за умов доцільності. Даний документ містить лише мінімальні стандарти щодо надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб, які розширюються у національних законодавствах, з урахуванням економічної та соціальної ситуації кожної країни. Основним призначенням Директиви було:

- забезпечення негайного захисту та прав: це включає права на проживання, доступ до ринку праці, доступ до житла, соціальної допомоги, медичної чи іншої допомоги та засобів до існування. Для дітей та підлітків без супроводу тимчасовий захист надає право на законну опіку та доступ до освіти;

- зменшення тиску на національні системи надання притулку шляхом створення статусу захисту зі зменшеними адміністративними перешкодами. Це дозволить уникнути перевантаження національних систем надання притулку і дозволить державам-членам організовано та ефективно управляти прибуттям з повною повагою до основних прав і міжнародних зобов'язань;

- посилена солідарність та розподілу відповідальності: правила Директиви про тимчасовий захист сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо розміщення переміщених осіб з України. «Платформу солідарності», де країни-члени можуть обмінюватися інформацією про можливості прийому, координуватиме Комісія;

- подальша підтримка з боку Агенцій ЄС: Frontex, Агентство Європейського Союзу з питань притулку та Європол можуть надавати подальшу оперативну підтримку на запит держав-членів, щоб забезпечити безперервне виконання цього рішення [5].

8 травня 2022 на саміті країн «Великої сімки» було висловлено повну підтримку України в її боротьбі проти агресії Росії. Всі сім країн зобов'язалися надавати Україні військову допомогу, боротися з російською дезінформацією у світі, також G7 будуть допомагати відбудовувати Україну. Відповідно ними було взято зобов'язання поступово відмовлятися від залежності від російської енергії, зокрема шляхом поступового припинення або заборони імпорту російської нафти. Вживати заходів, щоб заборонити або іншим чином не допустити надання ключових послуг, від яких залежить Росія, посилювати санкційну кампанію проти фінансових еліт і членів сім'ї.

9 травня 2022 Президент США підписав закон про ленд-ліз військової зброї для України. Востаннє аналогічна процедура діяла під час Другої світової війни. Зараз він може стати важливим фактором у російсько-українському протистоянні.

На підставі даного Закону уряд України зможе запитати та узгодити отримання без зайвих бюрократичних зволікань від американських партнерів:

- будь-якої зброї (крім ядерної), системи озброєння, боеприпасів, літаків, кораблів або іншого військового знаряддя;

- будь-якого майна (крім торгових суден), установок, товарів, матеріалів, обладнання, постачання або товарів, що використовуються для здійснення військових продажів;

- будь-якого обладнання, інструментів, матеріалів, постачання або іншого предмету, необхідного для виробництва, обробки, ремонту, обслуговування, зберігання, конструювання,

транспортування, експлуатації або використання будь-якого предмета, переліченого вище;

– будь-якого компоненту або частини будь-якого предмету з вищеназваних[6].

Даною програмою передбачено, що Україна може отримати за ленд-лізом: танки третього покоління M1A2 Abrams, бойові машини піхоти M2A3 Bradley, самохідні артилерійські установки M109A6 Paladin, реактивні системи залпового вогню на колісному шасі HIMARS; універсальні пускові установки РСЗО M270 MLRS, зенітно-ракетні комплекси NASAMS 2 і Patriot, багатофункціональні легкі винищувачі четвертого покоління F-16 C/D [7].

Треба зауважити, що партнери з-за океану дають Україні не лише зброю і техніку, але й гроші на купівлю іншого озброєння. Рішення про передачу озброєння приймається за прискореною процедурою. Згідно із законом президент США уповноважує уряд надавати допомогу у тому розмірі, який необхідний. В той же час, програму ленд-лізу будуть виконувати не лише США, але й ключові союзники НАТО. І це озброєння буде виходити за межі поточних поставок протитанкових і легких зенітних ракет, включаючи системи протиповітряної оборони середньої та великої дальності, мобільну артилерію та військові безпілотики, а також продовольство, паливо, медичне обладнання та інше, щоб Україна могла підтримувати свою боротьбу.

Досі залишається відкритим питання щодо відшкодування збитків громадянам України в результаті збройної агресії, так як на сьогоднішній день Україна, ані Росія не ратифікували Римський статут Міжнародного кримінального суду, тому розслідування воєнних злочинів Російської Федерації в нашій країні не підпадають під його юрисдикцію. Проте, Україна раніше своїми заявами визнала юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, а після 24 лютого близько 39 держав-учасниць Римського Статуту звернулися до нього щодо проведення розслідування злочинів, вчинених у нашій державі у зв'язку із агресією Російської Федерації. Саме тому Прокурор Міжнародного кримінального суду прийняв рішення про початок повноцінного розслідування вчинених РФ в Україні воєнних злочинів. Статтею 8 Римського статуту Міжнародного кримінального

суду розкрадання визнається воєнним злочином. Розкрадання заборонено відповідно до ст. 28 IV Гаазької Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та ст. 33 IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни. Зауважимо також, що міжнародне гуманітарне право передбачає індивідуальну відповідальність фізичних осіб і зобов'язує держави, які беруть участь у збройному конфлікті, вживати заходів щодо припинення будь-яких порушень його вимог. На національному рівні мародерство, тобто викрадення на полі бою речей поранених чи вбитих, є військовим кримінальним правопорушенням, відповідальність за яке встановлена ст. 432 Кримінального кодексу України. Водночас відповідно до змін у національному законодавстві, викладених у Законі України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство», в умовах війни «мародерство» також охоплює крадіжку, грабіж, розбій, вимагання, привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, вчинені під час воєнного стану не лише на полі бою, але й на інших територіях. Втім усі громадяни України, які втратили власне майно в результаті мародерства з боку окупантів, мають право на відшкодування завданої шкоди. Так, зокрема, згідно зі ст. 91 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) сторона, що перебуває у конфлікті й порушує положення Конвенцій або цього Протоколу, повинна відшкодовувати завдані збитки, якщо для цього є підстави. Вона несе відповідальність за всі дії, що вчиняються особами, які входять до складу її збройних сил. Обов'язок відшкодувати шкоду та компенсувати збитки, завдані порушенням норм міжнародного гуманітарного права, міститься й в нормах звичаєвого права міжнародного гуманітарного права[8]. Згідно зі ст. 75 Римського статуту, Міжнародний кримінальний суд встановлює принципи щодо відшкодування збитків потерпілим, і саме він може визначити у своєму рішенні масштаби та розмір будь-якої шкоди та збитків, заподіяних потерпілим. Станом на вересень, за верифікацією, яку провів спільно Світовий банк із Міністерством розвитку гро-

мад і територій, Росією завдано прямої шкоди Україні на \$ 326 млрд [9]. Саме тому необхідно наголосити на тому, що основними способами відшкодування заподіяної шкоди у випадку мародерства можуть виступати, зокрема, реституція, тобто відновлення статусу, що існував до порушення, тобто повернення захопленого майна, або компенсація, яка надається за будь-яку шкоду і визначається в економічній оцінці, яка має бути співмірною серйозності порушення в кожному індивідуальному випадку. Вочевидь повернення майна на практиці буде важко реалізувати, так як Росія не захоче виконувати зобов'язання із відшкодування шкоди, заподіяної її військовослужбовцями, а тому доцільно було б реалізувати на практиці можливість компенсації завданої шкоди зі спеціально створених фондів, кошти у які надходили б, наприклад, з примусово вилучених чи арештованих російських активів [8].

Висновки. Підводячи підсумок, необхідно зауважити, що для дієвості відшкодування шкоди від військової агресії кожна країна у національне законодавство повинна ввести норму, про те що на державу-агресора покладається майнова відповідальність за будь-яку шкоду, заподіяну майну мирного населення в результаті бойових

дій, незалежно від результатів цієї війни. У таких випадках майно держави-агресора та пов'язаних з нею осіб, яке знаходиться на території третіх країн, може бути використане для відшкодування збитків потерпілій державі, її муніципалітетам, приватним фізичним і юридичним особам та їх об'єднанням на підставі рішень судів відповідної країни. Запровадження таких норм значно спростить процедуру відшкодування збитків: потерпілим не потрібно буде доказувати кожен окремий факт порушення законів і звичаїв війни військовослужбовцями держави-агресора, відсутність військової необхідності в їхніх діях та причинно-наслідковий зв'язок між їх діями та завданою шкодою. Потерпілому достатньо буде довести факт вчинення агресії, який, по суті, є преюдиційним, та факт заподіяння шкоди в результаті бойових дій, які стали наслідком цієї агресії. На сьогодні в Україні зареєстровано пакет законопроектів даного напрямку.

Отже, потужна міжнародна підтримка України у її війні з російським агресором сприяє наближенню перемоги, що дасть можливість жорстко обмежити здатність Росії нападати на інші країни, надаватиме час для підкріплення колективної оборони і консолідації міжнародної єдності проти агресії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Організація Об'єднаних Націй URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-obyednanih-nacij>
2. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-z-bezpeki-i-spivrobitnictva-v-yevropi>
3. Юридичний фронт у війні росії проти України <http://www.golos.com.ua/article/360855>
4. Голян Л. Тимчасовий захист або статус біженця: рекомендації для осіб, які покидають Україну URL: <https://biz.ligazakon.net/analitics/210042>
5. Україна: Комісія пропонує тимчасовий захист для людей, які тікають від війни в Україні, та рекомендації щодо прикордонних перевірок URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/ip_22_1469
6. Михайлик Р. Ленд-ліз: закупівлі для перемоги заради спільних цінностей URL: <https://zakupki.com.ua/lend-liz-zakupivli-dlya-peremogy-zarady-spilnyh-tsinnostej.html>
7. Ленд-ліз допоможе Україні перемогти у війні URL: <https://meest-online.com/world/usa/lend-liz-dopomozhe-ukrajini-peremohty-u-vijni/>
8. Майно, втрачене під час окупації: чи існує механізм компенсації за розкрадання майна з боку окупантів? URL: <https://helsinki.org.ua/articles/mayno-vtrachene-pid-chas-okupatsii-chy-isnuie-mekhanizm-kompensatsii-za-rozkradannia-mayna-z-boku-okupantiv>
9. Буряченко О. Коли і як можна буде отримати компенсацію за зруйноване Росією майно. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3580685-koli-i-ak-mozna-bude-otrimati-kompensaciu-za-zrujnovane-rosieu-majno-analiz.html>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.10>**Коренев А. О.,**кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ**Горбалінський В. В.,**кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ У НАДАННІ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР

Анотація. Стаття присвячена висвітленню проблемних питань застосування дискреційних повноважень у наданні адміністративних процедур. У статті звертається увага на те, що сучасне вітчизняне законодавство досить неоднозначно визначає поняття та зміст дискреційних повноважень при реалізації відповідних адміністративних процедур, здебільшого акцентуючи увагу на праві уповноваженої особи при ухваленні адміністративного акта, діяти за певних умов на власний розсуд. З'ясовується, що така свобода під час адміністративної процедури має відбуватися у межах, що визначені відповідним нормативно-правовим актом, яким регулюються повноваження органу публічної влади у певній сфері. У статті зазначається, що причини такого стану справ криються у недосконалому адміністративному законодавстві, яке регулює адміністративні процедури в діяльності публічної адміністрації, відсутності критеріїв та меж застосування дискреційних повноважень, умов, за якими вони мають бути реалізовані, відсутності сталої та єдиної практики стосовно тлумачення оціночних понять. Наголошується, що вирішенню проблемних питань застосування дискреційних повноважень при наданні адміністративних процедур сприяли б певні стандарти уніфікації правового оцінювання і тлумачення застосування оціночних понять під час реалізації дискреційних повноважень, уніфікації діяльності публічної адміністрації у цій сфері. У статті формулюється авторське визначення, що дискреційні повноваження при наданні адміністративних процедур представляють собою сукупність врегульованих нормами адміністративного права, повноважень суб'єкта публічної адміністрації, що дають йому можливість обирати на власний розсуд, тобто із кількох допустимих рішень, варіант поведінки при прийнятті відповідного адміністративного акту.

Ключові слова: застосування, публічна адміністрація, дискреційні повноваження, адміністративний розсуд, оціночні поняття, адміністративна процедура.

Korenev A. O., Horbalinskiy V. V. Problems of applying discretionary powers in providing administrative procedures

Abstract. The article is devoted to highlighting problematic issues of the application of discretionary powers in the provision of administrative procedures. The article draws attention to the fact that modern domestic legislation rather ambiguously defines the concept and content of discretionary powers in the implementation of relevant administrative procedures, mostly focusing on the right of an authorized person when adopting an administrative act to act under certain conditions at his own discretion. It turns out that such freedom during the administrative procedure must take place within the limits defined by the relevant normative legal act, which regulates the powers of the public authority in a certain area. That is why the issue of the content of discretionary powers in the provision of administrative procedures, the limits of the application of such discretion, need scientific understanding. The article notes that the reasons for this state of affairs lie in imperfect administrative legislation that regulates administrative procedures in the activity of public administration, the absence of criteria and limits for the application of discretionary powers, the conditions under which they should be implemented, and the absence of a stable and uniform practice regarding the interpretation of evaluation concepts. It is emphasized that certain standards of unification of legal evaluation and interpretation of the application of evaluation concepts during the exercise of discretionary powers, unification of the activities of public administration in this area would contribute to the solution of problematic issues of the application of discretionary powers in the provision of administrative services.

The article formulates the author's definition that discretionary powers in the provision of public services represent a set of powers regulated by the norms of administrative law, the powers of the subject of public administration, which give him the opportunity to choose at his own discretion, that is, from several permissible decisions, an option for the implementation of the administrative service procedure and adoption the corresponding administrative act. Today, the optimal way to solve problematic issues in the exercise of discretionary powers in the provision of administrative procedures is to improve the legislation in the direction of developing criteria and conditions for their application, and specifying the responsibility of officials for abuse of discretionary powers.

Key words: *application, public administration, discretionary powers, administrative discretion, evaluative concepts, administrative procedure.*

Постановка проблеми. Обрання Україною європейського інтеграційного курсу визначило основні напрями модернізації та реформування усіх сфер життєдіяльності країни, в тому числі у сфері надання адміністративних процедур. Сучасне вітчизняне законодавство досить неоднозначно визначає поняття та зміст дискреційних повноважень при реалізації відповідних адміністративних процедур, здебільшого акцентуючи увагу на праві уповноваженої особи при ухваленні адміністративного акта, діяти за певних умов умов на власний розсуд. Причому така свобода під час адміністративної процедури має відбуватися у межах, що визначені відповідним нормативно-правовим актом, яким регулюються повноваження органу публічної влади у певній сфері. Саме тому, наукового осмислення потребують питання змісту дискреційних повноважень при наданні адміністративних процедур, меж застосування такого розсуду.

Стан наукових досліджень. Дискреційні повноваження органів публічної адміністрації при наданні адміністративних процедур досліджували такі вчені, як Н.А. Бааджи, М.І. Бойчук, А.А. Гріня, Є.О. Легеза, О.С. Лагода, Т.С. Мартянова, С.А. Резанова, М.Б. Рісний, Г.Й. Ткач та ін. У дослідженнях вказаних вчених висвітлювалося багато питань, присвячених дискреційним повноваженням в діяльності публічної адміністрації, поряд з цим, питання їх реалізації при наданні адміністративних процедур висвітлювалося доволі фрагментарно. Тому, **метою статті**, є з'ясування змісту дискреційних повноважень при наданні адміністративних процедур та пропонування шляхів покращення правозастосовної практики публічної адміністрації у цій сфері.

Висвітлення основного матеріалу. У ч. 2 ст. 19 Основного Закону закріплено положення, відповідно до якого органи державної влади та

органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1]. Ця конституційна норма є втіленням принципу, згідно з яким «органам державної влади дозволено тільки те, що прямо передбачено законом». Поряд з цим, реалізація цього конституційного припису інколи ускладнюється у зв'язку з наявністю в адміністративному законодавстві норм, що визначають дискреційні повноваження при наданні адміністративних процедур.

Під час надання адміністративних процедур суб'єкт публічної адміністрації повинен спиратися на вимоги законності, справедливості, доцільності, обґрунтованості. Але за умови, коли норма права не встановлює конкретного варіанта поведінки і тим самим наділяє суб'єкта публічної адміністрації певним обсягом свободи під час вирішення відповідної адміністративної справи і прийняття найбільш оптимального рішення. Може йтися про вільний розсуд, що полягає у можливості вибору в широких межах, котрі встановлені правовою нормою. Суб'єкт публічного адміністрування, здійснюючи дискреційні повноваження, зобов'язаний правильно оцінити обставини і факти, які мають місце в тому чи іншому разі, і застосовувати щодо них чинні правові приписи, уникаючи зловживання владою [2].

Варто акцентувати увагу на тому, що хоча поняття «дискреційних повноважень» й зустрічається в численних нормативних актах, проте легальна дефініція цього поняття на сьогодні відсутня. Виключно у наказі Міністерства юстиції України «Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи» № 1380/5 від 23 червня 2010 року (Наказ втратив чинність на підставі Наказу Міністерства юстиції України від 24.04.2017 № 1395/5) дискреційні повноваження визначаються, як

сукупність прав та обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що надають можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з кількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом [3].

Заслуговує на увагу прийнятий нещодавно Закон України «Про адміністративну процедуру», який набере чинності 15.12.2023 року. Відповідно п. 7 ст. 2 цього закону під дискреційними повноваженнями законодавець пропонує розуміти повноваження, надане адміністративному органу законом, обирати один із можливих варіантів рішення відповідно до закону та мети, з якою таке повноваження надано [4].

Отже законодавець намагається в той чи інший спосіб надати легального тлумачення поняттю дискреційних повноважень. Позитивно оцінюючи й нещодавно прийнятий Закон України «Про адміністративну процедуру» варто підкреслити намагання законодавця удосконалити діяльність публічної адміністрації у цій сфері, у тому числі й під час надання адміністративних процедур. Аналізуючи положення даного законодавчого акту не можна не оминати увагу його новаційності та доцільності прийняття.

Поряд з цим, не можна й не зазначити, що в умовах реформ, які обумовленні інтеграційними процесами в Україні, збільшилася кількість нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з наданням публічною адміністрацією адміністративних послуг та здійсненням адміністративних процедур. Аналізуючи змістове наповнення нормативно-правових актів, які регулюють відповідні суспільні відносини, не можна не звернути увагу на їх перевантаженість оціночними поняттями, розсудом органу публічної влади чи посадової особи по тлумаченню та застосуванню норм права при наданні адміністративних процедур.

«Розумні терміни», «поважна причина», «може здійснювати», «на власний розсуд», «доцільно», «інші обставини», «у невідкладних випадках», «вчинення дій, необхідних для роз-

гляду справ» – ось далеко не вичерпний перелік формулювань норм права, які можна знайти в сучасному адміністративному законодавстві України.

Без сумнівно, дискреційні повноваження, які отримує орган публічної адміністрації чи його посадова особа, при наданні адміністративної процедури дозволяє суб'єктам відповідних відносин мати певну свободу, гнучкість, індивідуалізацію правового регулювання. Проте, застосування дискреційних повноважень при наданні адміністративних процедур потребують правильно тлумачити норми і застосовувати розсуд, що в свою чергу вимагає від органу публічної влади чи посадової особи мати високий рівень правової культури та свідомості.

Посадова особа публічного адміністрування повинна не просто знати предмет управлінської праці та вміння застосовувати знання на практиці, а й високий рівень свідомості, який дозволить підпорядкувати її управлінську працю реалізації основної мети діяльності держави, проголошеної Конституцією України, зокрема – права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, ...утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [5; 6; 7].

На жаль, правозастосовна практика свідчить про випадки неоднакового оцінювання і тлумачення таких норм, які містять дискрецію, і як наслідок помилкового, або неправильного застосування дискреційних повноважень при наданні адміністративних процедур. Причини такого стану справ криються у недосконалому адміністративному законодавстві, яке регулює адміністративні процедури в діяльності публічної адміністрації, відсутності критеріїв та меж застосування дискреційних повноважень, умов, за якими вони мають бути реалізовані, відсутності сталої та єдиної практики стосовно тлумачення оціночних понять.

Як наголошують вітчизняні вчені та практики, при ухваленні органами виконавчої влади (їх посадовими особами) рішень слід оцінювати фактичні обставини, здійснювати у межах компетенції мотивований правомірний вибір певного варіанту поведінки щодо прийняття оптимального рішення чи вчинення відповідних дій. Вибір рішення повинен здійснюватися виключно в встановлених межах, які можуть

носити кількісну або якісну характеристику. Окрім зазначеного, вченими наголошується, що розсуд має зобов'язально-дозвільний характер, проявляється через різновиди владного впливу, пов'язується з управлінням і регулюванням діяльності на основі і на виконання закону та має бути обмежений нормативно-правовими актами, що регламентують повноваження органів виконавчої влади (їх посадових осіб) [8, с. 40; 9; 10].

З іншого боку, важливим значенням для реалізації прав учасників адміністративних справ є вплив дискреційних повноважень при наданні адміністративних процедур. Перш за все це пов'язано з тим, що наявність певного права органу публічної влади діяти на власний розсуд, може мати як позитивний наслідок так і негативний. Позитивний наслідок проявляється в забезпеченні індивідуального підходу для задоволення індивідуальних потреб учасників адміністративних процедур та ефективну реалізацію їх прав [11, с. 117]. Негативний наслідок може спричинити значну корупцію. Також визначення адміністративного розсуду як певного здійснення дискреційних повноважень правозастосування суб'єкта публічного адміністративного права потребує закріплення таких повноважень у правових приписах [12; 13].

Тому, вирішенню проблемних питань застосування дискреційних повноважень при наданні адміністративних послуг сприяли б певні стандарти уніфікації правового оцінювання і тлумачення застосування оціночних понять під час реалізації дискреційних повноважень, уніфікації діяльності публічної адміністрації у цій сфері.

Варто також підтримати існуючі у науковій літературі пропозиції, що доцільно, аби знизити ризик можливого зловживання обсягом дискреційних повноважень, що неодмінно при-

зводить до можливого свавілля і суб'єктивізму, на нашу думку необхідно закріпити на законодавчому рівні при прийнятті управлінського рішення, вимогу обов'язкового обґрунтування доцільності та меж реалізації дискреційних повноважень [14; 15].

Тому, потребує нормативного закріплення у законодавстві критеріїв та умов, які дозволяють суб'єкту правозастосування правильно реалізовувати дискреційні повноваження при наданні адміністративних процедур. Застосування дискреційних повноважень на пряму пов'язане із закріпленням у нормативно-правових актах. Це дає змогу виключити наявність повноважень, які виходять за межі закону. Тобто остання теза є підтвердженням того, що адміністративний орган повинен реалізовувати дискреційні повноваження з обов'язковим дотриманням меж, які передбачені на законодавчому рівні [16, с. 148; 17; 18, с. 224].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене слід зазначити, що дискреційні повноваження при наданні адміністративних процедур представляють собою сукупність врегульованих нормами адміністративного права, повноважень суб'єкта публічної адміністрації, що дають йому можливість обирати на власний розсуд, тобто із кількох допустимих рішень, варіант поведінки при прийнятті відповідного адміністративного акта.

Сьогодні оптимальним шляхом вирішення проблемних питань при здійсненні дискреційних повноважень при наданні адміністративних процедур є удосконалення законодавства у напрямку вироблення критеріїв та умов застосування останніх, та конкретизації відповідальності посадових осіб за зловживання дискреційними повноваженнями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>
2. Шкурська І. С. Адміністративний розсуд у діяльності органів публічної адміністрації. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/63.pdf
3. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи» Наказ міністерства юстиції України. No 1380/5 від 23 червня 2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1380323-10#Text>
4. Про адміністративну процедуру. Закон України від 17.02.2022р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
5. Білик П. П., Осадча І. А. Адміністративний розсуд та інструменти діяльності публічної адміністрації. *Правова держава*. 2021. № 44. С. 37–44.
6. Nalyvaiko I. O. The role of civil society institutions in preventing and combating corruption in public authorities. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 27–30.

7. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права (Explanatory Terminological Dictionary on Constitutional law) / кол. автор; за ред. Л. Р. Наливайко. Київ: Хай-Тек Прес, 2016. 628 с. https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/9779/1/SLOVNYK_2016_ispr.pdf
8. Дискреційні повноваження. URL: <https://marad.gov.ua/storage/app/sites/1/antikor/%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf>
9. Nalyvaiko L., Marchenko O., Ilkov V. Conceptualisation of the Phenomenon of Corruption: International Practices and Ukrainian Experience. *Economic Annals-XXI*. 2018. № 172(7–8). P. 32–37.
10. Коршун А. Розвиток в Україні електронного правосуддя в контексті взаємодії суду та інститутів громадянського суспільства: теоретико-правова характеристика. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. Т. 27. № 5. С. 20–24.
11. Чепік-Трегубенко О. С. Інформаційна система суспільства: теоретико-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2015. №. 2(3). С. 117–122.
12. Тримбашевська Х.М., Краковська А.Є. Питання дискреційних повноважень органів публічної влади URL: <file:///D:/%D0%A2%D0%B0%D0%BD%D1%8F/Downloads/12084-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-23979-1-10-20220427.pdf>
13. Коренев А., Горбалінський В. Міжнародні стандарти забезпечення права на доступ до правосуддя: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 201–207.
14. Nalyvaiko L., Chepik-Trehubenko O. Application of the Principle of the Rule of Law International and National Courts. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 4(48). С. 413–419.
15. Продан А. Щодо змісту дискреційних повноважень національного агентства з питань запобігання корупції URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/37529/1/20%20%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D1%8F%202021%20%D0%90%D0%A3%D0%9F.pdf>
16. Maurer H. Allgemeines Verwaltungsrecht. Verlag C.H. Beck, München, 2011. 292.
17. Практикум з теорії держави і права: навч. посібник / кол. авт. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Л. Р. Наливайко. Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 500 с.
18. Minakova Ye., Nalyvaiko I. Application of mediation in the resolution of public legal disputes with the participation of local governments. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 3(47). С. 223–227.

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.11>**Лабадін В. І.,**аспірант кафедри адміністративного та фінансового права
Навчально-наукового інституту «Юридичний інститут
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»**ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НЕРЕЗИДЕНТА – ПЛАТНИКА
ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ, ЯКИЙ ПОСТАЧАЄ ЕЛЕКТРОННІ ПОСЛУГИ**

Анотація. Статтю присвячено дослідженню питання особливостей правового статусу нерезидента – постачальника електронних послуг як платника податку на додану вартість (далі – ПДВ).

Встановлено, що з 1 січня 2022 року нерезиденти, які постачають електронні послуги українським споживачам – фізичним особам, можуть бути зобов'язані зареєструватися платниками ПДВ і самостійно реалізовувати податкові права і обов'язки в Україні. У зв'язку з цим актуальним є дослідження особливостей правового статусу таких нерезидентів як платників ПДВ.

Поставлене питання досліджене у контексті основних прав, обов'язків і відповідальності нерезидента як платника ПДВ.

З'ясовано, що особливості правового статусу нерезидента як платника ПДВ характеризуються відсутністю окремих прав і обов'язків, притаманних платнику ПДВ (формування податкового кредиту, складення і реєстрація податкових накладних, розрахунків коригування до податкових накладних тощо). Також особливості прослідковуються у порядку та способі реалізації окремих податкових обов'язків, зокрема таких як: визначення бази оподаткування, подання податкової звітності, сплата сум податкових зобов'язань до бюджету. Особливості присутні і у правилах адміністрування ПДВ щодо нерезидентів, зокрема у порядку проведення камеральної перевірки податкових декларацій нерезидентів як платників ПДВ. У частині відповідальності до платників ПДВ – нерезидентів застосовуються загальні підстави і заходи відповідальності, як і до інших платників ПДВ (крім тих, які не стосуються нерезидентів через відсутність у них окремих податкових обов'язків), а також до нерезидентів застосовується спеціальна підстава і міра відповідальності за не реєстрацію платником ПДВ при постачанні електронних послуг.

Підсумовано, що відповідні особливості статусу нерезидента як платника ПДВ спрямовані на забезпечення можливості належної реалізації нерезидентами своїх податкових прав і обов'язків.

Ключові слова: правовий статус, оподаткування, ПДВ, нерезидент, платник податку.

Labadin V. I. Peculiarities of the legal status of a non-resident which supplies electronic services as a payer of value added tax

Abstract. The article is devoted to the study of the peculiarities of the legal status of a non-resident which supplies electronic services as a payer of value added tax (hereinafter – VAT).

It is established that from January 1, 2022, non-residents which supply electronic services to Ukrainian consumers (individuals) may be required to register as VAT payers and independently exercise tax rights and obligations in Ukraine. In this regard, it is relevant to study the legal status of such non-residents as VAT payers.

The study has been done in the context of main rights, obligations and liability of non-residents as VAT payers.

It was found that the peculiarities of the legal status of a non-resident as a VAT payer are primarily characterized by the absence of certain rights and obligations established for VAT payers (accrual of a tax credit, drawing up and registration of tax invoices and adjustments to tax invoices, etc.). Also, peculiarities are provided in the order and procedure of exercising some non-resident's tax obligations, such as determining the tax base, submitting tax returns, paying the amounts of tax obligations to the budget. Peculiarities are also stipulated in VAT administration processes applicable to non-residents, in particular, in the procedure for conducting an audit of tax declarations of non-residents as VAT payers. It was also found that general grounds and measures of liability of non-resident VAT payers are the same as for other VAT payers (except for those that do not apply to non-residents due the absence of some tax obligations). At the same time, a special ground and measure of liability may be applied to non-residents for non-registration as a VAT payer while supplying electronic services.

It is summarized that the relevant peculiarities of the status of non-residents as VAT payers are aimed at ensuring the ability of non-residents to properly implement their tax rights and obligations.

Key words: legal status, taxation, VAT, non-resident, tax payer.

Постановка проблеми. У нерезидентів можуть виникати податкові обов'язки і права в Україні, які можуть реалізовуватися нерезидентами через посередників, податкових агентів або самостійно. У цьому відношенні постає питання правового статусу нерезидентів як платників податків. Особливої актуальності це питання набуває у разі, коли нерезидент повинен реалізовувати податкові права і обов'язки самостійно. Зокрема, це стосується сфери оподаткування в Україні електронних послуг, які постачаються нерезидентами на користь споживачів – фізичних осіб, у тому числі фізичних осіб – підприємців, які не зареєстровані платниками податку на додану вартість (далі – ПДВ). Для цілей такого оподаткування нерезидент повинен зареєструватися як платник ПДВ і самостійно реалізовувати податкові права і обов'язки.

Огляд останніх публікацій. Питання правового статусу платника податків вивчали такі дослідники як Н. І. Атаманчук, Г. М. Стріяшко, А. В. Сліденко, Є. С. Маринчак, І. І. Бабін та інші. Водночас питання особливостей правового статусу платника ПДВ – нерезидента ще не було ретельно досліджене і потребує наукової розробки.

Мета статті. Метою статті є дослідження правового статусу платника ПДВ – нерезидента, який постачає електронні послуги, та визначення його особливостей.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до пп. "д" пп. 14.1.139 п. 14.1 ст. 14, пп. 9 п. 180.1 ст. 180 Податкового кодексу України (далі – ПК України) нерезиденти, які не мають постійного представництва в Україні та постачають на митній території України фізичним особам, у тому числі фізичним особам – підприємцям, не зареєстрованим платниками ПДВ, електронні послуги, можуть бути зобов'язані зареєструватися платниками ПДВ в Україні, нараховувати і сплачувати ПДВ та реалізовувати інші податкові права і обов'язки. Відповідно до пп. 14.1.56-5 п. 14.1 ст. 14 ПК України під електронними послугами розуміються послуги, які постачаються через мережу Інтернет, автоматизовано, за допомогою інформаційних технологій та переважно без втручання людини, у тому числі шляхом встановлення спеціального застосунку або додатка на смартфонах,

планшетах, телевізійних приймачах чи інших цифрових пристроях. Водночас у п. 186.3-1 ст. 186 ПК України передбачено, що місцем постачання електронних послуг вважається місцезнаходження отримувача послуг [1].

Вказані зміни до ПК України були внесені Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо скасування оподаткування доходів, отриманих нерезидентами у вигляді виплати за виробництво та/або розповсюдження реклами, та удосконалення порядку оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання нерезидентами електронних послуг фізичним особам» № 1525-IX від 03.06.2021 р. (далі – Закон) [2]. У п. 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону передбачено, що зміни у частині порядку оподаткування ПДВ операцій з постачання нерезидентами електронних послуг фізичним особам застосовуються до податкових періодів починаючи з 1 січня 2022 року.

Підсумовуючи вказане, починаючи з 1 січня 2022 року у нерезидентів, які постачають електронні послуги українським споживачам, можуть виникати обов'язки з реєстрації платниками ПДВ і самостійної реалізації податкових прав і обов'язків в Україні.

Для дослідження правового статусу таких нерезидентів – платників ПДВ перш за все варто звернути увагу на зміст категорії «правовий статус».

А. В. Сліденко зазначає, що серед науковців немає одностайної позиції стосовно того, що є правовим статусом суб'єктів, у тому числі й податкових правовідносин, та які елементи утворюють його зміст. Зокрема автор наводить позицію О. Ф. Скаун, згідно з якою у складі правового статусу виокремлюють права, свободи та обов'язки, а також відповідальність, відповідно до якої суб'єкт, що має правосуб'єктність, координує свою поведінку в суспільстві. Також цей автор наводить позицію Я. С. Золотарьової, згідно з якою правовий статус – це обсяг законодавчо встановлених прав і обов'язків, які визначають межі можливої і необхідної поведінки, а також міру юридичної відповідальності, яка настає в разі порушення норм права, що визначають правовий статус [3, с. 67]. За результатами дослідження цих та інших підходів науковців, А. В. Сліденко доходить висно-

вку, що правовий статус платника податків – це сукупність прав, обов’язків, законних інтересів та відповідальності за порушення податкового законодавства [3, с. 68].

Досліджуючи питання сутності правового статусу фізичної особи – платника податку на доходи, Є. С. Маринчак наводить погляди інших дослідників на розуміння категорії «правовий статус». За результатом аналізу, автор доходить висновку, що правовий статус фізичної особи – платника податку на доходи є однією з основних категорій податкового права, оскільки до змісту цієї категорії зараховано наявність у платників податків певних податкових прав, обов’язків і закріплено відповідальність за порушення податкового законодавства, за допомогою якої охороняються правовідносини у сфері оподаткування [4, с. 88]. Незважаючи на те, що автор досліджує питання правового статусу саме у контексті фізичних осіб – платників податку на дохід, у позиції автора прослідковується поширена серед науковців позиція, що категорія правовий статус включає саме такі елементи як права, обов’язки і юридична відповідальність.

Цікавим є дослідження Т. В. Степанової про співвідношення поняття «правовий статус» та суміжних категорій, зокрема категорії «правове положення». У статті зазначається, що термін «правовий статус» має самостійний зміст. Це поняття є більш вузьким та включає лише права, обов’язки та відповідальність. Натомість, категорія правового положення (становища) є більш широким, об’ємним поняттям та включає також правосуб’єктність, місце в системі, принципи, гарантії реалізації і захисту прав [5, с. 37]. Саме вступаючи в конкретні правовідносини, обираючи конкретні види господарської діяльності (наприклад, укладаючи договір поставки), особи наділяються певним правовим статусом [5, с. 38]. Застосовуючи даний підхід за аналогією, платник податку набуває правового статусу, вступаючи в податкові правовідносини.

З урахуванням наведеного, правовий статус платника ПДВ доцільно досліджувати у контексті прав, обов’язків і юридичної відповідальності такого платника, які обумовлюються вступом особи у податкові правовідносини, пов’язані зі справлянням ПДВ.

У свою чергу, дослідження особливостей правового статусу платника ПДВ – нерезидента передбачає визначення ознак (особливостей), які відрізняють правовий статус такого платника податку – нерезидента порівняно із правовим статусом платника ПДВ загалом, зокрема платника-резидента.

Перш за все варто звернути увагу на особу-нерезидента, яка може підлягати реєстрації платником ПДВ. Зокрема, відповідно до пп. 9 п. 180.1 ст. 180, пп. «д» пп. 14.1.139 п. 14.1 ст. 14 ПК України платником податку є особа-нерезидент, яка не має постійного представництва та постачає на митній території України фізичним особам, у тому числі фізичним особам – підприємцям, не зареєстрованим платниками ПДВ, електронні послуги та/або постачає такі електронні послуги за посередницькими договорами від власного імені, але за дорученням надавача електронних послуг. Відповідно до п. 208-1.1 ст. 208-1 ПК України якщо електронні послуги на митній території України постачаються фізичній особі через посередника, то для цілей оподаткування цим податком вважається, що посередник є постачальником таких електронних послуг. На такого посередника поширюються правила оподаткування, встановлені ст. 208-1 ПК України (за виключенням, якщо у рахунках (квитанціях), наданих замовникам електронних послуг, визначено перелік таких електронних послуг та їх фактичного постачальника).

Отже, в ПК України визначено випадок, коли посередник-нерезидент бере на себе податкову функцію постачальника послуг-нерезидента, і фактично стає платником ПДВ замість постачальника послуг.

У цьому відношенні доцільно навести дослідження Н. І. Атаманчук, яка досліджуючи питання особливостей правового статусу саме платників ПДВ за результатом аналізу різних позицій вказує, що переважна більшість вчених висловлюють позицію, за якою головною особливістю платника ПДВ є розрив між реальним і формальним платниками. Реальним платником є особа, яка купує товари (послуги), тому що саме за рахунок її коштів здійснюється сплата цього податку. Формальним же платником податку є особа, котра реалізує товари (послуги) й отримує кошти від їх покупця.

Після реалізації товарів (послуг) така особа має перерахувати суми ПДВ до бюджету. Фактично сума податку, сплачена реальним платником, проходить через формального платника, яким вона і перераховується на відповідні бюджетні рахунки [6, с. 53].

Досліджуючи питання правового статусу податкового агента І. І. Бабін зазначає, що принциповою відмінністю податкового агента від податкового представника, незалежно від того, представником якої сторони він є (владної чи зобов'язаної), є наявність власного інтересу в податкових правовідносинах, який полягає в належному виконанні покладених на нього законом обов'язків. У випадку їх невиконання чи неналежного виконання, податковий агент може бути притягнутий до податкової відповідальності аж до примусового стягнення недоїмки за рахунок власних коштів [7, с. 101].

У контексті співвідношення статусу платника ПДВ і податкового агента варто звернути увагу на позицію Г. М. Стріяшко, яка зазначає, що основним завданням податкового агента при сплаті ПДВ, відповідно до норм законодавства, є забезпечення ним вчасного та повного надходження грошових коштів у формі ПДВ до бюджету держави. У цьому випадку функції податкового агента прирівнюються до функцій платника податків [8, с. 106]. Оскільки, як відомо, платники ПДВ поділяються на реальних і формальних (за критерієм поділу обов'язку фактичного внесення до бюджету), то можна стверджувати, що функції податкового агента виконують усі особи, крім осіб, які імпортують і безпосередньо вносять податок на митниці [8, с. 107].

Проектуючи вказані позиції на правовідносини за участі платників ПДВ – нерезидентів, логічним видається, що статус нерезидента – платника ПДВ, який є формальним платником податку, за своєю суттю схожий до статусу податкового агента, який виконує податкову функцію за кінцевого споживача послуги. При цьому платником податку може бути як нерезидент – безпосередній постачальник послуг, так і нерезидент-посередник. У останньому випадку нерезидент-посередник стає самостійним платником ПДВ із відповідними для нього наслідками, тоді як для безпосереднього постачальника послуг податкові обов'язки, пов'язані з ПДВ, в Україні не виникають.

Подальший аналіз особливостей правового статусу платників ПДВ – нерезидентів доцільно провести у контексті основних прав і обов'язків, а також відповідальності.

Серед основних прав і обов'язків платників податків в частині ПДВ варто виділити наступні: реєстрація платником ПДВ, нарахування і сплата ПДВ до бюджету, складення і реєстрація податкових накладних, формування податкового кредиту, подання податкової звітності з ПДВ, анулювання реєстрації платником ПДВ.

Реєстрація особи-резидента платником ПДВ може бути обов'язковою або добровільною. Відповідно до ст.ст. 181-182 ПК України обов'язок зареєструватися платником ПДВ виникає у особи, якщо загальна сума від здійснення операцій з постачання товарів/послуг, що підлягають оподаткуванню ПДВ, нарахована (сплачена) такій особі протягом останніх 12 календарних місяців, сукупно перевищує 1 мільйон гривень (без урахування ПДВ). До досягнення цього порогового значення особа-резидент може зареєструватися платником ПДВ добровільно.

Схожий підхід застосований законодавцем і щодо нерезидентів. Зокрема, відповідно до п. 208-1.2 ст. 208-1 ПК України обов'язок зареєструватися платником ПДВ виникає у особи-нерезидента, якщо за результатами попереднього календарного року загальна сума від здійснення нею операцій з постачання фізичним особам електронних послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України, сукупно перевищує суму, еквівалентну 1 мільйону гривень. До досягнення цього порогового значення нерезидент може зареєструватися платником ПДВ добровільно.

Водночас в частині обов'язкової реєстрації нерезидента платником ПДВ варто звернути увагу на такі особливості: по-перше, порогове значення в 1 мільйон гривень визначається за результатами попереднього календарного року, а не будь-якого 12-місячного періоду; по-друге, така сума обчислюється за офіційним курсом валюти України до іноземної валюти, встановленим Національним банком України, що діє на 0 годин 1 січня відповідного року.

Відповідно до п. 208-1.6 ст. 208-1 ПК України ставка податку для нерезидентів відповідає

базовій ставці ПДВ і становить 20%. Натомість база оподаткування операцій з постачання електронних послуг визначається виключно виходячи з вартості таких послуг. Тобто, на відміну від загальних правил визначення бази оподаткування ПДВ, для нерезидентів відсутні спеціальні правила для визначення мінімальної бази для цілей оподаткування ПДВ (наприклад, не нижче ціни придбання чи звичайних цін), які визначені ст. 188 ПК України.

Щодо складення і реєстрації податкових накладних, формування податкового кредиту у п. 208-1.7. ст. 208-1 ПК України передбачено, що особа-нерезидент, зареєстрована як платник ПДВ, не здійснює формування податкового кредиту з податку та не складає податкові накладні на операції з постачання електронних послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України. Ця особливість з однієї сторони суттєво знижує адміністративне навантаження на нерезидентів, а з іншої сторони зменшує можливості нерезидента порівняно з іншими платниками ПДВ по зменшенню податкових зобов'язань на суму податкового кредиту у разі придбання товарів і послуг на території України, які використовуються для постачання електронних послуг.

Особливість прослідковується і у даті виникнення податкових зобов'язань. Відповідно до п. 187.1 ст. 187 ПК України за загальним правилом для платників ПДВ датою виникнення податкових зобов'язань є дата першої події, яка пов'язується з отриманням коштів або постачанням товарів / послуг. Натомість, відповідно до п. 208-1.5 ст. 208-1 ПК України для платників ПДВ – нерезидентів датою виникнення податкових зобов'язань є останній день звітного (податкового) періоду, в якому здійснено оплату електронних послуг.

Особливість передбачена також у базовому податковому періоді та строках подачі податкової звітності і сплати податкових зобов'язань. Зокрема, відповідно до п. 202.1 ст. 202 ПК України базовим звітним періодом для цілей ПДВ є один календарний місяць. Натомість, відповідно до п. 208-1.4 ст. 208 ПК України базовим звітним (податковим) періодом для особи-нерезидента, зареєстрованої як платник ПДВ, є квартал.

Щодо строків подачі податкової звітності, відповідно до п. 203.1 ст. 203 ПК України за

загальним правилом платники ПДВ подають податкову декларацію протягом 20 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного (податкового) місяця. Натомість, відповідно до п. 208-1.8 ст. 208-1 ПК України платники ПДВ – нерезиденти подають податкову декларацію протягом 40 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного (податкового) періоду (кварталу).

У частині сплати податкового зобов'язання відповідно до п. 203.2 ст. 203 ПК України для платників ПДВ встановлений строк сплати у 10 календарних днів, що настають за останнім днем граничного строку подання податкової декларації. У свою чергу, відповідно до п. 208-1.9 ст. 208-1 ПК України нерезиденти повинні сплатити податкове зобов'язання протягом 30 календарних днів, що настають за останнім днем граничного строку подання податкової декларації.

На наш погляд, встановлення квартального податкового періоду та подовженого строку подання податкової декларації і сплати податку для платників ПДВ – нерезидентів є логічним для цілей зменшення потенційного адміністративного навантаження на нерезидентів, зокрема з урахуванням меншого обсягу покладених на нерезидента як платника податків функцій (відсутність обов'язку складення і реєстрації податкових накладних, неможливість формування податкового кредиту тощо) з відповідним зменшенням сфер для можливих порушень податкового законодавства і перевірок контролюючих органів, а також враховуючи теоретично більшу вразливість нерезидента як платника податку порівняно з резидентом.

Іншою особливістю є валюта і порядок сплати податку до бюджету платником ПДВ – нерезидентом. Відповідно до п. 208-1.9 ст. 208-1 ПК України нерезиденти повинні сплачувати податкове зобов'язання у іноземній валюті (долар США або євро), а не національній валюті України. При цьому така сума сплачується на валютний рахунок в банку, відкритий центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів. Тобто нерезидент не повинен виконувати обов'язки через систему електронного адміністрування ПДВ. Ця особливість також

сприяє зменшенню адміністративного навантаження на нерезидента і водночас підвищенню ефективності податкового адміністрування, оскільки для сплати податку в Україні нерезиденти можуть використовувати вже наявні у них банківські рахунки без обов'язку відкривати рахунки для цих цілей в Україні.

Водночас відповідні особливості виконання нерезидентами податкових обов'язків впливають і на порядок проведення камеральних перевірок. Зокрема, відповідно до ст. 76 ПК України базовий строк проведення такої перевірки становить 30 календарних днів, що настають за останнім днем граничного строку, а перевірці підлягає виключно податкова звітність суцільним порядком. Натомість, відповідно до п. 208-1.11 ст. 208-1 ПК України термін проведення камеральної спеціальної перевірки не може перевищувати 90 календарних днів, наступних за днем подання спрощеної податкової декларації. Крім цього, в рамках такої перевірки контролюючий орган може витребувати у нерезидента узагальнену інформацію про постачання на митній території України електронних послуг фізичним особам, про вартість поставлених послуг та терміни їх оплати.

При цьому важливим є те, що платники ПДВ – нерезиденти відповідно до п. 208-1.8 ст. 208-1 ПК України зобов'язані подавати уточнюючі розрахунки до спрощеної податкової декларації та сплатити суму недоплати, оскільки такий обов'язок враховує можливість допуску помилок нерезидентами при застосування спрощеного порядку декларування і сплати ПДВ.

У частині відповідальності варто зазначити, що відповідно до п. 208-1.10 ПК України штрафні санкції у разі порушення строків подання спрощеної податкової декларації та/або сплати податку застосовуються згідно з главою 11 розділу II ПК України. Тобто вид порушень і розмір штрафних санкцій для платників ПДВ – нерезидентів за загальним правилом відповідає видам порушень і розмірам штрафних санкцій, що встановлені для платників ПДВ загалом, з урахуванням тієї особливості, що платники ПДВ – нерезиденти не можуть бути притягнуті до відповідальності за порушення правил, які не поширюються на нерезидентів (зокрема, порушення, пов'язані

з реєстрацією податкових накладних і розрахунків коригування до них, правил формування податкового кредиту, бюджетного відшкодування тощо). До видів порушень, за які платники ПДВ-нерезиденти можуть бути притягнуті до відповідальності поряд з іншими платниками ПДВ, відносяться порушення за неподання або несвоєчасне подання податкової звітності (п. 120.1-120.2 ст. 120 ПК України), вчинення платником податків діянь, що зумовили визначення контролюючим органом суми податкового зобов'язання та/або іншого зобов'язання, контроль за сплатою якого покладено на контролюючі органи (п. 123.1-123.3 ст. 123 ПК України), порушення правил сплати (перерахування) грошового зобов'язання (п. 124.1 ст. 124 ПК України).

Водночас, відповідно до п. 117.5 ст. 117 ПК України для платників ПДВ – нерезидентів встановлені спеціальні підстава і міра відповідальності за нереєстрацію платником податку. Зокрема, здійснення особою-нерезидентом операцій з постачання на митній території України електронних послуг фізичним особам, у тому числі фізичним особам – підприємцям, не зареєстрованим як платники ПДВ, без реєстрації такої особи-нерезидента як платника ПДВ тягне за собою накладення штрафу у 30 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року.

Висновки. Отже, особливості правового статусу нерезидентів як платників ПДВ полягають у встановлених ПК України особливих обов'язках і порядку реалізації прав і обов'язків. Такі особливості характеризуються, зокрема, меншим адміністративним навантаженням на нерезидента порівняно із іншими платниками ПДВ, а саме відсутністю у нерезидента окремих прав і обов'язків (формування податкового кредиту, реєстрація податкових накладних і розрахунків коригування до них тощо), спеціальним порядком подання податкової звітності і сплати сум податку до бюджету, спеціальним порядком проведення перевірок. Також особливість прослідковується у підставах і мірах відповідальності, які можуть застосовуватися до нерезидентів як платників ПДВ. Така особливість полягає у застосовності до нерезидентів тих же підстав і видів відповідальності що й до інших платників ПДВ, за

виключенням відповідальності за порушення, які не можуть бути допущені платниками ПДВ – нерезидентами через відсутність у них відповідних обов’язків, і існуванням спеціальної підстави і міри відповідальності для платників ПДВ – нерезидентів за nereєстрацію платником ПДВ. Можемо підсумувати,

що встановлені законодавством особливості правового статусу нерезидентів як платників ПДВ обумовлюються специфікою нерезидента як безпосереднього платника податку загалом і спрямовані на забезпечення можливості належної реалізації нерезидентами своїх податкових прав і обов’язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 28.10.2022).
2. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо скасування оподаткування доходів, отриманих нерезидентами у вигляді виплати за виробництво та/або розповсюдження реклами, та удосконалення порядку оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання нерезидентами електронних послуг фізичним особам: Закон України № 1525-IX від 03.06.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1525-20#Text> (дата звернення: 28.10.2022).
3. Сліденко А. В. Місце законного інтересу в правовому статусі платників податків. *Право та інноваційне суспільство*. 2017. № 2(9). С. 67–73.
4. Маринчак Є.С. Наукові погляди на сутність правового статусу фізичної особи – платника податку на доходи. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. № 3(61). С. 85–89.
5. Степанова Т. В. Щодо співвідношення поняття «правового статусу» та суміжних категорій. *Правова держава*. 2015. № 19. С. 35–40.
6. Атаманчук Н. І. Особливості правового статусу платників податку на додану вартість в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Т. 30(69), № 1. С. 52–57.
7. Бабін І. І. Правовий статус податкового агента як суб’єкта податкового права. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2014. № 728. С. 99–102.
8. Стріяшко Г. М. Податкові агенти як суб’єкти податкового права : дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.07. Ірпінь, 2017. 203 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.12>**Немцева А. О.,**аспірант Академії державної пенітенціарної служби,
провідний фахівець відділу пенітенціарної пробації

Державної установи «Центр пробації»

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ НАУКОВО- ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

В статті досліджено особливості правового регулювання праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в умовах дії воєнного стану в Україні. Запропоновано авторське визначення терміну науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти. Встановлено, що трудові відносини зазначеної категорії працівників регулюються нормативно-правовими актами як загального, так і спеціального характеру. Обґрунтовано, що правове регулювання праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в умовах дії воєнного стану в Україні передбачає прийняття низки законодавчих змін щодо закріплення за працівниками закладів, установ освіти, наукових установ спеціальних гарантій, якими передбачено додаткові можливості. Виокремлено систему органів, на які покладено організацію освітнього процесу в умовах дії воєнного стану, до яких віднесено органи виконавчої влади, органи військового командування, військові, військово-цивільні адміністрації, органи місцевого самоврядування, зокрема через їх представників: посадових осіб, органи управління у сфері освіти, заклади освіти, установи освіти, наукові установи, їх засновники, громадські об'єднання, благодійні організації та фізичні особи, які здійснюють благодійну (волонтерську) діяльність. Встановлено, що питання у сфері освіти та науки, які не врегульовано в умовах дії воєнного стану, вирішуються Міністерством освіти і науки України шляхом видачі наказів, термін дії яких не перевищує строку особливого періоду. Проаналізовано низку наказів закладів вищої освіти, якими врегульовано питання внутрішньої організації освітнього процесу в умовах воєнного стану. Актуалізовано потребу у додатковому законодавчому врегулюванні такого проблемного питання як відновлення кадрового потенціалу закладів освіти внаслідок значного відтоку конкурентоспроможних педагогічних та науково-педагогічних працівників за кордон або в інші регіони країни; запропоновано його вирішення шляхом запровадження програм підтримки відповідної категорії працівників.

Ключові слова: *правове регулювання праці, науково-педагогічні працівники, заклади вищої освіти, воєнний стан, наука, додаткові правові гарантії, дистанційна форма освіти.*

Nemtseva A. O. Features of the legal regulation of labor of scientific and teaching employees of institutions of higher education in the conditions of martial state in Ukraine

Abstract. The article examines the peculiarities of the legal regulation of the work of scientific and pedagogical workers of higher education institutions under the conditions of martial law in Ukraine. The author's definition of the term scientific and pedagogical workers of higher education institutions is proposed. It has been established that the issue of the work of scientific and pedagogical employees of higher education institutions in Ukraine is regulated by normative legal acts of a general and special nature. It was determined that the peculiarities of the legal regulation of the work of scientific and pedagogical workers of higher education institutions in the conditions of martial law in Ukraine consist of a number of legislative changes adopted regarding the establishment of additional guarantees for employees of institutions, educational institutions, and scientific institutions, which provide for various possibilities. The system of bodies entrusted with the organization of the educational process in the conditions of martial law has been singled out, which include executive power bodies, military command bodies, military, military-civilian administrations, local self-government bodies, their representatives, officials, management bodies of educational institutions, educational institutions, scientific institutions, their founders, public associations, charitable organizations and individuals who carry out charitable (volunteer) activities. Defined that issues in the field of education and science, which are not settled under martial law, are resolved by the Ministry of Education and Science of Ukraine by issuing orders, the term of which does not exceed the term of the special period. A number of orders of institutions of higher education, which regulated the peculiarities of the internal

organization of the educational process under martial law, were analyzed. It is emphasized that in modern conditions there is a need to pay attention to solving problematic issues related to the restoration of the personnel potential of educational institutions due to a significant outflow of competitive pedagogical and scientific-pedagogical workers abroad or to other regions of the country, proposed to resolve them by the way of introducing supporting programs for this category of workers.

Key words: *legal regulation, scientific and pedagogical work, institution of higher education, martial law, remote form, vacation.*

Введення на території України особливого правового режиму воєнного стану стало своєрідним випробуванням для України на усіх інституційних рівнях. Водночас, відбувалась активізація процесів нормотворчості, зокрема і у напрямку правового регулювання праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Водночас слід звернути увагу, що зазначена сфера суспільного життя потребує особливої уваги законодавця, адже рівень освітньої та наукової сфери є вагомим чинником у забезпеченні технологічних, економічних та соціальних складових життєдіяльності будь-якої країни. Усі зміни, які відбуваються у правовому регулюванні праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, незважаючи на дію воєнного стану, повинні ґрунтуватись на таких основних принципах, як:

- академічна свобода, який реалізується в інтересах особи, суспільства та людства;
- академічна мобільність;
- захист професійної честі, гідності та ділової репутації;
- свобода вибору методів та засобів навчання.

Саме їх дотримання дозволить забезпечити високу якість освітнього процесу, підвищення професійного рівня та забезпечення належних умов праці.

Нормативно-організаційне забезпечення правового статусу науково-педагогічних працівників в період дії воєнного стану має удосконалюватись з урахуванням особливого характеру такої праці та необхідності законодавчого гарантування стабільності відповідних трудових відносин разом із дотриманням заходів безпеки.

Дослідженню окремих аспектів правового регулювання праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, їх правового статусу в різний час присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких: О.А. Абрамова, Ю.В. Баранюк, О.Л. Лазор, О. Мірошніченко, П.Д. Пилипенко, М.Л. Смолярова, М.П. Стадник та ін. Водночас з 24 лютого 2022 року, із веден-

ням відповідно до Указу Президента України №64/2022 в Україні воєнного стану, стала очевидною відсутність належного правового механізму до врегулювання усього спектра трудових відносин у сфері освіти та науки [1]. Особливо дана ситуація торкнулась правового регулювання праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, що зумовило актуальність наукового дослідження обраної теми.

Першочергово слід зазначити, що питання праці працівників науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в Україні врегульовано нормативно-правовими актами як загального, так і спеціального характеру. Положеннями законодавчих актів загального характеру визначаються основні засади організації зазначених трудових відносин (зокрема, Конституцією України [2], Кодексом законів про працю України [3]). На відміну від загальних, положення нормативно-правових актів спеціального характеру спрямовані на врегулювання особливостей трудових відносин за участю спеціальних суб'єктів, до категорії яких віднесено і науково-педагогічних працівників (наприклад, Закон України «Про вищу освіту» [4], накази Міністерства освіти та науки України, інші підзаконні нормативно-правові акти). Зазначені положення нормативно-правових актів є складовою законодавства України про освіту та науку.

В результаті здійснення аналізу нормативної бази у сфері освіти та науки встановлено відсутність єдиного підходу до використання термінології щодо визначення окремих категорій суб'єктів освітнього процесу (зокрема мова йде про такі категорії, як: «науково-педагогічні працівники»; «працівники закладів, установ освіти, наукових установ», «наукові, науково-педагогічні і педагогічні працівники», «педагогічні працівники закладів вищої освіти», «наукові і науково-педагогічні працівники» та ін.), їх співвідношення, що в свою чергу створює передумови для юридичних колізій та невизначеності правового статусу.

Із урахуванням обраної теми дослідження, більш детально зупинимось на аналізі законодавчого визначення терміну «науково-педагогічні працівники». Перш за все слід зазначити, що у Законі України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 р. № 2984-III, під правовою категорією «науково-педагогічні працівники» визначалися особи, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах третього і четвертого рівнів акредитації професійно займаються педагогічною діяльністю у поєднанні з науковою та науково-технічною діяльністю [5].

В подальшому, у Законі України «Про вищу освіту» цей термін було дещо змінено та запропоновано до науково-педагогічних працівників відносити осіб, які за основним місцем роботи у закладах вищої освіти провадять навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність [4]. Дещо інше визначення терміну «науково-педагогічного працівника» міститься в Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність», де під ним розуміється вчений, який має вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня, відповідно до трудового договору (контракту) в університеті, академії, інституті професійно провадить педагогічну та наукову або науково-педагогічну діяльність та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації у випадках, визначених законодавством [6].

При цьому, у вищевказаному законі зазначено, що закладами вищої освіти визнаються окремі види установ, які:

- мають статус юридичних осіб приватного або публічного права;
- діють згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти;
- проводять наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність;
- забезпечують організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей [6].

Аналізуючи наведені терміни, можна дійти висновку про наявність розбіжностей в частині віднесення законодавцем до категорії науково-педагогічних працівників окремих видів діяль-

ності, які є ключовими при визначенні статусу закладу вищої освіти. Зокрема, проведення інноваційної діяльності та забезпечення організації освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей. Варто зауважити, що зазначені закони по-різному підходять до окреслення правового статусу науково-педагогічних працівників та висвітлюють лише окремі аспекти їх професійної діяльності.

З огляду на зазначене, та враховуючи, що чинне законодавство не містить визначення терміну «науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти», вважаємо за необхідне закріплення цього визначення в Законі України «Про вищу освіту» та в інших нормативно-правових актах, доповнивши усіма видами діяльності, про які йдеться в категорії «заклад вищої освіти». Таким чином, під терміном «науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти» пропонуємо розуміти осіб, які за основним місцем роботи у закладах вищої освіти провадять наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечують організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей.

Загальні гарантії праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти закріплені у ст. 59 Закону України «Про вищу освіту» [4], які полягають у створенні належних умов для праці, підвищення кваліфікації, організації побуту, відпочинку та медичного обслуговування, у тому числі викладачам з інвалідністю, а також виплатах компенсації у разі втрати роботи у розмірах та у строки відповідно до законодавства.

Особливі гарантії щодо праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в умовах дії воєнного стану в Україні закріплюються у нормативно-правовому акті спеціального характеру, а саме – у положеннях Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану» від 15.03.2022 № 2126-IX, який набрав чинності 20.03.2022 року.

Відповідно до положень цього закону, працівникам закладів, установ освіти, наукових установ, у тому числі тим, які в умовах воєн-

ного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні чи окремих її місцевостях, були вимушені змінити місце проживання, залишити робоче місце на час особливого періоду держава гарантує:

1) дистанційну або будь-яку іншу форму освітнього процесу, яка є максимально безпечною;

2) збереження місця роботи, середнього заробітку, виплату інших виплат, передбачених законодавством;

3) забезпечення місцем проживання (пансіон, гуртожиток тощо) та з харчуванням (у разі потреби) [7].

Організацію освітнього процесу в умовах дії воєнного стану у межах своєї компетенції покладено на: органи виконавчої влади, органи військового командування, військові, військово-цивільні адміністрації, органи місцевого самоврядування, їх представників, посадових осіб, органи управління у сфері освіти; заклади освіти, установи освіти, наукові установи, їх засновників; громадські об'єднання, благодійні організації та фізичні особи, які здійснюють благодійну (волонтерську) діяльність.

Повноваження центральних органів влади продовжують реалізовуватися Міністерством освіти і науки України (далі – МОН), який є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, на якого покладено повноваження щодо забезпечення: а) розроблення й проведення державної політики в сферах освіти та науки, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, трансферу (передавання) технологій; б) формування та реалізації державної політики в сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю закладів освіти, підприємств, установ і організацій, які надають освітні послуги або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, незалежно від їх підпорядкування й форми власності. У нових умовах дії воєнного стану, МОН продовжує реалізовувати державну політику в сфері освіти, забезпечуючи доступність та неперервність освітнього процесу наскільки це можливо. Так, з метою оперативного вирішення нагальних питань в сфері освіти та науки, МОН уповноважено видавати накази із питань, які не врегульовані в умовах дії воєнного стану. При цьому, термін дії таких наказів не повинен перевищувати строку особливого

періоду [8]. Наприклад: – наказ МОН «Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану» № 235 від 07.03.2022 року, відповідно до якого на заклади освіти покладено обов'язки із вжиття заходів щодо забезпечення захисту учасників освітнього процесу, працівників та майна закладів освіти, а також забезпечення особливих умов навчання для тих здобувачів освіти, які перебувають у лавах ЗСУ або в підрозділах територіальної оборони чи займаються волонтерською діяльністю [9]; – наказ МОН «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» від 28.03.2022 р. № 274, дію якого спрямовано на створення правових підстав для продовження навчання у безпечному середовищі дітей і працівників педагогів, які вимушені змінити місце проживання/навчання через окупацію та активні бойові дії [10] та ін.. Окрім наказів МОН, закладами вищої освіти додатково регулюється внутрішня організація діяльності, шляхом видання наказів локальної дії. Як приклад можна навести: – наказ Одеського національного медичного університету «Про організацію роботи Одеського національного медичного університету на період дії воєнного стану» № 175-0 від 06.05.2022 року, згідно якого визначено можливість запровадження дистанційної роботи за наявності організаційної і технічної можливості для виконання обов'язків суб'єктів господарювання, встановлено обов'язок забезпечення безперервної роботи підприємств та можливість у разі службового відрядження, оформленого в установленому порядку? працювати за межами України [11]; – наказ Національного університету «Одеська юридична академія» «Про організацію навчального процесу» №417-6 від 10.03.2022 року, згідно якого у закладі вищої освіти запроваджено дистанційну форму навчання [12], яка наразі є найбільш безпечною, зручною та інтегральною формою безперервного одержання та надання знань в умовах воєнного стану, та дає можливість здобувачам освіти і працівникам науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, які були вимушені змінити місце проживання (перебування), продовжувати фахову діяльність та освітній процес.

Таким чином, через значний відтік конкурентоспроможних педагогічних та науково-педагогічних працівників за кордон або в інші регіони країни, першочергового вирішення в умовах війни потребують такі проблемні питання як відновлення кадрового потенціалу закладів освіти, облаштування будівель бомбосховищами, забезпечення учасників освітнього процесу необхідною технікою для проведення онлайн занять, тощо.

Водночас, незважаючи на складну ситуацію у країні, затверджено державне замовлення на підготовку робітничих кадрів (постанова Кабінету Міністрів України «Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у 2022 році» від 07.07.2022 № 769), що також є частиною механізму правового регулювання праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в умовах воєнного стану [13].

Висновки. За результатами проведеного наукового дослідження особливостей правового регулювання праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в умовах дії воєнного стану в Україні, зроблено наступні висновки:

– запропоновано авторське визначення терміну науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти відповідно до якого до зазначеної категорії належать особи, які за основним місцем роботи у закладах вищої освіти провадять наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечують організацію освітнього процесу і здобуття особами

вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей;

– встановлено, що трудові відносини науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в Україні регулюються нормативно-правовими актами як загального, так і спеціального характеру;

– визначено, що особливості правового регулювання праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в умовах дії воєнного стану в Україні полягають у прийнятті низки законодавчих змін щодо закріплення за працівниками закладів, установ освіти, наукових установ (у тому числі тих, що в умовах воєнного стану в Україні були вимушені змінити місце проживання, залишити робоче місце на час особливого періоду) додаткових гарантій;

– виокремлено систему органів, на які покладено організацію освітнього процесу в умовах дії воєнного стану, до яких віднесено органи виконавчої влади, органи військового командування, військові, військово-цивільні адміністрації, органи місцевого самоврядування, їх представників, посадових осіб, органи управління у сфері освіти, заклади освіти, установи освіти, наукові установи, їх засновників, громадські об'єднання, благодійні організації та фізичні особи, які здійснюють благодійну (волонтерську) діяльність;

– встановлено, що питання в сфері освіти та науки, які не врегульовано в умовах воєнного стану, вирішуються МОН шляхом видачі наказів, термін дії яких не перевищує строку особливого періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. №64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 18.08.2022 р.)
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 18.08.2022 р.)
3. Кодекс законів про працю: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 19.08.2022 р.)
4. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 22.08.2022 р.)
5. Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 р. № 2984-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2984-14#Text> (втратив чинність), (дата звернення: 22.08.2022 р.)
6. Про наукову та науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 22.08.2022 р.)
7. Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2126-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text> (дата звернення: 17.08.2022 р.)

8. Уряд визначив державні гарантії у сфері освіти в умовах воєнного стану: URL: <https://www.kadrovik01.com.ua/news/7535-uryad-viznachiv-derjavn-garant-u-sfer-osviti-v-umovah-vonnogo-stanu>. (дата звернення: 22.08.2022 р.)

9. Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану: наказ МОН від 07.03.2022 р. №235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-22#Text> (дата звернення: 20.02.2022 р.)

10. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: наказ МОН від 28.03.2022 р. № 274. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-deyaki-pitannya-organizaciyi-roboti-zakladiv-fahovoyi-peredvishoyi-vishoyi-osviti-na-chas-voyennogo-stanu-2021> (дата звернення: 20.02.2022 р.)

11. Про організацію роботи Одеського національного медичного університету на період дії воєнного стану: наказ ОНМедУ від 06.05.2022 р. № 175-0 (дата звернення: 21.08.2022 р.)

12. Про організацію навчального процесу: наказ НУ «ОЮА» від 10.03.2022 р. № 417-6. (дата звернення: 21.08.2022 р.)

13. Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у 2022 році : постанова Кабінету Міністрів України від 07.07.2022 № 767. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-derzhavne-zamovlennia-npidhotovku-fakhivtsivnaukovykh-naukovo-pedahohichnykh-ta-robitnychkh-kadriv-na-pidvyschennia-kvalifikatsii-ta-perepidhotovkukadriv-u-2022-rotsi-769-070722> (дата звернення: 17.08.2022 р.)

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.13>**Островський С. О.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри забезпечення державної безпеки
Київського інституту Національної гвардії України

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬК ЗВ'ЯЗКУ ТА КІБЕРБЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Анотація. Основними завданнями військ зв'язку та кібербезпеки Збройних Сил України є: організація планування розгортання та нарощування, забезпечення функціонування системи зв'язку та інформаційних систем, систем бойового управління та оповіщення в мирний час, в особливий період, в умовах надзвичайного та воєнного стану; організація взаємодії з іншими складовими сил оборони, Національним центром оперативно-технічного управління телекомунікаційними мережами України та операторами електронних комунікацій (операторами зв'язку) з питань забезпечення зв'язком у ході виконання спільних завдань з оборони держави; створення (розгортання) єдиного інформаційного середовища Збройних Сил України з використанням сервісно-орієнтованої архітектури; надання сервісів зв'язку для забезпечення функціонування єдиного інформаційного середовища Збройних Сил України та досягнення оперативної й технічної взаємосумісності з іншими складовими сил оборони та держав – членів НАТО; забезпечення обміну інформацією в єдиному інформаційному середовищі Збройних Сил України; надання оперативному складу пунктів управління Збройних Сил України, а також іншим складовим сил оборони базових та функціональних сервісів через їх відповідні точки присутності; здійснення заходів з функціонування національної системи кібербезпеки; участь у заходах з кібероборони; ведення та/або участь у кіберопераціях, ведення кібердій; організація та керівництво технічним забезпеченням зв'язку у Збройних Сил України; здійснення військової співпраці зі збройними силами країн – членів НАТО; впровадження заходів із забезпечення кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури в умовах надзвичайного стану та особливого періоду та ін.

Суб'єктами військ зв'язку та кібербезпеки Збройних Сил України є: Орган військового управління, структурні підрозділи Органу Військового Управління, військові частини (підрозділи), військові навчальні заклади. Чисельність військ зв'язку та кібербезпеки Збройних Сил України визначається Головнокомандувачем Збройних Сил України та утримується в межах чисельності Збройних Сил України.

Визначено, система військ зв'язку та кібербезпеки має складну структуру та несе досить важливі функції та завдання. Саме тому, на сьогодні первинною задачею наблизити її до стандартів НАТО, з метою якісного виконання покладених на них обов'язків.

Ключові слова: зв'язок, кібербезпека, війська зв'язку та кібербезпеки Збройних Сил України, кібероборона, кібероперація.

Ostrovskiy S. O. Legal status of military communications and cyber security in the system of the armed forces of Ukraine

Abstract. The main tasks of the communication and cyber security forces of the Armed Forces of Ukraine are: organization of deployment and expansion planning, ensuring the functioning of communication and information systems, combat control and alert systems in peacetime, in a special period, in conditions of a state of emergency and war; organization of interaction with other components of the defense forces, the National Center for Operational-Technical Management of Telecommunication Networks of Ukraine and electronic communications operators (communication operators) on issues of providing communication during the implementation of joint tasks for the defense of the state; creation (deployment) of a unified information environment of the Armed Forces of Ukraine using a service-oriented architecture; provision of communication services to ensure the functioning of a unified information environment of the Armed Forces of Ukraine and to achieve operational and technical interoperability with other components of the defense forces and NATO member states; provision of information exchange in the unified information environment of the Armed Forces of Ukraine; provision of basic and functional services to the operational staff of the control points of the Armed Forces of Ukraine, as well as to other components of the defense forces through their respective points of presence; implementation of measures for the functioning of the national cyber security system; participation in cyber defense activities; conducting and/or participating in

cyber operations, conducting cyber actions; organization and management of technical communication support in the Armed Forces of Ukraine; implementation of military cooperation with the armed forces of NATO member countries; implementation of measures to ensure cyber protection of critical information infrastructure in conditions of a state of emergency and a special period, etc.

The subjects of the communications and cyber security forces of the Armed Forces of Ukraine are: the Military Management Body, structural subdivisions of the Military Management Body, military units (units), military educational institutions. The number of communications and cyber security forces of the Armed Forces of Ukraine is determined by the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine and is kept within the limits of the number of the Armed Forces of Ukraine.

It was determined that the system of communications and cyber security forces has a complex structure and carries quite important functions and tasks. That is why, today, the primary task is to bring it closer to NATO standards, with the aim of qualitatively fulfilling the duties assigned to them.

Key words: *communication, cyber security, communication and cyber security troops of the Armed Forces of Ukraine, cyber defense, cyber operation.*

Постановка проблеми. Основним призначенням зв'язку Збройних сил України є встановлення єдиного інформаційно-телекомунікаційного середовища, з метою можливості забезпечення обміном усіма видами інформації між органами й пунктами управління (всіх ланок) з відповідною пропускнуою спроможністю, достовірністю та надійністю, його реалізацією займаються частини та підрозділи зв'язку та радіотехнічного забезпечення. Вони за останній період зазнали значного розвитку, отримали на озброєння новітні цифрові засоби та техніку зв'язку, що дало можливість підвищити рівень маневреності та боєздатності військ. Сучасна система зв'язку і автоматизації заснована на цифрових засобах, що дозволяє якісно виконувати поставлені завдання. В чому проявляються особливості зазначених засобів: запровадження системи транкінгового зв'язку тактичної ланки управління; встановлення системи супутникового зв'язку до окремих ротних опорних пунктів; запровадження системи обміну інформацією, яка має надійний захист; розгортання системи радіозв'язку на КХ/УКХ радіозв'язку виробництва компанії HARRIS; заміна на цифрові засоби зв'язку та підключення до телекомунікаційної мережі спеціального призначення інформаційно-телекомунікаційних вузлів Збройних сил України, використання командно-штабних машин.

Виклад основного матеріалу. Військовий зв'язок може бути розділений на декілька видів: радіозв'язок; прямої видимості; іоносферний; транкінговий; радіорелейний; тропосферний; супутниковий; проводовий зв'язок; гідроакустичний зв'язок.

Система військового зв'язку і автоматизації поділяється на елементи:

- це державна структура;
- має складну систему устрою, підрозділи яких взаємодіють між собою;
- наділена спеціальними мілітаризованими функціями захисту країни;
- основною метою є відстоювання національних інтересів України, протидіяють тероризму.

Залежно від оперативної організації, Збройні Сили України поділяють на: 1) Генеральний штаб як головний орган військового управління; 2) міжвидові угруповання військ, підпорядковані органам військового управління відповідно до адміністративно-територіального поділу території України, зведені за видовою ознакою до сухопутного, повітряного та морського компонентів.

Залежно від адміністративної організації, виокремлюють: 1) види Збройних Сил – Сухопутні війська, Повітряні Сили, Військово-Морські Сили; 2) органи військового управління, військові частини, військові навчальні заклади, установи та організації Збройних Сил, що не належать до видів Збройних Сил.

В структурі Збройних Сил України діють частини та підрозділи зв'язку та радіотехнічного забезпечення.

Після отримання самостійності Україною 3 січня 1992 року управління зв'язку Червонопрапорного Київського військового округу прийняло на себе управління системою і військами зв'язку Київського, Прикарпатського, Одеського військових округів, а надалі — військами зв'язку Військово-Повітряних сил і Військ Протиповітряної оборони. 4 січня офіцери управління зв'язку присягнули на вірність народу України. З цього і почалося формування Управління зв'язку Головного штабу Збройних

Сил України в Незалежній Україні. У лютому 2020 року, відповідно до реформування військових структур Збройних Силу за стандартами та НАТО, Головне управління зв'язку та інформаційних систем Генерального Штабу Збройних Сил України було переформовано у Командування Військ зв'язку та кібернетичної безпеки Збройних Сил України [6]. Із 1 січня 2022 року, відповідно до закону «Про основи національного спротиву» Війська зв'язку та кібербезпеки набули статусу окремого роду військ [7].

Війська зв'язку та кібербезпеки – спеціальні війська, призначені для планування та забезпечення розгортання, згортання, функціонування системи зв'язку та інформаційних систем, систем бойового управління та оповіщення, їх нарощування в мирний час, особливий період, в умовах надзвичайного та воєнного стану з метою вирішення завдань забезпечення управління військами (силами) Збройних Сил України, а також здійснення заходів функціонування національної системи кібербезпеки та відбиття воєнної агресії у кіберпросторі (кібероборони) [8].

Основними завданнями військ зв'язку та кібербезпеки Збройних Сил України є:

- організація планування розгортання та нарощування, забезпечення функціонування системи зв'язку та інформаційних систем, систем бойового управління та оповіщення в мирний час, в особливий період, в умовах надзвичайного та воєнного стану;
- організація взаємодії з іншими складовими сил оборони, Національним центром оперативно-технічного управління телекомунікаційними мережами України та операторами електронних комунікацій (операторами зв'язку) з питань забезпечення зв'язком у ході виконання спільних завдань з оборони держави;
- створення (розгортання) єдиного інформаційного середовища Збройних Сил України з використанням сервісно-орієнтованої архітектури;
- надання сервісів зв'язку для забезпечення функціонування єдиного інформаційного середовища Збройних Сил України та досягнення оперативної й технічної взаємосумісності з іншими складовими сил оборони та держав – членів НАТО;
- забезпечення обміну інформацією в єдиному інформаційному середовищі Збройних Сил України;

– надання оперативному складу пунктів управління Збройних Сил України, а також іншим складовим сил оборони базових та функціональних сервісів через їх відповідні точки присутності;

– здійснення заходів з функціонування національної системи кібербезпеки; участь у заходах з кібероборони;

– ведення та/або участь у кіберопераціях, ведення кібердій; організація та керівництво технічним забезпеченням зв'язку у Збройних Сил України; здійснення військової співпраці зі збройними силами країн – членів НАТО щодо забезпечення безпеки кіберпростору та спільного захисту від кіберзагроз;

– впровадження заходів із забезпечення кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури в умовах надзвичайного стану та особливого періоду;

– участь у заходах міжнародного співробітництва та миротворчих операціях. При виконанні завдань із забезпечення функціонування системи зв'язку та інформаційних систем ураховуються такі принципи та підходи:

– єдиноначальності та персональної відповідальності начальників зв'язку, командирів військових частин (підрозділів) зв'язку, кібербезпеки за результати виконання поставлених завдань;

– централізації управління з наданням підлеглим розумної ініціативи та самостійності у визначенні способів виконання поставлених завдань; твердості та наполегливості в ході реалізації замислів і планів; чіткого розподілу функцій, завдань, повноважень і відповідальності між структурними підрозділами органів військового управління, що здійснюють управління системою зв'язку та інформаційних систем, та військ зв'язку та кібербезпеки Збройних Сил України;

– реальності визначених завдань військовим частинам (підрозділам) зв'язку, кібербезпеки та відповідності їх можливостям;

– урахування та раціонального використання наявних сил і засобів, комплексів зв'язку;

– єдності і комплексності замислів і планів під час їх розробки, виконання та контролю;

– раціональності, гнучкості та адаптивності планів [8].

Суб'єктами військ зв'язку та кібербезпеки Збройних Сил України є: Орган військового

управління, структурні підрозділи Органу Військового Управління, військові частини (підрозділи), військові навчальні заклади. Чисельність військ зв'язку та кібербезпеки Збройних Сил України визначається Головнокомандувачем Збройних Сил України та утримується в межах чисельності Збройних Сил України.

Органи управління військ зв'язку та кібербезпеки Збройних Сил України мають таку загальну структуру:

- Центральне управління зв'язку та інформаційних систем Генерального штабу Збройних Сил України;

- Командування Військ зв'язку та кібербезпеки Збройних Сил України з підпорядкованими йому військовими частинами та військовими навчальними закладами;

- центр зв'язку та інформаційних систем Командування об'єднаних сил Збройних Сил України;

- управління зв'язку та інформаційних систем штабу Командування сухопутних військ Збройних Сил України з підпорядкованими управліннями зв'язку та інформаційних систем оперативних командувань, командування територіальної оборони, військовими частинами (підрозділами) зв'язку;

- управління зв'язку та інформаційних систем штабу Командування Повітряних Сил Збройних Сил України з підпорядкованими відділами зв'язку та інформаційних систем повітряних командувань, військовими частинами (підрозділами) зв'язку та радіотехнічного забезпечення;

- управління зв'язку та інформаційних систем штабу Командування Військово-Морських Сил Збройних Сил України з підпорядкованими відділами зв'язку та інформаційних систем командування морської піхоти та морського командування, військовими частинами (підрозділами) зв'язку;

- управління зв'язку та інформаційних систем штабу Командування Десантно-штурмових військ Збройних Сил України з підпорядкованими військовими частинами (підрозділами) зв'язку;

- управління зв'язку та інформаційних систем штабу Командування Сил спеціальних операцій Збройних Сил України з підпорядкованими військовими частинами (підрозділами) зв'язку;

- група зв'язку та інформаційних систем штабу Командування Сил підтримки Збройних Сил України з підпорядкованими військовими частинами (підрозділами) зв'язку;

- управління зв'язку та інформаційних систем штабу Командування Сил логістики Збройних Сил України з підпорядкованими військовими частинами (підрозділами) зв'язку;

- відділ зв'язку медичних інформаційних систем та кібербезпеки штабу Командування Медичних сил Збройних Сил України з підпорядкованими підрозділами зв'язку.

Функції стратегічного планування застосування військ зв'язку та кібербезпеки Збройних Сил України та інших складових сил оборони за напрямом «зв'язок та інформаційні системи» відповідно до сценаріїв виникнення та розвитку ситуацій воєнного характеру, планування кібероборони держави, планування та контролю функціонування системи захисту інформації та кібербезпеки в Інформаційно-телекомунікаційних системах Міністерства оборони України та Збройних Сил України покладено на Центральне управління зв'язку та інформаційних систем, яке є структурним підрозділом Генерального штабу Збройних Сил України.

Крім цього, на Центральне управління зв'язку та інформаційних систем Генерального штабу Збройних Сил України покладено такі основні функції:

- планування, організація розгортання та забезпечення функціонування системи управління військами та зв'язку згідно зі Стратегічним планом застосування Збройних Сил України та інших складових сил оборони;

- організація забезпечення інформаційної безпеки та захисту в інформаційних технічних системах;

- розроблення доктрин, наказів, концепцій, інших нормативно-правових актів та документів з питань організації та функціонування комунікаційних та інформаційних систем у Збройних Сил України;

- організація прихованого управління військами (силами).

Центральне управління зв'язку та інформаційних систем Генерального штабу Збройних Сил України підпорядковується начальнику Генерального штабу Збройних Сил України.

Управління зв'язку та інформаційних систем штабу Командування Повітряних сил Збройних Сил України є структурним підрозділом штабу Командування Повітряних сил Збройних Сил України, а відділи зв'язку та інформаційних систем повітряних командувань є структурними підрозділами штабів відповідних повітряних командувань. У своїй службовій діяльності управління (відділи) зв'язку та інформаційних систем реалізують свої повноваження щодо функціональних груп спроможностей C2 та CIS.

У рамках функціональної групи C2 управління зв'язку та інформаційних систем штабу Командування Повітряних сил Збройних Сил України здійснює планування застосування наявних сил і засобів зв'язку в операціях (бойових діях) у найбільш ефективний спосіб та уточнення вимог до наявних спроможностей, а також здійснює управління підпорядкованими командувачу Повітряних сил Збройних Сил України військовими частинами (підрозділами) за напрямом «зв'язок та інформаційні системи».

Військові частини та підрозділи військ зв'язку та кібербезпеки за функціональним призначенням поділяються на:

- частини та підрозділи, що здійснюють експлуатаційно-технічне обслуговування стаціонарної телекомунікаційної системи;
- частини та підрозділи, що здійснюють розгортання та експлуатаційно-технічне обслуговування польових систем зв'язку;
- частини та підрозділи, що здійснюють моніторинг стану та управління розгорнутих систем зв'язку та інформаційних систем;
- частини та підрозділи захисту інформації та кібербезпеки; частини та підрозділи фельд'єгерсько-поштового зв'язку; частини та підрозділи забезпечення військ зв'язку та кібербезпеки.

До військових частин та підрозділів, що здійснюють розгортання та експлуатаційно-технічне обслуговування польових систем зв'язку, належать: окрема бригада зв'язку, полки зв'язку, об'єднаний польовий вузол зв'язку, окремий батальйон управління та забезпечення, окремі батальйони управління відповідних командувань видів, окремих родів військ (сил), а також польові вузли зв'язку окремих бригад, полків та їм рівних, безпосередньо підпорядкованих командувачам відповідних видів, окремих родів військ, сил.

Для забезпечення транспортними сервісами вузлів зв'язку пунктів управління частини та підрозділи, що здійснюють розгортання та експлуатаційно-технічне обслуговування польових систем зв'язку, розгортають відповідні лінії зв'язку та забезпечують відбір телекомунікаційного ресурсу від Національної телекомунікаційної мережі України, мереж операторів електронних комунікацій (операторів зв'язку), стаціонарної телекомунікаційної системи Збройних Сил України.

Військовими частинами, підпорядкованими Командуванню Військ зв'язку та кібербезпеки Збройних Сил України, що здійснюють розгортання та експлуатаційно-технічне обслуговування польових систем зв'язку, є окрема бригада зв'язку, окремий полк зв'язку, об'єднаний польовий вузол зв'язку.

У Командуванні сухопутних військ Збройних Сил України до частин, що здійснюють розгортання та експлуатаційно-технічне обслуговування польових систем зв'язку, належать: окремі полки зв'язку оперативних командувань, окремий батальйон управління корпусу резерву, які підпорядковуються відповідним командувачам, а також польові вузли зв'язку окремих бригад (полків), які підпорядковуються відповідним командирам бригад (полків) сухопутних військ Збройних Сил України.

Війська зв'язку та кібербезпеки збройних сил України мають складну систему організації та управління, яка має на меті процес цілеспрямованого впливу органів управління зв'язком та інформаційних систем на війська зв'язку та кібербезпеки збройних сил України та систему зв'язку та інформаційних систем, що здійснюється для підтримання визначеного рівня готовності системи зв'язку та інформаційних систем до забезпечення управління військами (силами), готовності військових частин (підрозділів) зв'язку, кібербезпеки до виконання завдань, їх всебічної підготовки до застосування та успішного виконання ними завдань повсякденної діяльності військ та у ході ведення операцій (бойових дій).

Мета управління військами зв'язку та кібербезпеки збройних сил України полягає в забезпеченні визначеного рівня бойової та мобілізаційної готовності, здатності до виконання функціональних завдань військ зв'язку та кібербезпеки збройних сил України, якісної

підготовки та ефективної реалізації можливостей системи зв'язку та військових частин (підрозділів) зв'язку, кібербезпеки щодо забезпечення управління військами (силами).

Під час процесу управління військами зв'язку та кібербезпеки збройних сил України вирішуються такі основні завдання:

- управління військовими частинами і підрозділами зв'язку та кібербезпеки;
- управління системою зв'язку та інформаційних систем;
- управління системою кібербезпеки;
- управління процесом обміну інформацією;
- управління засобами автоматизованого управління.

Управління військами зв'язку та кібербезпеки збройних сил України включає:

- безперервне добування, збір, обробку, вивчення, аналіз, оцінку і відображення даних обстановки і стану військ зв'язку та кібербезпеки збройних сил України;
- прийняття рішення на організацію зв'язку та кібербезпеки; доведення завдань до підлеглих;

– планування зв'язку, інші види бойової діяльності військових частин та підрозділів зв'язку та кібербезпеки;

- організацію та підтримання взаємодії;
- організацію і проведення заходів за всіма видами забезпечення в ході функціонування системи зв'язку та інформаційних систем;
- управління підготовкою до застосування підпорядкованих органів управління зв'язком і військових частин (підрозділів) зв'язку та кібербезпеки;
- безпосереднє управління діями військових частин і підрозділів зв'язку та кібербезпеки під час виконання ними поставлених завдань;
- організацію і контроль заходів безпеки зв'язку і захисту інформації[8].

Висновки. Підводячи висновок викладеному, хотілось би відмітити, що система військ зв'язку та кібербезпеки має складну структуру та несе досить важливі функції та завдання. Саме тому, на сьогодні первинною задачею наблизити її до стандартів НАТО, з метою якісного виконання покладених на них обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Організація військового зв'язку : навчальний посібник / В. Г. Шолудько, М. Ю. Єсаулов, О. В. Вакуленко, Т. Г. Гурський, М. М. Фомін. К. : ВІТІ, 2017. 282 с.
2. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник. Х. : Ун-т внутр. справ, 1998. 394 с.
3. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : закон України від 24 берез. 1999 р. № 548-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 194.
4. Скиба П. П. Будівництво і розвиток Збройних сил України або як пройти шлях від Воєнної організації держави до з'єднання. Славута, 2013. 269 с.
5. Сокурено В. В. Публічне адміністрування сферою оборони в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 573 с.
6. Війська зв'язку та кібербезпеки Збройних сил України <https://uk.wikipedia.org/>
7. Про основи національного спротиву. Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2021. № 41. Ст. 339.
8. Доктрина Військ зв'язку та кібербезпеки ЗБРОЙНИХ СИЛУ (ВКП 6-00(01).01), затв. ГК ЗБРОЙНИХ СИЛУ 09 грудня 2021. https://shron1.chtyvo.org.ua/Ministerstvo_oborony_Ukrainy/Doktryna_Viisk_zviazku_ta_kiberbezpeky_Zbroinykh_Syl_Ukrainy.pdf

УДК 340.15

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.14>

Россіхіна Г. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Россіхін В. В.,

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України,
проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування
Харківського національного університету радіоелектроніки

Гусейнов Ільгар Вугар огли,

доктор філософії в галузі права,
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту публічного права

Надобко С. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету аудіовізуального мистецтва та заочного навчання
Харківської державної академії дизайну і мистецтв

ФІНАНСОВО-ПОДАТКОВИЙ НАГЛЯД ТА КОНТРОЛЬ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ МОДЕЛІ ТА ПРАОБРАЗИ

Анотація. Наукова стаття присвячена дослідженню та комплексному аналізу фінансово-податковому контролю та нагляду в Україні з позицій історико-правових моделей та праобразів.

Зроблено висновок, що на рубежі XX століття здійснюється трансформація фінансово-податкової відповідальності шляхом її поділу на кримінальну та адміністративну, яка повинна була сприяти реалізації державних перетворень в політичному та ідеологічному контексті. Але, відсутність бажаних результатів та недостатність арсеналу правових норм перетворили інститут відповідальності в руках радянської системи у засіб партійної політики. Виходячи з того, що органи та їх посадові і службові особи не несли жодної відповідальності перед своїми громадянами, то їм надавалося право вчиняти будь-які дії направлені на укріплення радянської влади та системи, а населення сприймало такі дії як такі, що є повністю легітимними у відповідності до діючих правових норм. Платник податків вважався повністю буржуазним елементом та піддавався особливому контролю та переслідуванню. Відсутність протягом тривалого періоду адміністративного законодавства було пов'язано низьким рівнем юридичної техніки, систематизації правових норм та універсальністю норм кримінального законодавства, які підлягали довільному тлумаченню. Аналіз архівних даних свідчить, що величезну роль у процесі встановлення інституту дисциплінарної відповідальності по відношенню до службових та посадових осіб за порушення в сфері реалізації державної податкової політики, відіграли саме численні скарги платників податків на їх бездіяльність, беззаконня та безкінечні зловживання, хоча на законодавчому рівні такий вид відповідальності і був відсутнім.

Констатовано, що жорсткий характер відповідальності за порушення в сфері оподаткування не залежно від хронологічних рамок пов'язано, в першу чергу, із постійним дефіцитом бюджетних коштів та повним ігноруванням будь-яких буржуазних принципів на зразок презумпції невинуватості, виходячи навіть не з їх правової природи, а через походження із буржуазних держав.

Ключові слова: фінансово-правові норми, податки, фінанси, фінансово-правова політика, правореалізаційні механізми, реалізація фінансових правовідносин.

Rossikhina H. V., Rossikhin V. V., Huseynov Ilhar Vuhar ohly, Nadobko S. V. Financial and tax supervision and control in Ukraine: historical legal models and examples

Abstract. The scientific article is devoted to research and comprehensive analysis of financial and tax control and supervision in Ukraine from the standpoint of historical and legal models and archetypes.

It was concluded that at the turn of the 20th century, the transformation of financial and tax responsibility was carried out by dividing it into criminal and administrative, which was supposed to contribute to the implementation of state transformations in the political and ideological context. However, the lack of desired results and the inadequacy of the arsenal of legal norms turned the institution of responsibility in the hands of the Soviet system into a means of party politics. Based on the fact that the bodies and their officials and employees did not bear any responsibility to their citizens, they were given the right to take any actions aimed at strengthening the Soviet power and system, and the population perceived such actions as completely legitimate in compliance with current legal norms. The tax payer was considered a completely bourgeois element and was subject to special control and persecution. The absence of administrative legislation for a long period was due to the low level of legal technique, the systematization of legal norms and the universality of the norms of criminal legislation, which were subject to arbitrary interpretation. The analysis of archival data shows that a huge role in the process of establishing the institution of disciplinary responsibility in relation to officials and officials for violations in the field of implementation of state tax policy was played by the numerous complaints of taxpayers about their inactivity, lawlessness and endless abuses, although at the legislative level such there was no kind of responsibility.

It was established that the strict nature of responsibility for violations in the field of taxation, regardless of the chronological framework, is primarily related to the constant deficit of budget funds and the complete disregard of any bourgeois principles such as the presumption of innocence, not even based on their legal nature. and because of their origin from bourgeois states.

Key words: *financial and legal norms, taxes, finance, financial and legal policy, legal enforcement mechanisms, implementation of financial legal relations.*

Постановка проблеми. Формування якісних відносин у сфері господарювання, різноманітність форм інституту власності, широке різноманіття демократичних прав і свобод людини і громадянина – все це вимагає від податкового регулювання тих шляхів та підходів, які будуть задовольняти не лише державні потреби, але й відповідати існуючим державно-суспільним відносинам. Примітно, що окремі перетворення у політико-правовому житті зумовили й соціальну переорієнтацію українського суспільства, адже на зміну детермінантам, які формувалися в умовах соціалістичного колективізму, прийшли ідеї та цінності характерні для сучасних соціальних та правових держав, які й зумовили перегляд концептуальних напрямків у визначенні сутності та змісту інституту оподаткування та підпорядкування його сучасним умовам державотворення, відтак виокремлення історико-правових моделей зазначених явищ потребує належного теоретико-прикладного пізнання.

Стан дослідження. В цілому дослідження податків, фінансів та фінансово-податкової системи, а також органів та установ, які прямо та опосередковано беруть участь у фінансово-податковій діяльності посідає чільне місце у наукових дослідженнях провідних вчених

таких як: В. С. Кульчицький, С. В. Надобко, В. В. Россіхін, Г. В. Россіхіна, О. Д. Святоцький, В. М. Юрченко, А. Є. Шевченко тощо. Але, дослідження присвячені фінансово-податковому контролю та нагляду в Україні з позицій історико-правових моделей та праобразів практично відсутні.

Внаслідок чого, **метою** даної статі є дослідження та комплексний аналіз фінансово-податкового контролю та нагляду в Україні з позицій історико-правових моделей та праобразів.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що будь-які державно-політичні та соціально-економічні перетворення та реформи стають наслідком реформування відповідної сфери законодавчих норм з метою їх оптимізації у відповідності до суспільно-державного життя. Відповідно, податкове законодавство в залежності від історико-правових хронологічних рамок також піддавалось зміні та реформуванню, особливо в частині системи оподаткування та податковій відповідальності. Наприклад, початок ХХ століття ознаменувався новим етапом становлення системи права в умовах зміни розвитку держави, її соціально-економічного курсу та проголошення диктатури пролетаріату. Започаткування нових податків у відповідності до нової

економічної політики сприяло диференціації економічних злочинів та широкому застосуванню заходів адміністративного примусу і не лише внаслідок державної політики, але й через важке матеріальне та соціальне становище переважної частини населення. Характеризуючи державну політику даного періоду не слід забувати, що для режиму було характерним формальне проголошення вільної торгівлі, можливість існування приватних підприємств, але держава надзвичайно жорстко контролювала дотримання законодавчих рамок широко застосовуючи норми кримінального та адміністративного права [1, с. 45–46].

Жорсткий характер відповідальності за порушення в сфері оподаткування не залежно від хронологічних рамок пов'язано, в першу чергу, із постійним дефіцитом бюджетних коштів та повним ігноруванням будь-яких буржуазних принципів на зразок презумпції невинуватості, виходячи навіть не з їх правової природи, а через походження із буржуазних держав. Фактично, влада ніколи не обмежувала себе відносно заходів юридичної відповідальності, а наявність тих чи інших нормативно-правових актів чи законодавчих норм, які б встановлювали міру відповідальності, її підстави – вважалися факультативними обставинами у порівнянні із сталою практикою притягнення осіб до відповідальності.

Відсутність централізованого та універсального інституту податкового контролю на загальнодержавному рівні, на думку влади, повинно було компенсуватися за рахунок жорстких заходів відповідальності. Наприклад, в роки нової економічної політики влада навмисно застосовувала переважно непряме оподаткування, адже задля встановлення прямого оподаткування вкрай необхідним є наявність ефективного податкового контролю, який був відсутнім. Необхідність збільшення надходжень грошових коштів від оподаткування стало наслідком суттєвого збільшення податкових ставок прямих податків та введення додаткових акцизів, що беззаперечно стало наслідком приховування платниками податків власного фінансового стану та намагання уникнути надзвичайно величезні податкові зобов'язання [2, с. 69]. Досить яскраво дані обставини представлені І. І. Кучеровим, який зазначав, що приховування доходів населенням, нестабільність

норм податкового права та фактична відсутність інституту податкового обліку та контролю стали важливими причинами зростання порушень та злочинів у сфері оподаткування, які лише на початку XX століття складали близько 12–15% [3, с. 12–14].

Широка реалізація заходів відповідальності у сукупності із важким політичним та економічним становищем призвело до загострення відносин між державою та платником податків й широким поширенням правового нігілізму [4, с. 23]. В жорстких умовах державної політики влада застосовувала якісно-нові форми впливу актуалізуючи кримінальні репресії та податковий терор, що особливо гостро проявлялось на селі. На думку окремих дослідників, саме дані обставини стали причинами скорочення посівних площ, призупинення, а іноді й ліквідація окремих галузей економіки та появи соціальної напруженості між селом та містом. В кінцевому результаті, відсутність належного та структурованого законодавства, піднесення соціальної напруженості серед населення, стало наслідком того, що досить тривалий час панувала революційна правосвідомість, яка була уособленням головного джерела права, а все, що не було врегульованого за допомогою правових норм, визначалося за допомогою ідеології [5, с. 292].

Водночас, варто зазначити, що податкова політика початку XX століття в цілому відрізнялась крайніми радикальними підходами та набувала все більшого і більшого посилення, наприклад після Жовтневого перевороту на законодавчому рівні передбачалося, що близько 90% всіх доходів заможних верств населення має бути стягнуто на користь держави. В подальшому податкова політика, в контексті класової ідеології, будувалась таким чином, що платник податків вважався уособленням буржуазного індивідуума, можливо в даному аспекті й проявлялась жорстка політика відповідальності за порушення у сфері оподаткування, але її роль і значення не могли бути утримані в рамках якихось конкретних правових норм. При чому, широкого значення набувала не стільки конкретна правова норма, скільки її широке застосування, яке забезпечувалося внаслідок довільного тлумачення її змісту.

Першочергово, інститут податкової відповідальності характеризувався необмеженим

кримінально-репресивним характером, навіть в окремих законодавчих актах вказувалося, що без особливих процедур чи правил пролетаріат застосовує ті чи інші заходи впливу та насилля, але саме такий досвід й породжує певні правила [6, с. 344]. Таким чином, формування інституту відповідальності, в тому числі й податкової, здійснювалося у чіткій послідовності згідно існуючої ідеології. Найбільш довільно обов'язки платників податків та їх правовий статус трактувались в період «воєнного комунізму», коли фактично були відсутні будь-які розмежування між податками та примусовою конфіскацією майна у вигляді контрибуції чи конфіскації, а податкові санкції носили відверто класовий характер і нівелювали будь-якими правами та гарантіями людини і громадянина, що підтверджується численними архівними матеріалами та хроніками.

Не дивлячись на відносну невизначеність інституту податкової відповідальності на законодавчому рівні, влада застосовувала досить широкий спектр заходів впливу, де найбільш поширеними можна визначити конфіскацію та позбавлення волі [7, с. 160]. Відносно застосування такого заходу впливу як конфіскація, варто зазначити, що вона накладалася на осіб за результатами винесення постанови контрольно-податкової комісії у кількісному складу не менше трьох осіб, яка мала розглядати справи публічно та відкрито. Досить поширеним видом відповідальності можна вважати і штраф, але його застосування не відіграло особливого значення через те, що ототожнювалось із самим поняттям податок. Цікаво, що власне податок також досить часто уособлювався як міра відповідальності, наприклад у випадку коли сільська община не повідомить про осіб, які ухиляються від виконання своїх обов'язків, то вся земля буде оподатковуватись у подвійному розмірі [8, с. 288].

У сільській місцевості основним документом, який регулював питання визначення міри відповідальності та особливості її застосування був декрет від 11 січня 1919 року «Про розкладку між губерніями зернових хлібів і фуражу, що підлягають відчуженню в розпорядження держави», яким було визначено й податкову відповідальність. Наприклад, сільські власники, які не здали у встановлені

строки хлібофураж підлягали відповідальності у вигляді конфіскації всіх знайдених у них запасів, а до тих осіб, які таким заходам проявляли злісну непокору застосовувались ще жорсткіші заходи у вигляді конфіскації всього належного їм майна та позбавлення волі за рішенням народного суду. Таким чином, даний нормативний акт також не розмежовує заходи адміністративної та кримінальної відповідальності, об'єднуючи їх у податкову відповідальність.

Інститут адміністративної відповідальності за порушення у сфері оподаткування протягом тривалого періоду був відсутнім, що було пов'язано переважанням розвитку кримінального законодавства та його досить детальною регламентацією, але податкові злочини не виділились ані на законодавчому, ані на науковому рівні. Науковий інтерес до проблематики пов'язаної із вчиненням злочинів у сфері оподаткування з'явився лише наприкінці ХХ століття внаслідок відродження податкових правовідносин після довготривалого соціалістичного застою.

Відносно політико-правової сутності інституту юридичної відповідальності у першій половині ХХ століття, то такого терміну на законодавчому рівні не існувало, а застосовувались такі категорії як «правові репресії», «покарання», «стягнення», зміст яких повністю заперечував такі принципи як невинуватості особи чи, взагалі, законності, вважаючи їх суто буржуазними ідеями. Основним завданням відповідальності був захист революційного правопорядку від буржуазного впливу, а тому основоположними принципами юридичної відповідальності проголошувались такі ідеї як революційна законність, класовість, а принцип винної відповідальності визначав порушників як «чужі елементи». Зазначені обставини свідчать про надзвичайну політизованість інституту податкової відповідальності, як наслідок за один і той самий проступок людина в залежності від свого соціального, майнового та іншого становища несла різну відповідальність, наприклад у 1919–1923 роках за порушення пов'язані із порушенням порядку справляння та сплати промислового податку серед усіх підприємств притягнених до відповідальності державні становили 3% , кооперативні 6%, решта – 91 % приватні підприємства [9].

Окрім відповідальності самих платників податків та осіб, які ухилялись від виконання податкових зобов'язань існували й суміжні види податкової відповідальності, зокрема відповідальність посадових осіб податкових органів. Водночас, законодавство першої половини XX століття не передбачало жодних норм присвячених будь-якій відповідальності державних органів чи їх посадових осіб за зловживання по відношенню до платників податків аби не дискредитувати державну владу в цілому, оскільки вважалося, що влада не може помилятися чи здійснювати незаконні дії. Дані обставини сприяли тому, що процедура притягнення платників податків до відповідальності залежала не від законодавчих норм, а від правосвідомості осіб, які вирішували питання про застосування заходів впливу чи притягнення їх до відповідальності. Але незважаючи на відсутність відповідальності службових та посадових осіб перед громадянина за свої дії, вона існувала перед державою за неналежне виконання заходів впливу в якості реалізації податкової політики, що викликало значні зловживання. Наприклад, за змістом кримінального законодавства першої половини XX століття окремі положення були присвячені службовим (посадовим) злочинам, але за відсутності конкретизації самого суб'єкта злочину, що дозволяло трактувати такі норми як загально.

Архівні матеріали свідчать, що кількість відповідальних посадових осіб за податкові правопорушення була надзвичайно великою, фактично, кожен ризикував бути притягнутий до кримінальної відповідальності за будь-який, навіть досить незначний проступок. Аналіз статистичної звітності свідчить, що найбільшу групу складали переважно безпартійні цивільні особи, які були прямо чи опосередковано пов'язані із податковою, фінансовою звітністю та документацією [10, с. 19]. Наприклад, із щомісячної звітності засуджених податковим відділом однієї із українських губерній випливає, що із 101 засудженого: за партійною приналежністю лише 5 були партійними; за родом занять відповідальні працівники 50%, землеволодільці 30%, решта – робітники, військові тощо; за рівнем освіти 72% із рівнем домашньої освіти, 19% неграмотні; за соціальним становищем 59 % землеволодільці, 1 % інтелігенція, робітники та ремісники 10 % [11].

Таким чином, відсутність освіти, безпартійність та приналежність посади до управлінської чи керівної сприяло вчиненню кримінального правопорушення та притягнення особи до відповідальності у суді. Аналіз архівних матеріалів однієї із губерній свідчить, що посадові особи, які вважалися винуватими у вчиненні злочинів у сфері оподаткування притягувались до відповідальності у вигляді умовного позбавлення волі – 36%, позбавлення волі строком до шести місяців – 8%, позбавлення волі строком від шести місяців до одного року – 11%, позбавлення волі від двох і більше років 5–6%, виправних робіт – 2%, штрафу – 5%, конфіскації майна – 15 % тощо [12].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що на рубежі XX століття здійснюється трансформація фінансово-податкової відповідальності шляхом її поділу на кримінальну та адміністративну, яка повинна була сприяти реалізації державних перетворень в політичному та ідеологічному контексті. Але, відсутність бажаних результатів та недостатність арсеналу правових норм перетворили інститут відповідальності в руках радянської системи у засіб партійної політики. Виходячи з того, що органи та їх посадові і службові особи не несли жодної відповідальності перед своїми громадянами, то їм надавалося право вчиняти будь-які дії направлені на укріплення радянської влади та системи, а населення сприймало такі дії як такі, що є повністю легітимними у відповідності до діючих правових норм. Платник податків вважався повністю буржуазним елементом та піддавався особливому контролю та переслідуванню. Відсутність протягом тривалого періоду адміністративного законодавства було пов'язано низьким рівнем юридичної техніки, систематизації правових норм та універсальністю норм кримінального законодавства, які підлягали довільному тлумаченню. Аналіз архівних даних свідчить, що величезну роль у процесі встановлення інституту дисциплінарної відповідальності по відношенню до службових та посадових осіб за порушення в сфері реалізації державної податкової політики, відіграли саме численні скарги платників податків на їх бездіяльність, беззаконня та безкінечні зловживання, хоча на законодавчому рівні такий вид відповідальності і був відсутнім.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кудрявцев В. Н., Яковлев А. М. Основание уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация. Киев : Наука, 1982. 304 с.
2. Кузнецов А. П. Политика государства в налоговой сфере: уголовно-правовые средства и организационно-тактические методы. Харьков, 1995. 189 с.
3. Кучеров И. И. Налоги и криминал: историко-правовой анализ. Киев, 2000. 351 с.
4. Гернет М. Н., Трайнин А. Н. Уголовный кодекс: практический комментарий: с дополнениями и изменениями по 1 июня 1925 г. Харьков : Издательство «Право и Жизнь», 1925. 460 с.
5. Rossikhina, N., Svitlychna, Y., Brusakova, O. (2018). Local taxes and charges in local budgets' income generation. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4(4), 291–294.
6. Герцензон А. А., Грингауз Ш. С., Дурманов Н. Д., Исаев М. М. История советского уголовного права. Харьков : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 466 с.
7. Харченко К. В. Власть, имущество, человек: передел собственности. Киев, 2000. 264 с.
8. Киселёв А. Ф., Щагин Э. М. Хрестоматия по отечественной истории 1914-1945 годов. Киев : Владос, 1996. 896 с.
9. Особлива продовольча податкова сесія народного суду по Зміївському повіту, м. Зміїв. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 4141. Оп. 1. Спр. 1.
10. Россіхін В. В. Роль та місце пенітенціарних установ в радянській моделі державності України : дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харк. нац. ун-т внутр. справ. 2016.
11. Ізюмський окружний продовольчий комітет. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 1615. Оп. 1. Спр. 2.
12. Справи фінансових відділів при виконкомах по обкладанню промисловим податком приватних осіб (колекція особових справ платників податків). *ДАКО (Державний архів Київської області)*. Ф. 2957. Оп. 1. Спр. 1.

УДК 34.06:340.132::[34.03:336.225.682]
DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.15>

Смакограй М. К.,

аспірант кафедри адміністративного та фінансового права
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАСТОСУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОДАТКОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню особливостей процесуального механізму застосування фінансової відповідальності за законодавством України. У статті проаналізовано фінансову відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності. Визначено поняття фінансової відповідальності – як суспільні відносини між державою в особі уповноважених органів та порушником, що виникають внаслідок порушення фінансово-правових норм і полягають у застосуванні уповноваженими державними органами до правопорушника фінансово-правових санкцій, які забезпечуються публічним примусом з метою припинення правопорушення, відшкодування заподіяної шкоди та охорони суспільних інтересів у випадку скоєння правопорушення.

Дано визначення податкового правопорушення. Зазначено правове регулювання механізму застосування фінансової відповідальності за податкові правопорушення. Розглянуті уповноважені органи (Державна податкова служба, Державна митна служба України) та їх повноваження щодо застосування фінансової відповідальності за податкові правопорушення. Виокремлена процедура застосування фінансової відповідальності за податкові правопорушення.

Досліджено нормативне забезпечення застосування фінансових санкцій. З'ясовано сутність поняття «фінансові санкції за податкові правопорушення» – як визначену міру фінансової відповідальності, що полягає у створенні певних додаткових обтяжень саме майнового характеру і застосовується контролюючими органами та має на меті здійснення певного виховного впливу на особу, що вчинила податкове правопорушення. Обґрунтовано, що санкції за податкові правопорушення є превентивним заходом щодо вчинення порушень як цим правопорушником, так і іншими особами, а їх сутністю є компенсація шкоди, що була завдана неналежним виконанням, чи невиконанням податкових обов'язків суб'єктом.

Ключові слова: фінансова відповідальність, механізм застосування фінансової відповідальності, податкове правопорушення, фінансові санкції за податкові правопорушення.

Smakohrai M. K. Peculiarities of the procedural mechanism of application of financial liability for tax offenses

Abstract. The article is devoted to the presentation of the peculiarities of procedural mechanism of application of financial liability under the legislation of Ukraine. The article analyzes financial liability as a separate and independent type of legal liability. It is demonstrated that financial liability has enough signs to qualify it as an independent kind of legal liability. The concept of financial liability is defined as social relations between the state in the person of the authorized bodies and the violator, which arise as a result of a violation of financial and legal norms and mean the application by the authorized state bodies to the violator of financial and legal sanctions, which are ensured by the public coercion in order to stop the violation, also to compensate the caused damage caused and to protect public interests in case of violation.

The definition of the tax offense is given. The legal regulation of the mechanism of application of financial liability for tax offenses is specified. The authorized bodies (State Tax Service of Ukraine, State Customs Service of Ukraine) and their authority to apply financial liability for tax offenses are considered. The procedure of application of financial responsibility for tax offenses is depicted.

It is proved that sanctions for tax offenses are a prophylactic measure to prevent this offender and other persons from committing tax offenses in the future. The essence of sanctions for tax offenses is compensation for damage caused by the entity's improper performance or failure to perform tax duties. The article considers the peculiarities and problems of the application of the penalty and fine as types of financial sanctions for violation of tax legislation. Cases and rules for exemption from financial liability for committing tax offenses during martial law in Ukraine are considered.

Key words: financial liability, mechanism of the application of financial liability, tax offense, financial sanctions for tax offenses

Вступ. Одним із важливих складників правової, соціальної та демократичної держави є правова система, що має ефективно функціонувати та сприяти таким чином виконанню загальнодержавних завдань і функцій. Правова система в Україні будується на конституційних принципах законності, верховенства права. Це стосується й інституту юридичної відповідальності. Зокрема, виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності, діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них (п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України) [1]. Отже, йдеться про такі види юридичної відповідальності, як: цивільно-правова, кримінальна, адміністративна та дисциплінарна.

Однак Конституційний Суд України у своєму рішенні від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001, здійснивши офіційне тлумачення зазначеної норми Конституції України, дійшов важливого висновку про те, що у п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України безпосередньо не встановлено види юридичної відповідальності [2]. Зазначене тлумачення свідчить про те, що видів юридичної відповідальності може бути значно більше. Так аналіз фінансового законодавства та доктринальних джерел фінансового права дозволяє зробити висновок про існування фінансової відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності. У фінансовому законодавстві на сьогодні формується система фінансово-правових норм, в яких визначаються підстави фінансової відповідальності, заходи публічного примусу за порушення фінансово-правових норм, а також процесуальний порядок застосування цих заходів. Разом з тим не усі питання фінансової відповідальності у цілому та окремо процесуального механізму її застосування є достатньо урегульованими у законодавстві та дослідженими у наукових джерелах.

З урахуванням зазначеного, **метою статті** є аналіз процесуального механізму застосування фінансової відповідальності за податкові правопорушення, визначеного у законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Фінансове право є самостійною галуззю права із властивим лише йому предметом та методом правового регулювання фінансових правовідносин.

Важливим елементом фінансового права як самостійної галузі права є інститут фінансової відповідальності, який здатний забезпечити дотримання та виконання приписів фінансово-правових норм.

Науковці по-різному визначають місце фінансової відповідальності, вважаючи її різновидом юридичної або ж соціальної відповідальності. Також у наукових джерелах немає одностайності щодо сутності фінансової відповідальності. З урахуванням думки Іванського А. [3, с. 116] та Трипольської М. [4, ст. 43] із цього питання можна зазначити, що відповідальність за порушення фінансового законодавства є формою реалізації державно-владного примусу, який виникає у випадках вчинення порушення фінансово-правових норм та полягає в застосуванні до правопорушника уповноваженими на це державними органами санкцій, визначених законом. Це певний обов'язок особи, винної у здійсненні фінансового правопорушення, зазнавати передбачених санкціями фінансово-правових норм заходів публічного примусу, які полягають у покладанні додаткових юридичних обов'язків майнового характеру та застосовуються уповноваженими державними органами у встановленому законом процесуальному порядку.

Проте таке бачення, на нашу думку, не є повним, адже у ньому акцентовано увагу на державному примусі, хоча не всі примусові заходи можна реально віднести до заходів фінансової відповідальності. Окрім того, дане визначення обтяжене поняттями вини та обов'язку.

Водночас фінансову відповідальність варто розглядати у негативному та позитивному аспектах. На нашу думку, фінансова відповідальність є суспільними відносинами між державою в особі уповноважених органів та порушником, що виникають внаслідок порушення фінансово-правових норм і полягають у застосуванні уповноваженими державними органами до правопорушника фінансово-правових санкцій, які забезпечуються публічним примусом з метою припинення правопорушення, відшкодування заподіяної шкоди та охорони суспільних інтересів у випадку скоєння правопорушення (негативний аспект) [5, с. 40]. Окрім того, вважаємо, що фінансова відповідальність у позитивному

аспекті є обов'язком учасників фінансових правовідносин дотримуватися приписів фінансово-правових норм. Також фінансову відповідальність доцільно розглядати як комплексну категорію, що охоплює окремі її види залежно від інституційної належності фінансово-правових норм, які було порушено. Так її різновидом є фінансова відповідальність за податкові правопорушення, перелік яких містить глава 11 Податкового кодексу України (далі – ПКУ) [6].

Неможливо розглядати сутність фінансової відповідальності за податкові правопорушення окремо від поняття «податкове правопорушення», що є фактичною підставою для її застосування. Сутність зазначеного правопорушення полягає в неналежному виконанні платником власних зобов'язань перед бюджетом. Це неналежне виконання може мати вигляд приховування об'єктів оподаткування; неподання необхідних документів; заниження сум податків; приховування інформації щодо одержання пільг з оподаткування та ін. [7].

З огляду на природу податкового правопорушення, у ст. 109 ПКУ визначено, що це правопорушення чи протиправне діяння (дія або бездіяльність) платника податків, податкових агентів та/або їх посадових осіб, посадових осіб контролюючих органів, які призводять до невиконання чи неналежного виконання вимог, встановлених ПКУ та іншими нормативно-правовими актами, контроль за дотриманням яких покладено на контролюючі органи [6, ст. 109].

Трипольська М. зазначає, що податкові правопорушення – це діяння, які призводять до невиконання або неналежного виконання вимог, встановлених зазначеним кодексом та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи [4, с. 44].

Тому, на нашу думку, податковим правопорушенням є протиправне, суспільно небезпечне діяння деліктоздатного платника податку, посадових осіб контролюючих органів, податкових агентів та/або їх посадових осіб, що призвело до невиконання чи неналежного виконання вимог Податкового кодексу України чи іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, і за яке передбачена фінансова відповідальність.

У ефективно працюючій правовій системі результатом здійснення правопорушення

є обов'язкове настання певної відповідальності за вчинені протиправні діяння. На думку Літвінцевої А., термін «податкова відповідальність» можна вживати у широкому та вузькому сенсі. У широкому сенсі «податкова відповідальність» трактується в якості комплексного міжгалузевого інституту, який включає субінститути, що регулюють окремі роди деліктних відносин – податкові, фінансові, митні, адміністративні та ін. У вузькому – це застосування фінансових санкцій за податкові правопорушення, коли заходи охоплюються однією з галузей права – адміністративного, податкового, фінансового в залежності від позиції науковця, що досліджує таке питання [8, с. 150–151].

З огляду на напрямок даного дослідження, можна зробити висновок, що його предметом є податкова відповідальність у вузькому розумінні, оскільки досліджується застосування фінансових санкцій за податкові правопорушення.

Норми, які визначають засади застосування фінансової відповідальності за податкові правопорушення, викладено у главі 11 ПКУ [6]. Зазначена глава містить як конкретні склади податкових правопорушень, так і розміри фінансових санкцій за їх вчинення. Із цих норм випливає, що фінансова відповідальність за податкові правопорушення є певною формою реалізації державно-владного примусу, яка реалізується у випадках порушення приписів фінансово-правових норм та полягає в застосуванні спеціально уповноваженими державними органами до правопорушника передбачених законом санкцій.

Науковці вказують, що фінансова відповідальність за податкові правопорушення характеризується наступними ознаками: підставою такої відповідальності є податкове правопорушення; є певною формою реалізації державного примусу за порушення приписів правової норми; реалізується у специфічній процесуальній формі; полягає у застосуванні негативних наслідків до правопорушника, які передбачені у санкціях правових норм, мають майновий характер та виражені головним чином у грошовій формі; втілює громадський та державний осуд поведінки правопорушника та ін. [9, с. 76].

Тобто можна стверджувати, що фінансова відповідальність має ознаки, які дозволяють кваліфікувати її як вид юридичної відповідаль-

ності. При цьому фінансова відповідальність є видовим поняттям юридичної відповідальності, яке є родовим, а податкова відповідальність є видовим поняттям стосовно фінансової.

Ознаки, притаманні родовому поняттю, також є характерними для видового поняття. Проте категорія виду передбачає також наявність специфічного трактування ознак родового поняття [8, с. 152]. З цього випливає, що як будь-який правовий інститут, інститут фінансової відповідальності за податкові правопорушення характеризується загальними ознаками, властивими юридичній відповідальності, та певними особливостями, зумовленими характером податкових правовідносин. Зокрема, мета застосування фінансової відповідальності полягає у захисті фінансових інтересів суспільства та держави. Ця мета реалізується у таких функціях фінансової відповідальності за податкові правопорушення, як: превентивна, регулятивна, відновлювальна, виховна та каральна.

Захист фінансових інтересів суспільства та держави як мета фінансової відповідальності полягає у покладанні на винну особу обов'язку компенсувати шкоду, що була завдана неналежним виконанням, чи невиконанням податкових обов'язків, та бути покаранням за правопорушення. Цей захист можливий та ефективний лише за умови дотримання таких принципів, як: принцип справедливості, принцип законності, принцип ретроактивності, принцип одноразовості притягнення до фінансової відповідальності, принцип своєчасності, принцип доцільності, принцип обґрунтованості, принцип системного зв'язку фінансової відповідальності з іншими видами відповідальності, принцип відмежування фінансового обов'язку від фінансової санкції [3, с. 13].

Слід зазначити, що притягнення до фінансової відповідальності не уможливорює разом з тим притягнення також до інших видів відповідальності, наприклад, до кримінальної або до адміністративної.

Всі ці особливості формують певну нормативно-правову регламентацію та порядок застосування фінансової відповідальності, під якими розуміють послідовність дій, що спрямовані на застосування штрафу або пені органами, які визначені фінансовими нормативно-правовими актами, що регулюють випадки впровадження санкцій, їх розміри тощо [6, с. 78].

У ст. 41 ПКУ [6] вказані органи, які можуть застосовувати фінансову відповідальність та є одночасно контролюючими та органами стягнення. До органів, за рішенням яких реалізується фінансова відповідальність за податкові правопорушення, варто віднести насамперед Державну податкову службу України (далі – ДПС), а також Державну митну службу України.

Зокрема, ДПС, відповідно до покладених на неї завдань, згідно пп. 14, п. 4 «Положення про Державну податкову службу України» застосовує до платників податків (платників єдиного внеску) передбачені законом фінансові (штрафні) санкції (штрафи) за порушення вимог податкового законодавства чи законодавства з інших питань, контроль за дотриманням якого покладено на ДПС [11].

Так, наприклад, ДПС має право порушити питання щодо притягнення до відповідальності осіб, які винні в порушеннях бюджетного, податкового законодавства, законодавства про ЄСВ та законодавства з інших питань, контроль за дотриманням якого було покладено на ДПС. ДПС має право стягувати з установ пеню за несвоєчасне виконання рішень суду й доручень платників податків щодо сплати податків, платежів та зборів. А також застосовує до платників законодавчо передбачені фінансові санкції за порушення вимог законодавства [12].

Цей орган здійснює свої повноваження або безпосередньо, або через територіальні органи. ДПС та її територіальні органи є податковими органами, контролюючими органами та органами стягнення одночасно.

Нормативною підставою застосування фінансової відповідальності за податкові правопорушення є: Податковий кодекс України; Закони України («Про валюту та валютні операції»; «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»; «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг»; «Про банки і банківську діяльність»; «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»; «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» та ін.).

Також окремі норми про застосування фінансової відповідальності за податкові правопорушення містять нормативні акти, прийняті Міністерством

фінансів України, зокрема накази Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку надіслання контролюючими органами податкових повідомлень-рішень платникам податків» від 28.12.2015 № 1204, «Про затвердження Інструкції про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 20.04.2015 № 449 та ін.

Процедура фінансової відповідальності за податкові правопорушення – це головним чином процесуальні, імперативні правовідносини, які виникають між державою в особі уповноважених органів та правопорушником із юридичного факту вчинення податкового правопорушення. У рамках цих відносин виникає обов'язок у правопорушника зазнати обмежень майнового характеру, а в уповноваженого органу – обов'язок піддати правопорушника цим несприятливим правовим обмеженням, що передбачені санкцією порушеної правової норми [4, с. 31]. Невід'ємною складовою механізму застосування фінансової відповідальності за податкові правопорушення є деліктоздатність учасників податкових правовідносин, тобто їх здатність нести відповідальність за порушення податкового законодавства шляхом застосування санкцій.

Важливість чітко визначеного фінансово-процесуального механізму зростає через те, що у фінансовому праві застосування правових норм забезпечується чітким виконанням процедури, яка впливає із правових приписів. Особливого значення це набуває, коли мова йде про правовий примус або покарання з боку держави. Проте на сьогодні в Україні є певні недоліки в цій сфері. Так на сьогодні в Україні такого єдиного порядку застосування фінансових санкцій не існує. Окремі норми про застосування фінансових санкцій за вчинення податкового правопорушення визначено у главі 11 розділу II ПКУ. Конкретний склад кожного правопорушення, яке є підставою фінансової відповідальності, визначено у статтях 117–128 ПКУ. Документами, що містять доказ порушення норми права, можуть бути: документи звітності або про виконання бюджету, фінансово-планові акти; документи контрольних заходів (акти ревізії, перевірки, документи з інвентаризації, обстеження, аудиторський висновок та ін.) [6].

Процедура застосування фінансової відповідальності за податкові правопорушення є наступ-

ною: відповідно до ст. 86 ПКУ результат перевірки оформлюється у вигляді довідки чи акту, що потім підписуються представниками контролюючого органу ДПС і платниками чи їх законними представниками. У випадку, коли під час перевірки встановлюється факт порушення, складається акт. Рішення щодо застосування фінансових санкцій ухвалюється керівником органу на підставі цього акту перевірки. Порядок оформлення результатів документальних перевірок затверджено Наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку оформлення результатів документальних перевірок дотримання законодавства України з питань податкового, валютного та іншого законодавства платниками податків» від 26.10.2015 р. № 727 [13]. Форма рішення контролюючих органів, залежно від виду допущеного порушення, визначається Наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку надіслання контролюючими органами податкових повідомлень-рішень платникам податків» від 28.12.2015 р. № 1204 [12].

У результаті аналізу зазначених та інших нормативних актів можна зробити висновок, що санкція за податкові правопорушення – це визначена міра фінансової відповідальності, що полягає у створенні певних додаткових обтяжень саме майнового характеру і застосовується контролюючими органами і має на меті здійснення певного виховного впливу на особу, що вчинила податкове правопорушення. Окрім того, така санкція є превентивним заходом щодо вчинення порушень як цим правопорушником, так і іншими особами, а їх сутністю є компенсація шкоди, що була завдана неналежним виконанням, чи невиконанням податкових обов'язків суб'єктом. У цьому визначенні ми акцентуємо увагу не лише на майновий обов'язок суб'єкта, а й на превентивних заходах та на позитивному виховному впливові застосування таких санкцій.

Отже, сутністю фінансових санкцій за податкові правопорушення є настання негативних майнових наслідків для правопорушника, зазвичай у грошовій формі. Ця особливість обумовлена майновим характером фінансово-правових відносин, тому фінансова відповідальність за податкові правопорушення має майновий характер, оскільки правопорушник зобов'язаний понести обмеження майнового характеру.

Відповідно до податкового законодавства України за вчинення податкового правопорушення передбачено застосування таких фінансових санкцій, як штраф та пеня. Найбільш поширеною фінансовою санкцією є штраф, що встановлюється нормами законодавства та стягується в грошовій формі на користь муніципальних утворень та держави, застосовується уповноваженими органами щодо фізичних та юридичних осіб за вчинене ними податкове правопорушення. Його не можна замінити іншим покаранням та уповноважений орган не має можливості звільнити від такого покарання. На розмір штрафу мають вплив: вид податкового правопорушення; суб'єкт; підстави, за якими уповноважений контрольний орган визначає суму зобов'язання. Розмір штрафу встановлюється в конкретній сумі (ст. 117–121, 128 ПКУ) чи у відсотках до суми податкового зобов'язання [6]. На порядок застосування штрафних санкцій та їх розмір можуть також впливати повторність вчинення одних і тих самих податкових правопорушень.

Варто зазначити, що існують граничні строки у застосуванні штрафів за податкові правопорушення. Так, вони встановлюються у днях та становлять 1095 днів, тобто 3 роки.

Щодо іншого виду фінансових санкцій за податкові правопорушення – пені, то вона є платою, яка нараховується на несплачену суму. Її застосування визначено у главі 12 розділу II ПКУ [6]. Функція пені полягає у компенсації шкоди, що виникла через несвоєчасну сплатою суб'єктами обов'язкового платежу. Така пеня має певні особливості: розмір залежить від тривалості прострочення; призначається податковим органом; фіксується нормативним актом; нараховується найчастіше на суму боргу. Пеня як фінансова санкція не встановлюється угодою сторін, її сума стягується виключно у дохід органів місцевого самоврядування або держави, а стягнення пені з юридичних осіб здійснюється у визначеному порядку уповноваженими органами.

Розглядаючи пеню як вид фінансової санкції за податкові правопорушення, варто зазначити, що має бути встановлений склад податкового правопорушення для притягнення до фінансової відповідальності. Якщо вважати пеню правовідновлювальним заходом, у такому випадку

не є необхідним наявність усіх елементів складу правопорушення.

Особливістю нарахування пені є те, що вона є наслідком існування податкового боргу, а отже нарахування пені припиняється з припиненням податкового боргу. Через те, що вона нараховується автоматично, боржник має сплатити вже нараховані суми пені.

У випадку наявності непогашеного зобов'язання, може бути використана податкова застава. Податкова застава є сукупністю відносин, які формуються на підставі юридичних фактів, що за своїм змістом визначають право уповноважених органів застосовувати примусових заходів до платника за наявності непогашеного у визначений строк зобов'язання й обмежувати частково права платника розпоряджатися активами, достатніми для забезпечення виконання зобов'язання. Лише на підставі закону чи рішення суду можна застосовувати цей захід.

Адміністративний арешт майна, як захід забезпечення погашення боргу, застосовується, коли всі інші заходи впливу виявляються неефективними. Він здійснюється на підставі рішення суду за заявою уповноваженого органу [14, с. 227–228].

Також варто зазначити й інші нормативні акти, якими визначено механізм застосування фінансової відповідальності за податкові правопорушення. Серед них Закон України «Про валюту і валютні операції», у статті 14 якого визначено, що за порушення вимог валютного законодавства може застосовуватись фінансова санкція розмірі не більш як 20 відсотків суми власного капіталу відповідної уповноваженої установи [15].

Механізм застосування відповідальності за порушення у сфері загальнообов'язкового державного страхування визначено у ст. 25 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [16] та у Наказі Міністерства фінансів України «Про затвердження Інструкції про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [17].

Відповідно до ст. 116 ПКУ, під час застосування контролюючими органами фінансових санкцій за діяльність, контроль за дотриманням якої покладено на ці контролюючі органи, платнику надсилаються особливі повідомлення-рішення.

Коли платник не погоджується із результатами перевірки, заперечує виявлені факти та дані, що викладено в акті, то він має право подати у письмовій формі заперечення, котрі потім будуть розглянуті контролюючим органом та платнику надішлють відповідь. У платника є право брати участь у розгляді заперечень. Тому відповідний орган ДПС має повідомити його про час та місце здійснення розгляду. Присутність керівника відповідного органу під час розгляду заперечень платника є обов'язковою. Заперечення вважаються невіддільною частиною акту перевірки. Керівник органу ДПС ухвалює рішення щодо визначення грошових зобов'язань з урахуванням результату розгляду заперечень платника. Зауважимо, що відповідно до п. 56.1 ст. 56 ПКУ передбачається дві процедури оскарження: адміністративна (подання скарги до контролюючого органу вищого рівня) та судова.

Слід додати, що 15 березня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» [18], відповідно до якого на під час правового режиму надзвичайного чи воєнного стану зупиняється перебіг строків давності. Штрафи та пеня за порушення у зв'язку зі сплатою єдиного внеску не застосовуються протягом дії воєнного стану та 3 місяців після його припинення, а нарахована пеня підлягає списанню. Тобто зараз ПКУ містить двійне зупинення строків давності – на період дії правового режиму надзвичайного чи воєнного стану та на період карантину COVID-19. Проте законодавець у Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» дозволяє застосовувати штрафні санкції до підприємців, які здійснили порушення при проведенні розрахункових операцій під час продажу підакцизного товару.

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану» [19] передбачається, що у випадках неможливості подання звітності у визначений законом строк або сплати податкових зобов'язань, платники звільняються від відповідальності, якщо виконають свої обов'язки протягом шести місяців з дати скасу-

вання або припинення воєнного стану. Коли платники через їх безпосередню участь у воєнних діях не дотрималися терміну виконання власних податкових обов'язків, то вони звільняються від відповідальності за умови виконання обов'язків протягом одного місяця з дати закінчення дії наслідків, що унеможливили виконання обов'язків.

Враховуючи те, що від сплати податків та накладених фінансових санкцій залежить фінансування обороноздатності України, державні органи все ж рекомендують за наявності можливостей сплачувати податки та накладені фінансові санкції вчасно.

Висновки. Проведений аналіз законодавства вказує на необхідність удосконалення норм, що регулюють процесуальний механізм застосування фінансової відповідальності за податкові правопорушення. Так при розгляді обставин протиправного діяння для визначення типу та розміру фінансової санкції важливо у законодавстві передбачити врахування наявності незалежних від платника чинників або ж дій третіх осіб. Також недостатньо визначена правова природа пені, що зумовлює подвійну відповідальність за податкове правопорушення.

Окрім того, є проблема з визначенням строків давності під час стягнення та нарахування штрафних санкцій за податкові правопорушення та визначенням початку їх перебігу. Також доцільно відмітити недовіру механізму відшкодування шкоди та відсутність чітко визначеної процедури розгляду заперечень та переліку прав платника, через що створюється ситуація, коли в останнього немає процесуальних прав. Серед інших недоліків наявного механізму застосування фінансової відповідальності за податкові правопорушення слід зазначити відсутність чіткого переліку обставин, які пом'якшують чи обтяжують таку відповідальність. Також необхідно врегулювати ситуацію з подвійним зупиненням строків давності на період дії правового режиму надзвичайного чи воєнного стану та на період карантину COVID-19.

Таким чином, шляхом внесення змін до чинного законодавства можна удосконалити процесуальний механізм застосування фінансової відповідальності за податкові правопорушення, що дозволить захистити фінансові інтереси як держави, так і платників податків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частини першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01>
3. Іванський А.Й. Фінансово-правова відповідальність: теоретичний аналіз : монографія. О. : Юридична література, 2008. 504 с.
4. Трипольська М. І. Поняття та ознаки податкового правопорушення. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2015. № 1. С. 41–45.
5. Смакограй М. Поняття фінансової відповідальності за податкові правопорушення. *Знання європейського права*. 2021. № 4. С. 42–46.
6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
7. Богомазова К. К. Юридична відповідальність за податкові правопорушення за законодавством України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_7_12
8. Літвінцева А. Фінансова відповідальність за порушення податкового законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 150–154.
9. Касьяненко Л. М., Касьяненко А. М. Місце фінансової відповідальності серед інших видів відповідальності за порушення бюджетного законодавства. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. № 3–4. С. 73–80.
10. Дмитренко Е. С. Місце та роль фінансово-правової відповідальності у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки України. *Фінансове право*. 2011. № 4. С. 39–42.
11. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 227. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text>
12. Про затвердження Порядку надіслання контролюючими органами податкових повідомлень-рішень платникам податків: Наказ Міністерства фінансів України від 28.12.2015 № 1204. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0124-16>
13. Про затвердження Порядку оформлення результатів документальних перевірок дотримання законодавства України з питань податкового, валютного та іншого законодавства платниками податків: Наказ Міністерства фінансів України від 26.10.2015 № 727. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE27745>
14. Голуб Г. М. Окремі питання фінансово-правової відповідальності у податковій сфері. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 225–228.
15. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21.06.2018 № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19>
16. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 № 2464-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text>
17. Про затвердження Інструкції про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Наказ Міністерства фінансів України від 20.04.2015 № 449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0508-15>
18. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. URL: <https://tax.gov.ua/data/normativ/000/004/77303/Zakon.pdf>
19. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану: Закон України від 03.03.2022 № 2118-IX. URL: <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkovye-zakonodavstvo/zakoni-ukraini/print-77306.html>

Фукус Н. А.,кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана**ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ
(ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)**

Анотація. В статті проаналізовано дані щодо працевлаштування засуджених до позбавлення волі в контексті тенденції скорочення загальної чисельності засуджених в установах виконання покарань. Розкрито правові основи організації праці засуджених до позбавлення волі в Україні. З'ясовано, що організація праці засуджених до позбавлення волі залежить від порядку виконання та відбування покарання (режиму), який встановлюється за категоріями таких осіб (неповнолітні та повнолітні, засуджені вперше та рецидивісти, чоловіки та жінки) з урахуванням виду покарання – позбавлення волі на певний строк чи довічного позбавлення волі.

Розкрито сучасний стан залучення засуджених до позбавлення волі до праці на підприємствах, в майстернях (центрах трудової адаптації), підсобних господарствах та працевлаштування за межами установ виконання покарань. Наголошено на необхідності модернізації підприємств установ виконання покарань. З'ясовано, що проблеми, пов'язані із забезпеченням роботою працездатних засуджених до позбавлення волі, неодноразово констатувалися в програмних документах, розроблених органами державної влади у різні роки, проте так і не були вирішені.

Рекомендовано Міністерству юстиції України розробити Програму організації трудової діяльності засуджених до позбавлення волі на 2022-2032 рр. До заходів цієї Програми пропонується включити: модернізацію підприємств установ виконання покарань; стимулювання розвитку співпраці з юридичними особами та фізичними особами – підприємцями, які на договірних засадах надають можливість працювати засудженим до позбавлення волі певних категорій; запровадження підприємницької форми організації праці засуджених до позбавлення волі та працевлаштування таких осіб на виробництвах, реконструйованих або створених в рамках державно-приватного партнерства, як пілотних проєктів.

Ключові слова: засуджені до позбавлення волі, праця, підприємства установ виконання покарань, державне замовлення, ресоціалізація.

Fuks N. A. Work management of convicts in Ukraine (economic and legal analysis)

Abstract. The article analyzes the data of convicts employments according to trend of reducing the total number of convicts in penitentiary institutions. Revealed the legal bases of work management of convicts in Ukraine. It is established that the organization of work of convicts depends on the serving the sentence, which is established by categories of such persons (juveniles and adults, first-time convicts and recidivists, men and women) and the type of punishment – imprisonment or life term imprisonment.

Revealed current involvement of convicts in labor at enterprises, workshops (centers of labor adaptation), subsidiary farms and employment outside penitentiaries. The need of the modernize of penitentiary institutions enterprises was emphasized. It was study out that the problems related to the work of convicts were mentioned in the program documents of the public authorities by different years, but never were resolved.

Recommended to the Ministry of Justice of Ukraine develop a Program for the organization of labor activity of convicts for 2022-2032. Proposed to the Program: modernization of enterprises of penitentiary institutions; stimulating the development of cooperation with legal entities, providing opportunities for convicts to work in certain areas; introduction of the entrepreneurial form of labor organization of persons sentenced to imprisonment and employment of such persons in industries reconstructed or created within the framework of public-private partnership as pilot projects.

Key words: convicts, work, enterprises of penitentiary institutions, government order, resocialization.

Постановка проблеми. Праця як основна умова людського існування має займати особливе місце в житті осіб, які перебувають

в установах виконання покарань (далі – УВП), як запобіжник деградації особистості, яка ймовірна через позбавлення волі [1, с. 80], один

з дієвих засобів виправлення та ресоціалізації, набуття трудових навичок для ефективної адаптації в суспільстві після звільнення та способ отримання грошової винагороди для задоволення особистих потреб та розвитку таких осіб. Праця для засуджених до позбавлення волі – це засіб підвищення соціального статусу. Наразі науковці, зокрема, Бублік О. О., Кернякевич-Тарасійчук Ю. В., Лисенко М. І., Опанасенков О. І., Човган В. О., Шкута О. О. та інші дискутують щодо ролі праці в житті засуджених до позбавлення волі, що актуалізує дослідження економіко-правових питань організації праці засуджених в УВП.

Метою статті є аналіз організації праці засуджених до позбавлення волі в Україні та обґрунтування пропозицій щодо її удосконалення з урахуванням чинного законодавства, стану національної економіки та інших чинників.

Виклад основного матеріалу. За даними Державної кримінально-виконавчої служби України, за останні 20 років чисельність осіб в УВП зменшилася на 77,5 % з 222 254 осіб на 01.01.2001 р. до 49 823 осіб на 01.01.2021 р. [2]. Водночас покарання у вигляді позбавлення волі залишається на першому місці серед видів покарань, що призначаються судами в Україні. Тому організація праці засуджених до позбавлення волі є актуальним питанням. Це підтверджують дані громадської правозахисної організації «Донецький меморіал», згідно з якими кількість працездатних осіб в УВП на 01.01.2020 р. складала 21 169 осіб, або 59,9 % від загальної кількості засуджених, з них забезпечено роботою 7 917 осіб, або 37,4 % від чисельності працездатних та 22,4 % від загальної кількості засуджених [3]. Зауважимо, що не усі працездатні засуджені в УВП виявляють бажання працювати, через що також зараховуються до незайнятих.

Суттєве скорочення кількості засуджених до позбавлення волі, внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України [4] (далі – КВК України) із прийняттям Закону України від 08.04.2014 р. № 1186-VII, яким запроваджено двоїстий підхід до розуміння праці засудженого як права або обов'язку, мали б створити належні умови для охочих працювати на підприємствах УВП, проте значна їх частина залишається безробітними. Проблеми, пов'язані із забезпеченням роботою працездатних засудже-

них до позбавлення волі, неодноразово констатувалися в програмних документах, розроблених органами державної влади в різні роки.

Так, в Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженій Указом Президента України від 08.11.2012 р. № 613/2012, пропонувалися заходи з модернізації виробничої сфери підприємств УВП, а саме: 1) створення умов для залучення інвестицій у підприємства УВП та розміщення на них регіонального замовлення на випуск продукції (товарів) з метою зменшення навантаження на державний бюджет; 2) удосконалення принципів діяльності підприємств УВП; 3) збільшення потужностей та підвищення ефективності роботи сільськогосподарських підприємств та підсобних господарств УВП.

Очікувалося, що реалізація цих заходів покращить організацію праці засуджених до позбавлення волі. Інвестування підприємств УВП на засадах державно-приватного партнерства та розміщення на них регіонального замовлення на випуск продукції (товарів) мали б сприяти техніко-технологічному переоснащенню наявних виробництв, появі нових сучасних виробництв, розширенню асортименту продукції (товарів), підвищенню їх конкурентоспроможності. Натомість підприємства УВП продовжували використовувати застарілу техніку та устаткування, виробництва потребували значної частки важкої праці, виготовлена продукція переважно мала низьку якість за завищеної собівартості, що не задовольняло замовників та формувало негативне ставлення до трудової діяльності з боку засуджених.

Зміни, внесені Законом України від 16.10.2012 р. № 5461-VI, до ст. 13 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 р. № 2713-IV передбачили перехід підприємств УВП як суб'єктів господарювання від статусу державного казенного до державного комерційного підприємства. В контексті даної статті викликають інтерес положення ч. 2 ст. 13, які визначають особливості діяльності підприємств УВП, а саме: 1) створення сприятливих умов для виготовлення продукції (виконання робіт чи надання послуг) для задоволення регіональних потреб; 2) залучення засуджених до праці з урахуванням

наявних виробничих потужностей; 3) надання права на пільги зі сплати податків та зборів (обов'язкових платежів) відповідно до законів з оподаткування; 4) заборона порушення провадження у справі про банкрутство. Зауважимо, що серед наведених намірів не мають практичної реалізації через відсутність відповідних правових приписів, тобто є декларативними пункти щодо регіонального замовлення на виробництво продукції (виконання робіт чи надання послуг) та податкових пільг.

В Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, затвердженій Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р, реалізація якої розрахована до 2020 р., зазначається, що постійне недофінансування системи виконання покарань з державного бюджету у розмірі 40 % від потреби призвело до системних проблем, які потребують комплексного вирішення та налагодження належного фінансування, що дозволить зупинити занепад та розпочати структурну і функціональну розбудову системи. Серед способів розв'язання даної проблеми названо оптимізацію мережі УВП та їх підприємств, забезпечення їх ефективного функціонування та прибутковості (рентабельності) виробничої діяльності за рахунок створення виробничих об'єднань за галузевим принципом [5].

Актуалізуючи питання модернізації виробничих підприємств УВП в контексті оптимізації праці засуджених до позбавлення волі, приєднуємося до О. О. Шкути щодо визначення причин нездатності кримінально-виконавчої системи забезпечити роботою більшість працездатних засуджених до позбавлення волі. Такими причинами є повільна реорганізація виробництв через брак державного фінансування, обмеження використання на розвиток зароблених на виробництві коштів та відсутність державних замовлень на продукцію підприємств УВП [6, с. 1–2], що й призвело до старіння та руйнування наявних виробничих потужностей.

У 2017 р. в Україні налічувалося 138 підприємств УВП, 3 з яких були розташовані на тимчасово окупованій території України та 24 – на території населених пунктів, де органи державної влади України тимчасово не здійснюють свої повноваження. Отже, у сфері управління Міністерства юстиції України (далі – Мін'юст

України) перебувало 90 промислових та 11 сільськогосподарських підприємств УВП. Станом на 01.06.2017 р. дебіторська заборгованість цих підприємств становила 106 178 тис. грн., а кредиторська заборгованість – 266 207 тис. грн. [5]. Як зазначається на офіційному сайті ДКВС України [7], трудова діяльність засуджених до позбавлення волі, як правило, здійснюється на підприємствах УВП, а також в майстернях (центрах трудової адаптації) УВП або пов'язана з господарським обслуговуванням УВП чи слідчих ізоляторів. Засуджені до позбавлення волі переважно працюють на підприємствах УВП, які виготовляють затребувану ринком продукцію, зокрема: будівельні матеріали, меблі, продукцію промислового призначення, сільськогосподарську техніку та запасні частини до неї, тару та упаковку, транспортне устаткування та автозапчастини, швейні вироби та взуття, господарсько-побутові товари, металовироби, продукцію спецпризначення, сувенірну продукцію, товари для садівників та городників, чавунне литво тощо [8, с. 39].

Аналіз правового регулювання праці засуджених до позбавлення волі вказує на поєднання в ньому трудового законодавства, що встановлює загальні для усіх громадян правові засади та гарантії реалізації права на працю, та кримінально-виконавчого законодавства, яке визначає особливості організації праці засуджених до позбавлення волі на певний строк або до довічного позбавлення волі. Наразі організаційно-правові засади трудової діяльності таких осіб ґрунтуються на нормах Конституції України, Кодексу законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII, Закону України «Про оплату праці» від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР з урахуванням правового режиму перебування засуджених в УВП, встановленого в КВК України, Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 р. № 2713-IV та низці підзаконних нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України та Мін'юсту України.

Як зазначає О. О. Бублік, в кримінально-виконавчому законодавстві України порядок та умови трудової діяльності засуджених до позбавлення волі формально наближені до порядку та умов праці вільних громадян на підприємствах різних форм власності, проте практика їх реалізації свідчить про зворотне

[9, с. 13]. Тому вважаємо слушною думку О. І. Опанасенкова, що чим меншою є різниця між підходами у національному законодавстві до регулювання права на працю засуджених до позбавлення волі та вільних громадян, тим більш надійним буде захист, охорона та забезпечення прав та законних інтересів учасників трудових відносин в УВП [10, с. 266].

Організація праці засуджених до позбавлення волі залежить від порядку виконання та відбування покарання (режиму), який встановлюється за категоріями таких осіб (неповнолітні та повнолітні, засуджені вперше та рецидивісти, чоловіки та жінки, у тому числі вагітні або з дитиною до трьох років), з урахуванням виду покарання – позбавлення волі на певний строк (з виокремленням за строками) чи довічного позбавлення волі. Так, відповідно до Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі, затвердженої наказом Мін'юсту України від 07.03.2013 р. № 396/5, засуджені неповнолітні особи залучаються до трудової діяльності лише на підприємствах виховних колоній (п. 3.4), а засуджені до довічного позбавлення волі – лише на території УВП з урахуванням вимог тримання їх у приміщеннях камерного типу (п. 3.3).

Відповідно до Порядку організації виробничої діяльності та залучення засуджених до суспільно корисної праці на підприємствах виправних центрів, виправних та виховних колоній Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженого наказом Мін'юсту України від 03.01.2013 р. № 26/5, засуджені до позбавлення волі насамперед залучаються до суспільно корисної праці на підприємствах виховних та виправних колоній за наявності виробничих потужностей з урахуванням їх статі, віку, працездатності, стану здоров'я та спеціальності (п. 1.3).

Згідно з Розділом XVII Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Мін'юсту України від 28.08.2018 р. № 2823/5, засуджені до позбавлення волі, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації (адаптації), за рішенням начальника УВП за умови забезпечення постійного контролю за ними та щоденного повер-

нення до житлової зони можуть здійснювати трудову діяльність за межами адміністративного району УВП на контрагентському об'єкті, яким є об'єкт (територія) підприємства (установи, організації) будь-якої форми власності за межами УВП, де засуджені залучаються до праці на договірній основі.

На основі вищевикладеного пропонуємо зосередитися на наступних формах організації праці засуджених до позбавлення волі:

1. Підприємства, майстерні (центри трудової адаптації), підсобні господарства УВП як основна форма організації праці засуджених до позбавлення волі. Їх розвиток можливий за двома напрямками: 1) технічна та технологічна модернізація наявних в УВП підприємств та інших об'єктів; 2) відкриття нових цехів на основі діючих підприємств або створення нових підприємств УВП з виробництва затребуваної на ринку продукції (товарів). Відновлення та технологічне переоснащення виробничих потужностей підприємств УВП дозволить забезпечити умови для трудової діяльності засуджених до позбавлення волі на постійній основі, натомість юридичні особи та фізичні особи – підприємці, які співпрацюють з адміністрацією УВП на підставі укладених угод, забезпечують роботою засуджених, які перебувають у відповідних УВП, лише упродовж певного часу.

У цьому контексті слушними є міркування Ю. В. Кернякевич-Танасійчук щодо необхідності намагатися залучати засуджених до праці в межах УВП під наглядом уповноважених органів чи осіб відповідної установи, щоб уникнути експлуатації засуджених та використання їх праці приватними компаніями в особистих інтересах, наприклад, для одержання прибутку [8, с. 39] та О. О. Шкути щодо виокремлення серед принципів формування та реалізації кримінально-виконавчої політики та функціонування кримінально-виконавчої системи України принципу організації праці засуджених, як правило, на підприємствах УВП [6, с. 7].

Для розв'язання питання забезпечення працею засуджених до позбавлення волі в межах УВП пропонується переглянути роль державного замовлення в діяльності підприємств УВП, які за статусом є державними комерційними підприємствами, а також запровадити регіональне замовлення на виробництво продукції

(товарів) підприємствами УВП, що неодноразово декларувалося в програмних документах різних років. Вважаємо, що модернізація наявних підприємств УВП, відкриття нових виробництв із сучасними технологіями, підвищення заробітної плати є основою модернізації організації праці засуджених до позбавлення волі.

2. Підприємства державної та інших форм власності та фізичні особи – підприємці у разі укладення з адміністрацією УВП відповідної угоди можуть розглядатися як додаткова форма залучення засуджених до позбавлення волі до праці, оскільки їх участь у працевлаштуванні засуджених обмежується кримінально-виконавчим законодавством за ознакою ступеня безпеки УВП.

Працевлаштування за межами УВП на підставі цивільно-правового або трудового договору на контрагентському об'єкті для окремих категорій засуджених до позбавлення волі можна розглядати як вид трудової діяльності, що є максимально наближеним до умов праці вільних громадян, що має суттєве значення для їх ресоціалізації. Проте, як показує практика, організація такого виду трудової діяльності потребує удосконалення законодавства в частині встановлення пріоритету щодо укладання із засудженим, за його наполяганням, трудового договору та здійснення постійного контролю за умовами праці та (або) проживання, які пропонуються засудженим до позбавлення волі на контрагентському об'єкті.

3. Працевлаштування засуджених до позбавлення волі на виробництвах, реконструйованих або створених в рамках державно-приватного партнерства. Використання механізму державно-приватного партнерства в організації праці засуджених до позбавлення волі має як соціальні, так й економічні переваги, може розглядатися як ефективна форма організації праці засуджених, що має важливе значення для їх соціальної адаптації після звільнення. Ймовірно є поява ініціатив щодо будівництва на засадах такого партнерства підприємств, на яких працюватимуть засуджені до позбавлення волі. Однак ця форма співпраці передбачає використання коштів державного бюджету, що підвищує корупційні ризики, а в частині організації трудової діяльності засуджених до позбавлення волі, як і на контрагентських об'єктах, потребує

здійснення постійного контролю за умовами праці таких осіб.

4. Підприємницька форма організації праці засуджених до позбавлення волі, яка передбачає державну реєстрацію засудженого як фізичної особи – підприємця та наступну діяльність у даному статусі або продовження перебування у даному статусі після засудження. Як зазначає В. О. Човган, така форма організації праці засуджених до позбавлення волі можлива, однак потребує вирішення низки питань щодо проходження процедури державної реєстрації фізичної особи – підприємця в електронній формі, відкриття банківського рахунка та надання такій особі статусу платника податків, що передбачатиме зарахування зароблених коштів на власний банківський рахунок, а не на особовий рахунок засудженого. Слід також розуміти, що індивідуальна трудова діяльність потенційно є придатною формою організації праці лише для тих засуджених, які мають достатній рівень освіти, професійні навички та кошти для започаткування власного бізнесу.

Наразі внесення змін до законодавства для розвитку підприємницької форми організації праці засуджених є мало ймовірним, зокрема, через відсутність підтримки з боку кримінально-виконавчої системи та суспільства. Проте вважаємо, що дану форму організації праці варто апробувати як пілотний проєкт, розрахований на засуджених осіб, які до вчинення злочину мали статус фізичної особи – підприємця й за рішенням суду не були обмежені у праві займатися певним видом діяльності, проте через невизначеність в законодавстві отримали лише пораду скористатися інститутом представництва [11].

Висновки. Мін'юсту України рекомендується розробити Програму організації трудової діяльності засуджених до позбавлення волі на 2022-2032 рр., в якій, зокрема, сформулювати наступні ініціативи: 1) модернізувати підприємства УВП, переглянути державне замовлення щодо них з урахуванням асортименту продукції, що виготовляється на таких підприємствах, та запровадити регіональне замовлення; 2) розвивати співпрацю з юридичними особами та фізичними особами – підприємцями, які на договірних засадах надають можливість працювати засудженим до позбавлення волі пев-

них категорій; 3) запровадити як пілотні проекти підприємницьку форму організації праці засуджених до позбавлення волі та працевлаштування таких осіб на виробництвах, рекон-

струйованих або створених в рамках державно-приватного партнерства, для з'ясування переваг та недоліків таких форм організації трудової діяльності засуджених.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Лисенко М. І. Забезпечення права на працю засуджених в умовах ізоляції. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2015. № 13. Т. 2. С. 78–80.
2. Статистика кількості осіб у місцях позбавлення волі кримінально-виконавчої системи / Державна кримінально-виконавча служба України. URL: <https://kvs.gov.ua/new/note/7920/>
3. Доповідь «Дотримання прав ув'язнених в Україні – 2019» / Громадська правозахисна організація «Донецький меморіал». URL: <https://ukrprison.org.ua/publication/1613500017>
4. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
5. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80#Text>
6. Шкута О. О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Ірпінь, 2018. 38 с.
7. Для засуджених осіб існує два типи праці / Державна кримінально-виконавча служба України. URL: <https://kvs.gov.ua/new/note/10671/>
8. Кернякевич-Тарасійчук Ю. В. Про правову природу праці засуджених до позбавлення волі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 3. Т. 2. С. 37–40.
9. Бублік О. О. Праця засуджених до позбавлення волі: правове регулювання та кримінально-виконавча практика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2016. 20 с.
10. Опанасенков О. І. Правове регулювання праці засуджених до позбавлення волі як засіб їх виправлення: сучасність і перспективи. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 27. С. 258–266.
11. Щодо реалізації права на здійснення підприємницької діяльності: лист Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 05.05.2010 р. № 5580. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/dp3013>

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.231:343.241:342.77

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.17>

Вознюк А. А.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ

Письменський Є. О.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Луганського державного університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

ПЕРЕДАЧА ЗАСУДЖЕНОГО ДЛЯ ОБМІНУ ЯК ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Анотація. У статті розкрито кримінально-правові аспекти звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого та надано рекомендацій із застосування зазначеної кримінально-правової норми на практиці.

Аргументовано, що очевидні недоліки, пов'язані з порушенням принципу справедливості такого звільнення від покарання, що з-поміж іншого проявляється у відмові від установлення належних умов для його застосування, пояснюються (певною мірою нівелюються) належністю звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого до особливих кримінально-правових засобів, соціальна природа яких зумовлена війною проти України. Воно зорієнтоване виключно на досягнення важливої соціально корисної мети – отримати внаслідок обміну осіб, які перебувають у полоні держави-агресора. За своєю природою звільнення від відбування покарання, передбачене ст. 84-1 КК, має спільні риси з помилуванням, оскільки фактично відбувається прощення осіб, які зазвичай вчинили воєнні злочини – порушення законів і звичаїв війни.

При застосуванні звільнення від відбування покарання, передбаченого ст. 84-1 КК, рекомендується враховувати, що за ступенем обов'язковості воно належить до категорії обов'язкових для суду; за наявністю спеціальних обов'язків у засудженої особи після її звільнення – до категорії безумовних (перед особою не ставляться жодні вимоги у зв'язку з її звільненням); за юридичними фактами, з якими законодавець пов'язує звільнення від покарання та його відбування, – до категорії зумовлених певною подією, незалежною від поведінки особи, яка звільняється від покарання. Підставою для звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого є прийняття рішення уповноваженим органом (Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, головою якого є начальник Головного управління розвідки Міністерства оборони України) про передачу особи для обміну як військовополоненого. Єдиною умовою для звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого, згідно зі ст. 84-1 КК, є наявність письмової згоди засудженого на проведення його обміну як військовополоненого.

Ключові слова: звільнення від відбування покарання; покарання; помилування; військовополонений; комбатант; воєнні злочини; порушення законів і звичаїв війни; міжнародне гуманітарне право; Женевські конвенції; збройний конфлікт; найманець; шпигун; засуджений; обвинувачений; досудове розслідування.

Vozniuk A. A., Pysmenskyi Ye. O. Transfer of a convicted person for exchange as a prisoner of war: criminal law aspects of release from serving punishment

Abstract. The article discloses the criminal law aspects of release from serving a punishment in connection with the adoption by the authorized body of a decision to hand over a convicted person for exchange as a prisoner of war and provides recommendations on application of specified criminal law rule in practice.

It is argued that obvious defects associated with the violation of the principle of justice related to such exemption from punishment, which, among other things, manifests itself in the refusal to establish appropriate conditions for its application, are explained (to a certain extent played down) by the appropriateness of exemption from serving punishment in connection with making a decision on the transfer of the convicted person for exchange as a prisoner of war to special criminal law means, the social nature of which is determined by the war against Ukraine. It is aimed exclusively at achieving an important socially useful goal – to receive, as a result of the exchange, of persons who became prisoners of war at the aggressor state. By its very nature, exemption from serving a sentence, provided for in Art. 84-1 of the Criminal Code, has common features with a pardon, since in fact there is a pardon of persons who have committed war crimes – violations of the laws and customs of war.

When applying the exemption from serving the sentence provided for in Art. 84-1 of the Criminal Code, it is recommended to take into account that it belongs to the category of binding for the court in terms of the degree of obligation; according to the presence of special duties of the convicted person after his release – to the unconditional category (the person is not subject to any requirements in connection with his release); according to legal facts with which the legislator connects exemption from punishment and its serving – to the category caused by a certain event, independent of the behavior of the person who is exempted from punishment. The basis for release from serving a punishment in connection with the decision to transfer a convicted person for exchange as a prisoner of war is the decision by the authorized body (Coordinating Headquarters for the Treatment of Prisoners of War, headed by the head of the Main Intelligence Directorate of the Ministry of Defense of Ukraine) to transfer a person for exchange as a prisoner of war. The only condition for release from serving a punishment in connection with the decision to transfer a convicted person for exchange as a prisoner of war, according to Art. 84-1 of the Criminal Code, is a written consent by the convicted person to carry out his exchange in the prisoner of war status.

Key words: *exemption from serving a sentence; punishment; pardon; prisoner of war; combatant; war crimes; violation of the laws and customs of war; international humanitarian law; Geneva Conventions; armed conflict; mercenary; spy; condemned; accused; pre-trial investigation.*

Постановка проблеми. 20 лютого 2014 р. зі збройною агресією російської федерації проти України розпочався міжнародний збройний конфлікт. З цього моменту виникла та продовжує існувати потреба в ефективному правовому механізмі обміну військовополонених задля якнайшвидшого повернення українських захисників додому. Розроблення цього питання перебуває на порядку денному представників держави, суспільства, науковців. Водночас донедавна такого механізму, зокрема в межах кримінально-правових відносин, не вдавалося сформулювати [1, с. 51]. З цього приводу В. В. Кузнецов та М. В. Сийплові слушно зауважують, що проблема повернення військовослужбовців України та інших громадян України через процедуру обміну належить до складних політико-правових проблем, пов'язаних із відсутністю належної нормативної процедури [2, с. 188]. Разом з тим для української юридичної науки та практики питання прийняття контрверсійних процесуальних рішень у зв'язку зі здійсненням обміну військовополоненими не є новими, зокрема такий обмін відбувався у спосіб звільнення з-під варти із заміною запобіжного заходу на неізоляційний і передання особи для подальшого «обміну», а також застосування інститутів помилування та амністії [3; 4].

З метою розв'язання порушених проблем було розроблено та 28 липня 2022 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених», який передбачає механізм звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого. Зазначений механізм має три складники: 1) *матеріально-правовий*, що визначає підставу, умови та наслідки такого звільнення (ст. 84-1 КК України – далі КК); 2) *процесуально-правовий*, що встановлює особливості кримінального провадження у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого (застосування запобіжного заходу, зупинення та відновлення досудового розслідування, здійснення спеціального досудового розслідування, здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого (*in absentia*), зупинення судового провадження тощо); 3) *кримінально-виконавчий*, що стосується звільнення з-під варти особи, щодо якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, начальником установи попереднього

ув'язнення, а також звільнення від відбування покарання таких засуджених, після отримання органом або установою виконання покарань відповідного рішення суду.

Поза всяким сумнівом установче та відправне значення одержує саме матеріально-правовий складник, від з'ясування суті якого залежить правильне встановлення й інших компонентів механізму звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого.

Внесення відповідних змін до КК (доповнення його ст. 84-1) зумовлено відсутністю врегульованої законом процедури обміну військовополонених, які є засудженими в Україні за вчинення кримінальних правопорушень. Статус військовополоненого не виключає того, що особа, яка вчинила діяння, передбачені КК (за які вона може нести таку відповідальність з урахуванням положень міжнародного гуманітарного права), підлягає засудженню з можливістю призначення їй покарання та подальшого його відбування.

До ухвалення таких змін зазначені особи могли розраховувати на звільнення від покарання та його відбування на загальних засадах, тобто з підстав, передбачених статтями 74–87 КК. Проте нерідко відсутність більшості цих підстав унеможлилювала або ускладнювала обмін засудженого військовополоненого, особливо враховуючи потребу в здійсненні обміну в максимально стислі строки. Як наслідок правозастосовці були вимушені вдаватися до певних маніпуляцій, зокрема, закривати кримінальне провадження за відсутності для того підстав, обирати покарання, не пов'язане з позбавленням волі, з ігноруванням засад призначення покарання, надто пришвидшувати досудове розслідування та судовий розгляд тощо. Вимоги законності потребували прийняття індивідуальних рішень в кожному випадку з урахуванням обставин кримінального провадження та потреб обміну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінально-правові проблеми звільнення від відбування покарання належать до числа активно досліджуваних в Україні. Помітним внеском у їх розроблення є праці таких вітчизняних науковців, як Р. Брящей,

О. Горох, А. Музика, В. Навроцький, Т. Нікіфорова, В. Тютюгін та інші. Незважаючи на численність, теоретичну й практичну значущість праць зазначених та інших авторів, вони не враховують реалій воєнної нормотворчості, одним із проявів якої є запровадження нового виду звільнення від відбування покарання засуджених, стосовно яких прийнято рішення про передачу для обміну як військовополонених.

Метою статті є дослідження кримінально-правових аспектів звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого, формування на цій основі практичних рекомендацій із застосування зазначеної кримінально-правової норми.

Основний зміст. Необхідність звільнення від покарання та його відбування прийнято пов'язувати з наявністю принаймні однієї з таких причин: 1) коли досягнута або може бути досягнута мета покарання (передусім один з її складників – виправлення засудженого) без невідкладного, реального чи повного відбування призначеного покарання (*юридична недоцільність*); 2) коли досягнення цієї мети неможливе, і звільнення відбувається не лише у зв'язку з виправданою економією заходів кримінально-правової репресії, а й через *об'єктивну неспроможність* досягнення мети покарання [6, с. 111].

У контексті звільнення від відбування покарання за ст. 84-1 КК жодна з цих причин не є прийнятною. Адже за відповідних обставин досягнення мети покарання може бути визнано як доцільним, так і спроможним. Натомість звільнення від відбування покарання за наявності цілком реальної можливості (потрібності) реалізувати покарання нівелюється потребою в досягненні важливої соціально корисної мети – отримати внаслідок обміну осіб, які перебувають у полоні держави-агресора.

Відмінність від помилування. Якщо розглядати зазначений вид звільнення від відбування покарання як елемент системи кримінально-правових норм про звільнення від покарання та його відбування, то можна констатувати певну спільність його правової природи з помилуванням.

У межах сучасної української моделі помилування відбувається реалізація права верхо-

вної влади на прощення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, що здебільшого обґрунтовувалося виявом милосердя до неї (помилування як акт гуманізму).

Щодо звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого, то воно так само може розглядатися як результат виявлення милосердя з боку верховної влади (уповноваженої на здійснення обміну військовополонених) до засудженого, що зумовлюється разом з тим досягненням більш суспільно значущої мети у виді звільнення громадян України з полону держави-агресора. Ба більше: до ухвалення відповідних змін у КК саме помилування застосовували для здійснення обміну заручників і полонених. Таку практику (реалізація Президентом України права помилування щодо злочинців з метою обміну їх на українських полонених) вважали цілком виправданою [7, с. 70]. З огляду на викладене, звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого можна вважати формою квазіпомилування. Через це правильніше було б розмістити статтю про досліджуваний вид звільнення за ст. 87 КК про помилування, надавши їй порядковий номер 87-1.

Місце у системі звільнення від покарання та його відбування. Органом, уповноваженим здійснювати звільнення від відбування покарання після прийняття рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого, є **суд**. Попри те, що ч. 1 ст. 84-1 КК не містить вказівки стосовно цього, зазначене положення підтверджує загальна норма (ч. 1 ст. 74 КК), відповідно до якої звільнення від покарання та його відбування – це компетенція виключно суду. Отже, суд фактично санкціонує вже ухвалене уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого.

За **ступенем обов'язковості** застосування звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого належить до категорії **обов'язкових** для суду, тобто суд зобов'язаний його застосовувати. Такого висновку можна дійти з огляду на використаний законодавцем

прийом нормотворчої техніки під час формулювання відповідної норми, передбаченої ч. 1 ст. 84-1 КК «Звільняється від відбування покарання засуджений...».

За наявністю **спеціальних обов'язків** у засудженої особи після її звільнення розглядуваний вид звільнення від відбування покарання належить до категорії **безумовних**. За безумовного звільнення перед особою не ставляться жодні вимоги у зв'язку з її звільненням.

Водночас такі вимоги встановлено щодо обміну. Згідно з ч. 2 ст. 84-1 КК, у разі, якщо обмін засудженого не відбувся, суд направляє засудженого, звільненого від відбування покарання у зв'язку з його передачею для обміну як військовополоненого, для подальшого відбування призначеного раніше покарання. Отже, перегляд прийнятого судом рішення по суті звільнення засудженого від відбування покарання є можливим за обставин, які виникли після ухвалення рішення про таке звільнення, якщо вони зумовлені обміном, що не відбувся.

Належність звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого до категорії безумовних може впливати на розв'язання деяких проблем прикладного характеру. Наприклад, у ситуаціях, коли суд має можливість застосувати до особи одночасно два чи більше види звільнення від покарання та його відбування, перевага може бути надана саме безумовному звільненню як такому, що є найбільш сприятливим для засудженого. Зазначений висновок можна сформулювати, зокрема, завдяки застосуванню прийнятної аналогії кримінального закону в Загальній частині, ураховуючи положення ч. 2 ст. 65 КК про обсяг мінімальної кари: «Більш суворий вид покарання із числа передбачених за вчинений злочин призначається лише в разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів».

За **юридичними фактами**, з якими законодавець пов'язує звільнення від покарання та його відбування, передбачений ст. 84-1 КК вид звільнення від відбування покарання, належить до категорії **зумовлених певною подією, незалежною від поведінки особи, яка звільняється від покарання**. Такою подією є прийняття

рішення уповноваженим органом про передачу особи для обміну як військовополоненого.

Звільнення від покарання, зумовлене певною подією, здійснюється поза зв'язком з поведінкою особи, яка звільняється від покарання. Безумовно, на таке звільнення певною мірою засуджений може вплинути (зокрема, не вчиняючи нових кримінальних правопорушень), але все ж підстава його застосування безпосередньо не залежить від поведінки особи.

Прийняття рішення уповноваженим органом як підстава для звільнення від відбування покарання. Згідно зі ст. 84-1 КК підставою для звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого є прийняття рішення уповноваженим органом про передачу особи для обміну як військовополоненого.

Женевська конвенція (III) про поводження з військовополоненими (як і будь-яка інша з Женевських конвенцій 1949 р.) і додаткові протоколи не регламентують обмін військовополоненими під час збройного конфлікту. Однак і заборона такого обміну там відсутня. Те саме стосується ситуацій обміну особами, які не є військовополоненими, під час збройного конфлікту. Такий обмін дозволений звичаєвим міжнародним гуманітарним правом на умовах, які можуть бути узгоджені між зацікавленими державами, наприклад відповідними угодами або домовленостями *ad hoc*. Можливість укладання таких угод передбачена ст. 6 Женевської конвенції (III). Політичний характер обміну осіб не виключає його підпорядкування певним обмеженням, встановленим правовими нормами (як міжнародно-правовими, так і національними) [8].

На сьогодні законодавство чітко не визначає, який орган уповноважений приймати рішення про передачу особи для обміну як військовополоненого.

Повноваження щодо забезпечення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебували в полоні РФ здійснює Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. Згідно з постановою КМУ від 11 березня 2022 р. № 257 «Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими», цей штаб є тимчасовим допоміжним органом

КМУ й утворюється з метою сприяння координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, військових формувань, утворених відповідно до законів, правоохоронних органів та громадських об'єднань з питань поводження з військовополоненими. Головою Координаційного штабу є начальник Головного управління розвідки МОУ.

Передача військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебували в полоні, здійснюється відповідно до Порядку здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, затвердженого постановою КМУ від 12 квітня 2022 р. № 441 (має гриф «для службового користування»).

Функції Національного інформаційного бюро, відповідно до Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р., виконує державне підприємство «Український національний центр розбудови миру», яке належить до сфери управління Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Письмова згода засудженого як умова для звільнення від відбування покарання. У ст. 84-1 КК визначена умова для звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого, якою є наявність письмової згоди засудженого на проведення такого обміну.

Застосування зазначеного виду звільнення від відбування покарання слушно унеможливується у разі, якщо засуджений заперечує проти його обміну як військовополоненого. Підтвердженням згоди на такий обмін є складений у письмовому виді документ, у якому засуджений висловлює бажання бути обміняним у статусі військовополоненого. Відсутність зазначеного документа (або наявність документа, у якому засуджений заперечує свій обмін) означає, що відповідна нормативна умова для звільнення від відбування покарання не дотримана, а отже, особа не може бути звільнена від відбування покарання на підставі ст. 84-1 КК.

Особа має погодитися на таке звільнення добровільно. Добровільність передбачає те, що

згода надана з власної волі (з власної ініціативи чи з ініціативи інших осіб), з будь-яких мотивів та з усвідомленням реальної можливості відмовитися від обміну. Якщо ж згода надана під впливом примусу чи особа відмовляється надати письму згоду на проведення обміну, то звільнення від відбування покарання на підставі ст. 84-1 КК виключається. З огляду на це, суд зобов'язаний перевірити добровільність наданої згоди.

Водночас законодавець не висуває жодних інших умов: наприклад, ідеться про визнання вини, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, добровільне відшкодування шкоди. Зрозуміло, що спрощений підхід запроваджений саме для того, щоб забезпечити швидкість і безперешкодність обміну, але разом з тим є доцільним замислитися стосовно деяких соціально корисних вчинків засудженого, які могли би утворити додаткові умови для звільнення від відбування покарання і при цьому не перешкождали досягненню мети такого звільнення (зокрема, сприяння розслідуванню міжнародних злочинів).

Характеристика особи, щодо якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого. Звільненню від відбування покарання підлягає специфічна категорія засуджених, що характеризується такими ознаками:

а) засуджений, який звільняється від відбування покарання, має належати до тих осіб, щодо яких уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополонених.

Відповідно до п. 27 ст. 3 КПК **особа, щодо якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого**, – будь-яка особа, яка має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений;

б) громадянство засудженого не впливає на можливість бути звільненим від відбування покарання за відповідною підставою.

Зазначений вид звільнення поширюється на **будь-яку особу незалежно від її громадянства** (це може бути громадянин України, іноземець, особа без громадянства, що постійно проживає в Україні, особа без громадянства, що не про-

живає постійно в Україні). Водночас така особа обов'язково має бути засудженою за вчинення кримінального правопорушення, оскільки звільнення від відбування покарання стосується лише засуджених.

Засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили. Засуджений має права обвинуваченого, передбачені ст. 42 КПК, в обсязі, необхідному для його захисту на відповідній стадії судового провадження (частини 2, 3 ст. 43 КПК).

Звільнення від відбування покарання за ст. 84-1 КК може бути застосоване як щодо особи, яку лише засуджено обвинувальним вироком суду, і вона ще не відбувала покарання, так й особи, яка перебуває в місцях відбування покарання (іншим чином виконує покарання) або особи, яку вже обміняли (тобто на момент звільнення вона передана відповідним уповноваженим органом України іншій стороні);

в) особа є засудженою за вчинення **будь-якого кримінального правопорушення** незалежно від виду та строку (розміру) призначеного покарання.

Зазначений вид звільнення від відбування покарання поширюється на всіх осіб, які засуджені за вчинення кримінального правопорушення. Це може бути як кримінальний проступок, так і злочин будь-якого ступеня тяжкості. Призначене судом покарання (його обсяг) так само не впливає на розв'язання питання про можливість звільнення від відбування покарання.

У цьому контексті слід звернути увагу на позицію експертів Головного юридичного управління Апарату ВРУ, які стосовно зазначеного питання констатують помилковість рішення уможливити застосування звільнення від відбування покарання, передбаченого ст. 84-1 КК, без урахування тяжкості кримінального правопорушення та виду й розміру призначеного покарання. Таким чином суд, приймаючи рішення щодо звільнення від відбування покарання для обміну засудженого як військовополоненого, залишає поза увагою тяжкість кримінального правопорушення (наприклад, особливо тяжкі злочини проти миру та безпеки людства, за вчинення яких відповідно до ч. 5 ст. 49 КК не застосовуються строки давності притягнення до кримінальної

відповідальності), вид і розмір призначеного покарання (наприклад, покарання у виді довічного позбавлення волі), а також будь-які інші обставини кримінального провадження (наприклад, повторне його вчинення). Виходить так, що формулювання підстав для звільнення від відбування покарання засудженої особи, стосовно якої прийнято рішення про передачу її для обміну як військовополоненого, не обмежується жодними запобіжниками, які за загальними правилами кримінального права призначенні, наприклад, інституту звільнення від кримінальної відповідальності чи інституту звільнення від відбування покарання [9].

Про подібні проблеми, пов'язані з обміном уже засуджених осіб за вчинення окремої категорії кримінальних правопорушень, зокрема за злочини, передбачені статтями 438, 440 КК, пишуть й інші фахівці, наголошуючи на порушенні під час звільнення від відбування покарання таких осіб принципів верховенства права та обов'язковості судових рішень, а також міжнародно-правових зобов'язань щодо їхнього покарання [8];

г) засуджений підлягає обміну як **військовополонений**, але не обов'язково має перебувати у відповідному статусі. Використаний у ст. 84-1 КК зворот «як військовополоненого» фактично означає, що особа може бути лише прирівняною до категорії військовополонених, про що свідчить приєднувальний характер частки «як». Тому відповідне положення закону треба тлумачити таким чином, що звільненню підлягають як військовополонені, так і особи, які засуджені за вчинення кримінального правопорушення, однак статусу військовополоненого не мають (з певних причин прирівняні до нього).

Як приклад слід звернути увагу на той факт, що держава-агресор може запросити для обміну *особу, яка не має статусу військовополоненого*, а є особою, яка вчинила злочин іншого характеру (проти основ національної безпеки, найманство тощо). Практиці такі випадки вже відомі.

Зміст терміну «військовополонений» розкрито в ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. та ст. 44 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8

червня 1977 р., а також п. 8 підрозділу 2 розділу I Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженої наказом МОУ від 23 березня 2017 р.

Відповідно до положень міжнародного гуманітарного права певні категорії осіб не визнаються військовополоненими. Ідеться про незаконних комбатантів. Термін «незаконні комбатанти» відсутній у позитивному міжнародному гуманітарному праві, однак він використовується в теорії для того, щоб указати, що ці особи не мають права на статус комбатантів та похідний від нього статус військовополонених, беручи при цьому участь у воєнних діях. Під «незаконними комбатантами» не слід розуміти постійний статус як такий, це лише вказівка на протиправність дій у даний проміжок часу, що полягає в участі у конфлікті обманно – шпигуни, або без включення до збройних сил сторони конфлікту – найманці, або без права на таку участь – цивільні, що беруть безпосередню участь у воєнних діях, не входячи до складу збройних сил сторони конфлікту і не відрізняючи себе від цивільного населення [10, с. 81].

Правові наслідки для особи, звільненої від відбування покарання. Залежно від успішності реалізації обміну військовополонених та подальшої поведінки засудженого для звільненої від відбування покарання особи настають різні правові наслідки. Для такої особи, умовно кажучи, вони можуть бути як сприятливими (позитивними), так і несприятливими (негативними).

Сприятливий наслідок фактично визначений у ч. 1 ст. 84-1 КК та передбачає, що засуджений за наданою згодою був переданий для обміну як військовополонений, у зв'язку з чим призначене йому покарання не відбуватиметься. Сказане стосується як усього визначеного у вирокі суду покарання, так і його частини, якщо засуджений уже почав відбувати покарання.

До **несприятливого наслідку** належить направлення судом (у порядку, передбаченому КПК) засудженого для відбування призначеного покарання. Такий наслідок наявний у ситуації, коли особу, звільнену від відбування покарання, не обміняно як військовополоненого. Згідно з ч. 2 ст. 84-1 КК, якщо обмін засудженого не відбувся, суд за клопотанням прокурора при-

ймає рішення про направлення засудженого, звільненого від відбування покарання у зв'язку з його передачею для обміну як військовополоненого, для подальшого відбування призначеного раніше покарання.

Слід зауважити, що наведене в ч. 2 ст. 84-1 КК уточнення щодо клопотання прокурора, за яким суд приймає відповідне рішення, невинуватиме дублює визначений КПК порядок звільнення від відбування покарання та інші пов'язані з цим процедурні питання.

До несприятливого наслідку так само можна віднести вчинення протягом невідбутої частини покарання особою, яку звільнено від відбування покарання на підставі ч. 1 ст. 84-1 КК, обмін якої як військовополоненого відбувся, нового кримінального правопорушення. Ідеться про будь-яке правопорушення незалежно від форми вини, виду та ступеня тяжкості, місця вчинення.

У такому разі суд, керуючись ч. 3 ст. 84-1 КК, до покарання, призначеного за новим вироком, повністю або частково приєднує покарання, яке було призначено засудженому за попереднім вироком, і від якого його було звільнено, або призначає покарання за сукупністю вироків за іншими правилами, визначеними у статтях 71 і 72 КК.

Повторне звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого в таких випадках не виключається. Адже обмежень щодо повторного застосування такого звільнення стосовно особи, яка вчинила нове кримінальне правопорушення після звільнення від відбування покарання, на підставі ч. 1 ст. 84-1 КК, законодавчо не встановлено.

Висновки. Запроваджений у КК на підставі законодавчих змін від 28 липня 2022 р. механізм звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого є істотним кроком з унормування процедури обміну військовополонених задля якнайшвидшого визволення українських захисників.

Очевидні недоліки, пов'язані з порушенням принципу справедливості такого звільнення від покарання, що з-поміж іншого проявляється у відмові від установлення належних умов для його застосування, пояснюються (певною мірою нівелюються) належністю звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого до особливих кримінально-правових засобів, соціальна природа яких зумовлена війною проти України. Воно зорієнтоване виключно на досягнення важливої соціально корисної мети – отримати внаслідок обміну осіб, які перебувають у полоні держави-агресора. За своєю природою звільнення від відбування покарання, передбачене ст. 84-1 КК, має спільні риси з помилуванням, оскільки фактично відбувається прощення осіб, які зазвичай вчиняли воєнні злочини – порушення законів і звичаїв війни.

При застосуванні звільнення від відбування покарання, передбаченого ст. 84-1 КК, рекомендується враховувати, що за ступенем обов'язковості воно належить до категорії обов'язкових для суду; за наявністю спеціальних обов'язків у засудженої особи після її звільнення – до категорії безумовних (перед особою не ставляться жодні вимоги у зв'язку з її звільненням); за юридичними фактами, з якими законодавець пов'язує звільнення від покарання та його відбування, – до категорії зумовлених певною подією, незалежною від поведінки особи, яка звільняється від покарання. Підставою для звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого є прийняття рішення уповноваженим органом (Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, головою якого є начальник Головного управління розвідки МОУ) про передачу особи для обміну як військовополоненого. Єдиною умовою для звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого, згідно зі ст. 84-1 КК, є наявність письмової згоди засудженого на проведення його обміну як військовополоненого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.

2. Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Перспективи кримінально-правового забезпечення обміну військовополонених. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 185–188.
3. Гловюк І. В., Тетерятник Г. К. Питання унормування належної правової процедури кримінального процесуального забезпечення обміну військовополонених. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 478–483.
4. Тетерятник Г. К. До питання про правову площину та практику «обміну полоненими»: процесуальний аспект. *Наше право*. 2022. № 2. С. 97–106.
5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
6. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування в системі заходів кримінально-правового впливу. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2012. № 5(8). С. 111.
7. Інститут помилування в Україні та світі : монографія / за ред. Є. Бараша, М. Рудницьких. Київ : Кандиба Т. П. 2018. С. 70.
8. Крапівін Є., Пашковський М. Обмін військовополонених і кримінальний процес: як уникнути безкарності? (аналіз законодавчих ініціатив). *Just Talk*. 15 черв. 2022 р. URL: justtalk.com.ua/post/obmin-vijskovopolonениh-i-kriminalnij-protses-yak-uniknuti-bezkarnosti-analiz-zakonodavchih-initsiativ
9. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених : зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України (реєстраційний № 7436-д від 25 липня 2022 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1416984>
10. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти: навчальний посібник. Київ, 2018. 208 с.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 336.27(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.18>

Брисковська О. М.,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник
наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності
Навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ

Дякін Я. О.,

кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності
Навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВЧИНЕННЯ РОЗБІЙНИХ НАПАДІВ НА ЖИТЛО ГРОМАДЯН ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті на підставі розгляду вироків єдиного державного реєстру судових рішень, аналізу матеріалів слідчої практики, науково-теоретичних поглядів українських вчених встановлено особливості вчинення розбійних нападів на житло громадян під час воєнного часу. Актуальність обраної теми дослідження полягає в тому, що в умовах воєнного стану в країні загострюється проблема розбійних нападів на житло громадян, що призводить до заподіявання шкоди здоров'ю (психічної, фізичної) та/або позбавлення чи можливості позбавлення життя власників майна. Відкритий характер і зухвалість вчинення розбоїв, враження, які вони справляють на потерпілих та очевидців, обумовлюють значний суспільний резонанс, цьому сприяє і порівняно низький рівень розслідування аналізованих кримінальних правопорушень. У статті зазначено, що ступінь суспільної небезпечності організованих груп, які вчиняють розбійні напади на помешкання громадян, підвищується внаслідок того, що у воєнний час імовірність наявності у зловмисників вогнепальної зброї істотно підвищується.

Наукова новизна здійсненого дослідження полягає у висвітленні особливостей механізму вчинення розбійних нападів на житло громадян у воєнний час, встановленні суб'єктів і визначенні видів суб'єктів вчинення таких злочинів, знарядь та засобів, місця, часу, предмета й мети вчинення таких злочинів. Розглянувши та проаналізувавши обстановку вчинення розбійних нападів на помешкання громадян у воєнний час, можна констатувати, що умови на окупованих територіях є сприятливими для безперешкодного вчинення розбійних нападів на житло громадян.

Виокремлені особливості вчинення розбійних нападів на житло громадян під час воєнного стану можуть бути підґрунтям для подальшого дослідження способів і механізму їх вчинення. Такі знання надають можливість працівникам правоохоронних органів вивчати, аналізувати та прогнозувати нагальну криміногенну обстановку, налагоджувати обмін інформацією про осіб – учасників організованих груп, які вчиняють такі незаконні заволодіння, а також факти їхньої протиправної діяльності.

Ключові слова: розбої, кримінальні правопорушення проти власності, воєнний стан, механізм вчинення злочину, житло, знаряддя вчинення злочину, спосіб вчинення злочину, розкриття злочину, розслідування злочину, потерпілий, особа злочинця.

Bryskovska O. M., Dyakin Ya. O. Peculiarities of committing robbery attacks on citizens' homes during martial law

Abstract. The article, based on the study of verdicts of the unified state register of court decisions, analysis of investigative practice materials, analysis of the scientific and theoretical views of domestic scientists, establishes the peculiarities of committing robbery attacks on the homes of citizens during wartime. The relevance of the chosen

topic lies in the fact that in the conditions of the country's martial law, the problem of robbery attacks on citizens' homes is worsening, which leads to damage to health (mental, physical) and/or deprivation or the possibility of deprivation of life of property owners. The open nature and audacity of the commission of robberies, and the impression they make on the victims and eyewitnesses, cause a significant public resonance, this is also facilitated by the relatively low level of investigation of the specified criminal offenses. The article states that the public danger of organized groups that carry out robbery attacks on citizens' homes increases as a result of the fact that in wartime, the probability of criminals having firearms increases several times.

The scientific novelty of the conducted research consists in revealing the features of the mechanism of committing robbery attacks on the homes of citizens in wartime, establishing the subjects and distinguishing the types of subjects committing such crimes, tools and means, place, time, object and purpose of committing such crimes. Having considered and analyzed the situation of committing robbery attacks on the homes of citizens in wartime, it can be stated that the conditions in the occupied territories contribute to the unimpeded commission of robbery attacks on the homes of citizens.

The established features of committing robbery attacks on citizens' homes during martial law can be the basis for further scientific research into the methods and mechanism of their commission. Such knowledge enables law enforcement officials to study, analyze and further forecast the urgent criminogenic situation, establish an exchange of information about persons, members of organized groups who commit such illegal possessions, about the facts of their illegal activities.

Key words: *robberies, criminal offenses against property, martial law, mechanism of crime, housing, tools of crime, method of crime, detection of crime, investigation of crime, victim, person of criminal.*

Постановка проблеми. Пріоритетним напрямом діяльності підрозділів Національної поліції є гарантування, забезпечення та реалізація конституційних прав кожного громадянина нашої країни, попередження злочинних посягань, передусім вчинених організованими угрупованнями й злочинними організаціями, а також захист громадян від насильницьких дій, боротьба з розбоями.

Попри те, що в Україні під час війни офіційно не зареєстровано істотного зростання рівня кримінальних правопорушень проти власності [1, с. 315], нині фіксують збільшення кількості злочинних виявів, зокрема тяжких й особливо тяжких. У структурі злочинності домінують майнові посягання, найнебезпечнішими з них є розбої. Водночас значна їх кількість залишається нерозкритою.

Відмітною рисою розбоїв є підвищена суспільна небезпека, що виникає у зв'язку з відкритим, незаконним, насильницьким нападом на особу з метою заволодіння майном, який часто вчиняють в умовах очевидності. Зухвалість і відкритий характер вчинення розбоїв, низький рівень розслідування призводять до гучного суспільного резонансу [2].

Механізм злочину як цілісна система обставин, процесів, факторів, що обумовлюють виникнення матеріальних та інших носіїв інформації про подію злочину, її учасників, забезпечує можливість висунення робочих слідчих версій, планування розслідування, цілеспрямованого пошуку наслідків злочину, встановлення злочинця, потерпілого (жертви), сприяє кримінально-правовій кваліфікації вчиненого, а отже, без сумніву є об'єктом криміналістичного пізнання [3, с. 142].

Стан опрацювання. Аспекти досліджуваної проблематики розглядали у своїх працях українські вчені: Ю. П. Алєнін, В. С. Батиргарєєв, О. М. Бандурка, Б. І. Бараненко, В. П. Бахін, В. Г. Бобров, В. В. Василевич, В. О. Глушков, О. М. Джужа, А. Ф. Єфремов, А. В. Іщенко, В. В. Матвійчук, Д. Й. Никифорчук, В. Л. Регульський, В. О. Сілюков, О. І. Чулкова, В. В. Шувалов та ін. Зазначені науковці зробили вагомий внесок у розроблення питань протидії розбійним нападам. Аналіз доробку цих учених є важливим теоретичним підґрунтям для вивчення механізму вчинення розбійних нападів на житло громадян під час воєнного стану.

Оскільки бракує наукових напрацювань щодо особливостей та механізму вчинення розбійних нападів на житло громадян під час воєнного стану, зазначене зумовлює актуальність цієї тематики в контексті необхідності підвищити ефективність протидії таким злочинам. На цій підставі працівники правоохоронних органів в умовах воєнного стану матимуть змогу прогнозувати й аналізувати криміногенну обстановку, налагоджувати обмін інформацією про суб'єкти вчинення таких злочинів і факти їхньої протиправної діяльності.

Мета статті: визначити особливості вчинення розбійних нападів на житло громадян під час воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення можна виокремити такі проблемні аспекти протидії розбоям:

- ретельна підготовка до вчинення (підбір і придбання засобів, інструментів, спеціальних пристроїв: для проникнення на обраний об'єкт, а також засобів спостереження та зв'язку; для нейтралізації дій з опору потерпілого – від липкої стрічки до мотузок і будівельних стяжок; для маскуванню зовнішності – від різних видів масок до перук з накладними вусами чи бородами, речовин, що нейтралізують запах, тощо; для погроз застосування як зброї спортивного або побутового інвентарю чи вогнепальної зброї шляхом можливості або заподіяння шкоди життю та здоров'ю потерпілому) і приховання слідів розбою (використання чужих номерних знаків транспортних засобів, придбання одноразових телефонів, маскуванню зовнішнього вигляду зловмисниками, інсценування та знищення слідів розбійного нападу);

- вчинення кримінального правопорушення групою осіб з розподілом ролей (навідники, виконавці, пособники, керівники-організатори);

- кримінальний досвід і зростання рівня професіоналізму осіб, які вчинюють злочини проти власності;

- використання автомобілів з іноземною реєстрацією.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення – це спосіб дій злочинця, що полягає в певній взаємопов'язаній системі дій та прийомів з підготовки, вчинення і приховування кримінальних правопорушень. Усебічне вивчення способів вчинення розбійних нападів дає змогу розробити найефективніші заходи щодо запобігання та припинення їх [4, с. 13].

Під час підготовки до вчинення розбійних нападів на помешкання громадян зловмисники враховують низку факторів (особу потерпілого, предмет й об'єкт посягання, учасників нападу (осіб злочинців), наявність можливості придбання знарядь і засобів вчинення (засобів маскуванню зловмисників, відповідної зброї та інших засобів стримування потерпілого, транспортних засобів і засобів зв'язку тощо), можливостей обрання безпечних шляхів відходу з відповідного місця розбійного нападу).

Останніми роками визначальна особливість розбійних нападів полягає в тому, що їх вчиняють переважно групою, що підвищує результативність їхніх дій. Водночас часто використовують різноманітні види сучасної вогнепальної зброї, найновіші технічні засоби, інструменти й інші засоби ураження [4, с. 15].

Учені та практики констатують тенденцію до інтелектуалізації, кваліфікованості та професіоналізації злочинної діяльності. Така діяльність вирізняється злочинними посяганнями, що забезпечують максимальну наживу [5, с. 278]. З огляду на посилення зухвалості й агресивності кримінальних правопорушень, злочинці дедалі частіше вчиняють кваліфіковані злочини: з одного боку, ті, що забезпечують швидку й максимальну вигоду, а з другого – ускладнюють своєчасне їх розслідування та притягнення до відповідальності [5, с. 32].

Кримінальні структури активно застосовують різноманітні контрзаходи, щоб ускладнити оперативно-розшукову діяльність правоохоронним органам і розслідуванню кримінальних проваджень. Це потребує використання всього арсеналу оперативно-розшукових сил, засобів і заходів не тільки у звичайних умовах, а й для створення їх штучним шляхом, забезпечення наступальності в боротьбі зі злочинністю та нейтралізації кримінальної активності лідерів й активних учасників організованих злочинних груп і злочинних організацій [5, с. 32].

Суспільна небезпечність організованих груп, які вчиняють розбійні напади на помешкання громадян, посилюється внаслідок того, що у воєнний час імовірність наявності в зловмисників вогнепальної зброї істотно підвищується. Наприклад: «За процесуального керівництва Житомирської окружної прокуратури, з урахуванням зібраних слідством доказів, трьом особам повідомлено про підозру в незаконному придбанні, зберіганні та носінні бойових припасів (ч. 1 ст. 263 КК України), а також двом із них – у незаконному заволодінні транспортним засобом, вчиненому за попередньою змовою групою осіб, пов'язаному з проникненням у домоволодіння (ч. 2 ст. 289 КК України)» [6].

Суб'єктами вчинення розбійного нападу на помешкання громадян із застосуванням зброї у воєнний час доцільно вважати:

- осіб, які у довоєнні часи на території України вчиняли корисливі злочини проти власності;
- озброєних військових з РФ.

Окупанти обкрадають будинки та квартири, а також відбирають у місцевих жителів автомобілі. Продовжують надходити свідчення про мародерство російських військовиків. Зокрема, під час окупації Херсону озброєні солдати країни-агресора ввірвалися в приватний будинок, обшукали його й забрали документи та печатки приватних підприємців, а також свідоцтва про право власності на нерухомість у Миколаєві, Херсоні та Києві [7]. На початку березня 2022 року, за даними Офісу Генерального прокурора, у тимчасово окупованому селі Богданівка Броварського району підозрюваний, який був начальником продовольчих служб однієї з військових частин країни-агресора, вчинив розбійний напад на місцевого мешканця. Використовуючи російську військову техніку, він разом з підлеглими проникли на територію домоволодіння. Погрожуючи місцевому мешканцю фізичною розправою та зброєю, вони заволоділи його майном – ювелірними виробами із золота, грошовими коштами, мобільним телефоном і харчовими продуктами на загальну суму понад мільйон гривень [8].

Доцільно зауважити, що, відповідно до українського законодавства, за злочини, що вчинені на території нашої країни, іноземні громадяни несуть кримінальну відповідальність в Україні. Причому така відповідальність нині є більш суворою у зв'язку із внесенням змін до КК. Розбій, вчинений в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 4 ст. 187 КК України), карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна. Попри те, що таке посилення кримінальної відповідальності схвалюють не всі вчені [9, с. 43–54; 10, с. 65–78], воно видається цілком справедливим.

Суб'єктом вчинення розбійного нападу на помешкання громадян можуть бути військовослужбовці з РФ, що використовують обстановку воєнного часу (перебування на території, яку окупували, наявність зброї, фактор безкарності та беззахисності, безправ'я власників помешкань, безвладдя). Таким суб'єктам злочину в більшості випадків притаманні відсутність конспірації та приховування слідів злочинної діяльності, зухвалість і відкритість їх вчинення.

Негативну складову зобов'язань у сфері прав людини (зобов'язання щодо поваги) має бути за будь-яких умов дотримано, і тому окупаційній державі заборонено діяти в спосіб, що зневажає права населення. Окупаційна держава також має забезпечити функціонування правоохоронної системи, здатної відновити й забезпечити громадський порядок і безпеку, дотримуючись наявних у країні законів [11].

Особи, які в довоєнні часи на території України вчиняли корисливі злочини проти власності, розбійні напади вчиняють переважно в приватних будинках; у квартири багатоповерхових будинків зловмисники потрапляють, ідучи слідом за мешканцем до дверей помешкання і, заштовхуючи його в квартиру, починають вимагати готівку та цінні речі. Непоодинокими є випадки такого проникнення у квартири, коли двері відчиняють діти.

З метою безперешкодного проникнення в приміщення злочинці відрекомендовуються як посадові особи чи особи, які виконують громадські або службові функції (працівники поліції, пошти, управління соціального захисту населення (соцзабез), держстраху, газової служби тощо), або під вигаданим приводом (від імені сусідів чи з удаваним проханням зателефонувати, зняти житло або за оголошенням про обмін, купівлю речей, підписати документ тощо). Насильницькі вторгнення із застосуванням зброї та боєприпасів переважають у приватних будинках. Зловмисники діють жорстоко: зв'язують потерпілих, залишаючи лежати з кляпом у роті, чи зганяють усіх в одне приміщення (ванну, кухню, кімнату), погрожують розправою в разі заяви до поліції. У разі чинення опору чи спроб кликати на допомогу не зупиняються перед насильством, заподіюють тяжку шкоду здоров'ю та навіть смерть потерпілому.

Наприклад, у липні 2022 року троє чоловіків під приводом перевірки газового лічильника зайшли до квартири чоловіка і зв'язали його. Погрожуючи ножем, періодично одягаючи поліетиленовий пакет на голову потерпілого та застосовуючи фізичну силу, вони вимагали гроші. Обшукавши квартиру, чоловіки заволоділи 200 тис. доларів США. Під час санкціонованих обшуків за місцем мешкання підозрюваних правоохоронні органи вилучили зброю, сліп пакети із психотропною речови-

ною, мобільні телефони та грошові кошти. Підозрюваних затримано в порядку ст. 208 КПК України. За процесуального керівництва Криворізької центральної окружної прокуратури затримано та повідомлено про підозру трьом мешканцям м. Кривого Рогу за фактом вчинення розбою, спрямованого на заволодіння майном в особливо великих розмірах в умовах воєнного стану, придбання та зберігання психотропних речовин з метою збуту (ч. 4 ст. 187, ч. 2 ст. 307 КК України) [12].

Якщо розбійні напади вчиняють зловмисники, які й раніше на території країни вчиняли злочини проти власності, то такі дії вирізняються приховуванням слідів вчинення ними кримінального правопорушення шляхом знищення слідів або інсценуванням слідів вчинення іншого кримінального правопорушення. Наприклад, зловмисники маскують зовнішність для вчинення розбійних нападів (це зумовлено безпосереднім контактом злочинця та потерпілого через побоювання бути впізнаним). До таких дій щодо приховування слідів вчинення кримінального правопорушення відносять також використання чужих транспортних засобів з підробленими номерами, автівок з іноземною реєстрацією, швидкий збут або приховання викраденого в задалегідь підготовлених місцях тощо.

Розбійні напади на помешкання громадян організовані групи в більшості випадків вчиняють з попередньою підготовкою, задалегідь знаючи про наявність значних сум коштів і коштовностей («наводки» на заможних людей).

Наприклад, у липні 2022 року в с. Клочків Чернігівської області декілька чоловіків у масках вчинили напад на місцевого фермера, вдерлися в будинок, жорстоко побили господаря та заволоділи грошима на суму близько 100 тис. грн. Є припущення, що зловмисники діяли за «наводкою», оскільки напередодні чоловік зняв кошти з банківського рахунку для виплати заробітної плати співробітникам. Аналогічні злочини вчинено в с. Понорниця Коропського району та с. Старий Білоус Чернігівського району. Зокрема, у селищі Понорниця невідомі в масках вдерлися до будинку місцевого підприємця, зв'язали господарів і заволоділи грошима в сумі 200 тис. грн та 90 тис. доларів, а також золотими прикрасами. Крім того, невідомі побили чоловіка, який перебував у той

час у дворі підприємця. У Старому Білоусі група невідомих у масках і зі зброєю проникла до двох будинків місцевих жителів. Нападники вдягнули кайданки на жінку та чоловіка й почали їх бити, вимагаючи віддати гроші та коштовності. Їх здобиччю стали 100 тис. грн, 1,5 тис. євро, золото, мисливська рушниця та газовий пістолет. Після цього розбійники пішли з потерпілим до будинку його матері, який розташований поряд. Там зловмисники заволоділи 10 тис. доларів і кількома десятками тисяч гривень [13].

Згідно з даними Національної поліції України, близько половини злочинів вчиняють особи віком 16–29 років, але найбільш криміногенною групою є особи віком 30–49 років: їх частка в структурі злочинності сягає 47 %. Саме вони вчиняють близько 36 % особливо тяжких і 35 % тяжких злочинів. Найменш чисельною є група, до якої входять злочинці віком 50–60 років. Основну частину розбоїв вчиняють особи віком до 30-ти років [14].

Такі кримінальні правопорушення належать до розряду «чоловічих» оскільки їх вчиняють переважно чоловіки, зрідка співучасниками можуть бути й жінки.

Дослідження предмета посягання зосереджує увагу слідчого на необхідності встановити умисел злочинців на заволодіння певним майном і того, хто з оточення знав про зберігання цього майна в потерпілого. Інформація, отримана від потерпілого про кожен викрадений предмет та його індивідуальні ознаки, може бути основоположною для розроблення конкретних версій, спрямованих на окреслення кола осіб, які могли бути співучасниками нападу або неусвідомленими контактами з ними, що сприяло розбою [15].

Висновки. Аналізуючи обстановку вчинення розбійних нападів на помешкання громадян, можна дійти висновку, що умови воєнного часу є сприятливими для безперешкодного вчинення розбійних нападів на житло громадян на окупованих територіях.

Суб'єктів вчинення злочину у воєнний час розподілено за двома видами: особи, які в довоєнні часи на території України вчиняли корисливі злочини проти власності, і військовослужбовці РФ, які у воєнний час на окупованій території, користуючись безвладдям в безкарність, вчиняли розбійні напади з метою заволодіння

майном громадян. Таким суб'єктам притаманні відкритість, зухвалість і жорстокість вчинення злочинів.

Розбійні напади на помешкання громадян під час воєнного часу вирізняються такими особливостями: попередня підготовка; «наводка»; раптовість, несподіваність для потерпілого, агресивність дій; надмірна зухвалість; фізичне та психічне насильство, погроза вогнепальною зброєю (заподіяння не тільки шкоди здоров'ю, а й можливість вбивства та вбивство потерпілих); переважно груповий характер; мета – привласнення грошей, коштовностей, цінного

майна й інших побутових предметів – від електропристроїв до одягу.

Отже, під час воєнного стану розбійні напади на помешкання громадян у більшості випадків вчиняють з погрозою застосування вогнепальної зброї, з попередньою підготовкою та за відповідною «наводкою» на заможних людей. Особливу небезпеку для громадян становлять розбійні напади із застосуванням зброї з проникненням у житло, оскільки вони не тільки завдають матеріальних збитків, а й спричиняють загрозу здоров'ю, а в деяких випадках – і життю потерпілих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 308–317. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/69>
2. Грібов М. Л. Оперативно-розшукова характеристика розбоїв, що вчиняються організованими злочинними формуваннями. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2014. № 2(10) С. 1–13. (Серія «Право»). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14hmlozf.pdf>
3. Журавель В. А. Механізм злочину як категорія криміналістики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Т. 27, № 3. С. 142–154.
4. Протидія розбоям підрозділами Національної поліції України : метод. рек. / [М. В. Буряк, О. М. Брисковська, Р. С. Горбач та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 130 с.
5. Богатиков О. В. Актуальні питання протидії незаконним заволодінням транспортними засобами, учиненим організованими групами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. Т. 121, № 4. С. 31–35.
6. Трьом мародерам, яких затримали на блокпосту в Житомирі після крадіжки в Ірпені, обрали запобіжні заходи. URL: https://www.zhitomir.info/news_206876.html
7. У Херсонському районі російські військові вбили двох колишніх атовців. URL: <https://zmina.info/news/u-hersonskom-rajoni-vijskovi-rf-ubyly-dvoh-kolyshnih-atovcziv-naczpolicziya/>
8. Розбійний напад на місцевого мешканця під час окупації Богданівки на Київщині – військовослужбовцю РФ повідомлено про підозру. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/ozbiinii-napad-na-miscevogo-meskancya-pid-cas-okupaciyi-bogdanivki-na-kiyivshhini-viiskovoslužbovcyu-rf-povidomleno-pro-pidozru>
9. Вознюк А. А. Воєнний або надзвичайний стан як обставина, що впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання: актуальні питання вдосконалення кримінального законодавства. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 26 трав. 2022 р.) / [редкол.: С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, А. А. Вознюк та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 43–54.
10. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / [А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернєя]. Київ : Норма права, 2022. 278 с.
11. Христова Г. О. Зобов'язання держави у сфері прав людини в умовах окупації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Т. 25, № 1. С. 204–218.
12. Брисковська О. М., Авраменко О. Л. Особливості функціонування організованих злочинних груп, що вчиняють незаконні заволодіння автотранспортними засобами з метою їх подальшого оплатного повернення власникам. *Ампаро*. 2021. № 4. С. 56–62.
13. Розбійний напад та заволодіння 200 тис. доларів США – повідомлено про підозру трьом мешканцям м. Кривого Рогу. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/rozbiinii-napad-ta-zavolodinnya-200-tis-dollariv-ssa-povidomleno-pro-pidozru-tryom-meskancyam-m-krivogo-rogu>
14. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України* : [сайт]. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
15. Біленчук П. Д. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков. Київ : МАУП, 2007. 510 с.

Дубас В. М.,

суддя

Вищого антикорупційного суду

АНТИКОРУПЦІЙНЕ СУДОЧИНСТВО В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ЗМІН

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена змінами до деяких положень кримінального процесуального законодавства України, які ухвалено в період введення в Україні воєнного стану і які стосуються судочинства у справах про корупційні кримінальні правопорушення. Актуальність проблематики не зменшується на фоні зростання показників кримінальних правопорушень, учинених в умовах воєнного стану. Метою даного дослідження є аналіз змін до кримінального процесуального закону, їх вплив на стан антикорупційного судочинства та вияв основних негативних тенденцій у цій сфері. Структурний метод використано для опису основних законодавчих змін до Кримінального процесуального кодексу України, прийнятих під час воєнного стану в Україні. Використання системного методу дозволило охарактеризувати поточні межі законодавчих нововведень у їх взаємозв'язку з іншими нормами Кримінального процесуального кодексу України. А формально-правовий метод дав змогу проаналізувати правову сутність нових положень Кримінального процесуального кодексу, спрямованих на боротьбу з корупційними правопорушеннями загалом. У статті обґрунтовано, що реалізація антикорупційної політики – важливий складник політики у сфері боротьби зі злочинністю і гарантування національної безпеки. Проаналізовано низку змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо повноважень прокурора та керівника органу прокуратури, положень про докази і доказування. Розкрито зміст нововведень про строки в кримінальному провадженні, зупинення судового розгляду провадження та процесуальної новели про доступ слідчого, прокурора до змісту кореспонденції, інших персональних даних, що зберігаються в телефонах та комп'ютерах. Виявлено, що зміни до кримінального процесуального закону розширюють повноваження органу державного обвинувачення, що зумовлено воєнним станом і необхідністю швидкого й ефективного судочинства. У статті представлена думка про уповільнення темпів розгляду судових справ щодо корупційних кримінальних правопорушень і зазначено, що дотримання розумних строків розгляду справ навіть в умовах надзвичайного правового режиму є вимогою кримінального процесуального законодавства України. Практична цінність дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані як у правозастосуванні – при складанні процесуальних документів з урахуванням чинного процесуального законодавства, так і в науковій діяльності – при аналізі змін та формуванні нових міркувань щодо вдосконалення антикорупційного процесуального законодавства.

Ключові слова: *корупція, корупційні кримінальні правопорушення, кримінальне провадження, міжнародні стандарти, політика у сфері боротьби зі злочинністю.*

Dubas V. M. Anti-corruption proceedings during military state: analysis of criminal procedural changes

Abstract. The article analyzes the provisions of the criminal procedure legislation of Ukraine, which were adopted during of military state in Ukraine and which relate to proceedings a cases of corruption. Accented that an implementation of anti-corruption policy is one of the components the crime policy and ensuring national security. The urgency of this issue is not diminishing against the background of increasing rates of criminal offenses committed during military state. Were analyzed a number of a corrections to the Procedure Code of Ukraine, which amended a powers of the prosecutor and the head of the prosecutor's office, provisions on evidence and proof, deadlines in criminal proceedings, suspension of proceedings and procedural novels about access of investigators, prosecutors to correspondence and other personal data, stored on phones and computers. It is alleged that the adopted amendments to the Criminal Procedure Code expand the powers of the public prosecutor, due to military state and the need for prompt and efficient proceedings. The article draws attention to the slowdown a consideration of court cases on corruption offenses during military state. Also stated that a compliance of reasonable time limits for the consideration of cases, even in the conditions of extraordinary legal regime, is a requirement of criminal procedural legislation of Ukraine. The structural method was used to describe the main legislative changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine adopted during the military state in Ukraine. The use a system method made it possible to characterize a current limits of legislative innovations in their relationship with other norms of the Criminal Procedure Code of

Ukraine. And the formal-legal method allowed the author to analyze a legal essence of the new provisions of the Criminal Procedure Code, which are aimed at fighting corruption offenses in general. The practical significance of this research is due to the significant public interest to the implementation of anti-corruption proceedings, as well as the need to continue to implement effective anti-corruption policy of Ukraine even during the emergency legal state. Author is emphasizes that in the conditions of military state, observance of the rule of law and other general principles of criminal proceedings should remain an invariable canon of criminal procedural activity of the state, in order to ensure a reasonable balance between public and private interests.

Key words: *corruption; corruption criminal offenses; criminal proceedings; international standards; crime policy.*

Вступ. Корупція залишається однією з головних загроз для України навіть в період введеного 24 лютого 2022 року воєнного стану. Як слушно зазначено ученими-криміналістами, «за характером небезпеки її можна порівняти з війною і проникаючи в усі сфери суспільного життя, вона завдає шкоди найважливішим соціальним цінностям як держави в цілому, так і окремих її громадян» [1, с. 135].

Безперечно, що протидія збройній агресії є пріоритетною сферою політики України в сфері національної безпеки та кримінально-правової політики як одного з її напрямів. Адже ціна спротиву вплинула на усі сфери соціально-політичного життя держави. Не минули ці зміни і сферу кримінального судочинства, оскільки правосуддя, починаючи з 24.02.2022 почало здійснюватися в умовах надзвичайного правового режиму, зокрема й антикорупційне судочинство. Водночас норми, які регламентують здійснення провадження у період особливого правового режиму, до яких належать і провадження щодо кримінальних правопорушень, що вчиняються на території України під час дії воєнного стану, розміщені в різних нормативно-правових актах.

Очевидно, що перед нами постало завдання аналізу положень кримінальних процесуальних норм, що регламентують здійснення антикорупційного судочинства в умовах особливого правового режиму – воєнного стану.

Деякі питання та проблеми кримінального провадження в умовах надзвичайних режимів були предметом наукових пошуків лише фрагментарно. Так, окремі питання висвітлювались в деяких працях, наприклад, Гловчук І.В. та Завтур В.А. [2] в статті «Зміни у кримінальному провадженні від 14 квітня 2022 року» надали хронологічний аналіз змін до КПК, прийнятих під час воєнного стану. Однак, поза увагою авторів залишився аспект

можливого впливу цих змін на правозастосовчу практику. Також ґрунтовним є дослідження Кравчука О.О. [3] у статті «Обшук» мобільних телефонів і комп'ютерів та інші зміни до КПК». Проте автор акцентував увагу лише на одній формі процесуального втручання у приватне спілкування без ухвали слідчого судді. Ґрунтовною є монографія Лазукової О.В. [4] «Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції», в якій розкриті положення кримінального процесуального законодавства на стадії досудового розслідування, однак деякі з уже них не співпадають з чинними змінами до КПК України. Також, проблеми застосування кримінального процесуального законодавства по корупційних кримінальних провадженнях в період воєнного стану, станом на сьогодні, описані лише фрагментарно.

Автор статті зазначає, що проблемні питання антикорупційного судочинства в період воєнного стану чи іншого правового режиму в інших державах в працях іноземних дослідників не досліджувались.

Метою дослідження є аналіз змін до кримінального процесуального закону, їх вплив на стан антикорупційного судочинства та основні тенденції у цій сфері.

Завданням дослідження є здійснити характеристику прийнятих змін до КПК України в умовах воєнного стану, виявити положення, які суттєво звужують реалізацію процесуальних завдань та сформулювати пропозиції щодо покращання стану антикорупційного судочинства в період воєнного стану.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в статті детально проаналізовано зміни до статей КПК України, які, серед інших, регламентують особливості здійснення антикорупційного судочинства в період воєнного

стану. Також проаналізовано вплив змін до КПК України на деякі конституційні права і свободи, які зазнали обмежень під час розгляду справ по корупційних кримінальних правопорушеннях. Зроблено висновки про тенденції антикорупційного судочинства в умовах воєнного стану в Україні та запропоновано ідеї щодо ефективнішого антикорупційного розгляду.

Результати обговорення. Виклики і загрози, які постали перед Україною з початку російського вторгнення в Україну зумовили необхідність екстреної трансформації державної політики у сфері національної безпеки, особливо в частині правової регламентації боротьби зі злочинністю [4, с. 3]. Узятий у попередні роки Україною курс на подолання корупції визначався стійкістю, послідовністю і засвідчив неухильне дотримання раніше узятих Україною міжнародних зобов'язань в цій сфері та високі показники ефективної боротьби з корупцією Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК), Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ), Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП) та Вищого антикорупційного суду (далі – ВАКС).

Поряд з іншими складними геополітичними загрозами, протидія корупції та її злочинним проявам залишається серйозним випробуванням для України і є одним із напрямів сучасної політики в сфері боротьби зі злочинністю. Це викликано тим, що корупція є стримувальним чинником соціально-економічного розвитку України. Як зауважив Голова Верховної Ради України Руслан Стефанчук: «Безперечно, жодна країна не позбавлена впливу корупційних чинників [5, с. 16], однак, протидія корупції – один із викликів для України в побудові правової держави європейського зразка». «Ідеться передусім про наш моральний та громадський обов'язок, про нашу волю до змін» – стверджує Міністр внутрішніх справ України Денис Монастирський [6, с. 18].

Автор цього дослідження вважає, що одним із чинників активної міжнародної підтримки України з моменту введення на території України 24.02.2022 воєнного стану, є саме той вектор антикорупційної діяльності України, який дає змогу іноземним партнерам бачити Україну як країну, де панують демократичні

цінності, права людини, свобода слова і волевиявлення, верховенство права. І курс антикорупційного вектора повинен залишатися незмінним навіть у період дії воєнного стану та після його закінчення.

Кримінальне процесуальне судочинство в справах про корупційні кримінальні правопорушення з моменту запровадження воєнного стану зазнало певних змін як суто у процедурному порядку здійснення судочинства, так і законодавчих змін, що вплинули на зміст судових рішень та їх обґрунтованість. Все це відобразилось на застосуванні правових норм в умовах воєнного стану, коли потрібно дотримуватись балансу між основоположними правами людини, серед яких забезпечення життя та здоров'я усіх учасників судочинства, та конституційно-процесуальними принципами верховенства права, забезпечення права на захист, доступ до правосуддя, розумність строків.

З огляду на таке з'явилась потреба термінової адаптації кримінального процесуального законодавства до умов надзвичайного стану. Сьогодні норми, які передбачають здійснення правосуддя в надзвичайних правових режимах, частково врегульовані і розміщуються у розділі IX-1 «Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), який складається з трьох статей, хоча окремі положення розміщуються у Законі України від 15.04.2014 № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [7], Законі України від 12.05.2015 № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» [8], Законі України від 02.06.2016 № 1402-VIII «Про судострій і статус суддів» [9] та інших законодавчих актах.

Варто зауважити, що конституційні права та свободи людини і громадянина, що піддалися обмеженням з огляду на воєнний стан в Україні, одразу ж відобразились на стані антикорупційного судочинства в Україні.

Одним із перших обмеження зазнало право доступу до правосуддя в частині доступу до інформації. На офіційному сайті «Судова влада України» було повідомлення про обмеження

доступу до інформації про стан розгляду справ, список прав, які розглядаються, а також до Єдиного державного реєстру судових рішень [10]. Це було викликано потенційною загрозою життю і здоров'ю суддів, учасників судового процесу, а також задля забезпечення схоронності бази даних ЄДРСР. Згодом можливість користуватись згаданими судовими сервісами було частково відновлено.

У Конституції України закріплено право на доступ до інформації, яке складається з права кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на власний розсуд. Проте здійснення цього права не є абсолютним, це право в окремих випадках може бути обмежено задля інтересів національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з певною метою, визначеною в законодавстві, а також для запобігання розголошенню інформації, яка отримана конфіденційно, або ж для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Як слушно зазначає група учених-правників, у сучасних умовах, які характеризуються збільшенням кількості кібератак та кіберінцидентів, що призводять до фінансових втрат, порушення функціонування інформаційно-телекомунікаційних систем, що впливають на стан

національної безпеки і оборони України, назріла потреба посилення засобів безпеки та надійності інформаційних систем, адекватні сучасним викликам і реаліям, спрямованим на своєчасне виявлення, попередження та нейтралізацію реальних і потенційних кібератак та загрози приватним, корпоративним, національним інтересам [11, с. 1-2]. Очевидно, що в сучасних воєнних реаліях забезпечення кібербезпеки держави у всіх її соціальних сферах, зокрема й у спосіб обмеження права доступу до інформації, є пріоритетним напрямом забезпечення національної безпеки. Відтак зазначене обмеження не позбавило осіб права доступу невідмовно, а лише забезпечує інтереси держави, спрямовані на захист інформації та персональних даних, що буде відновлено за першої безпечної ситуації.

Суттєвого впливу зазнало право особи на приватне життя внаслідок прийнятого 15

березня 2022 Закону № 2137-IX, що набув чинності 22 березня 2022 р., яким внесено зміни до кримінального процесуального закону України, які торкнулись процедури ініціювання та проведення слідчих дій та тимчасового доступу до речей і документів. Також серед цих змін – врегульованість права слідчого та прокурора здійснювати пошук і фіксування комп'ютерної інформації під час обшуку. Додатково впроваджено нову слідчу дію як зняття показань з приладів відеозапису, і ці зміни внесено на постійній основі, а не на лише на час дії воєнного стану в Україні [3].

Варто погодитись з Кравчуком О.О., що протягом періоду дії КПК України з 2012 року юристами-криміналістами неодноразово висловлювалась думка про недостатню законодавчу впорядкованість питання про доступ слідчого, прокурора до змісту кореспонденції, інших персональних даних, що зберігаються в мобільних терміналах систем зв'язку та комп'ютерних системах або їх частинах. І слідчі у своїй практиці, й судова практика застосували різні варіанти статті 168 КПК (санкціонування вилучення телефонів під час обшуку, через накладення арешту на тимчасово вилучене майно, у спосіб призначення експертизи або й через доступ до змісту телефона без спеціального санкціонування) [3]. Це право слідчого, прокурора передбачене статтею 236 КПК України, відповідно до якої, вони можуть долати системи логічного захисту, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити чи зняти (деактивувати) систему логічного захисту або обшук здійснюється за відсутності осіб, зазначених у частині третій цієї статті [3].

Аналіз вищезазначених нововведень свідчить, що розширення процесуальних прав слідчого чи прокурора під час обшуку очевидно є розширенням меж процесуального втручання в право на приватне життя чи володіння особи. Хоча КПК України встановлює умови допустимості такого втручання, очевидно, що законодавець допустив нечітке формулювання «достатні підстави», що при виконанні ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи може призвести до зловживання дискреційними повноваженнями слідчого чи прокурора і визнаватись втручанням в розумінні статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [13].

Відповідно до рішення ЄСПЛ (далі – Європейський суд) у справі «Surikov v. Ukraine» (рішення 26 січня 2017, заява № 42788, § 71) про встановлення дотримання статті 8 Конвенції, «втручання порушує статтю 8, якщо воно не «встановлено законом», не переслідує одну чи більше легітимну мету, передбачену в параграфі 2, та, крім того, не є «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення цих цілей (див., крім інших, *P. and S. proti Польщі*, вказана вище, § 94, та *M.N. and Others проти Сан-Маріно*, № 28005/12, §71, 7 липня 2015). Європейський Суд систематично наголошує у своїй усталеній практиці, що слова «у відповідності до закону» вимагає додаткових заходів не тільки мати підстави в національному законодавстві, але й це законодавство має бути сумісним із верховенством права, тобто бути доступним, передбачуваним, а також мають бути необхідні процедурні гарантії, які надаватимуть адекватний правовий захист проти свавільного застосування відповідного правового положення (див., серед інших, *S. and Harper*, вказана вище, §95, та *M.N. and Others*, вказана вище, §72)» [14].

Автор дослідження вважає, що зазначене розширення процесуальних повноважень прокурора безумовно підвищує ефективність кримінального судочинства по корупційних кримінальних правопорушеннях і реалізацію завдань кримінального провадження. Водночас в умовах запровадженого воєнного стану дотримання верховенства права та інших загальних засад кримінального провадження має залишатися незмінним каноном кримінальної процесуальної діяльності прокуратури, яка здійснює підтримання державного обвинувачення в суді. Також, враховуючи усталену практику Європейського суду, в умовах воєнного стану в Україні та необхідності забезпечення національної безпеки важливо вкрай обережно застосовувати положення цих нововведень задля забезпечення розумного балансу між публічним та приватним інтересом.

Ще одним процесуальним нововведенням стала стаття 245-1 КПК України, яка передбачає зняття показань з технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису. Раніше такі відомості

органи досудового розслідування отримували у відповідь на запит, згідно зі статтею 93 КПК України, чи під час обшуку, реалізуючи тимчасовий доступ до речей і документів, однак часто механізм одержання таких записів викликав сумніви про його законність їх використання як доказів у суді.

Очевидно, що запровадження цієї слідчої дії стало розширенням процесуальних можливостей слідчого, прокурора в здобутті доказів, необхідних для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Слід відзначити, що, відповідно до частини 4 статті 245-1 КПК України, постанова видається слідчим, прокурором і зі змісту цієї статті очевидно, що вона не вимагає вказівки на обґрунтованість і мету такої слідчої дії.

Аналіз даної норми дозволяє зробити висновок про її низьку кореляцію зі статтею 8 Конвенції «Право на повагу до приватного і сімейного життя», визначальною метою якої є «захист від свавільного втручання у приватне та сімейне життя, житло та кореспонденцію» [13]. Хоча в деяких випадках стаття дозволяє втручання, якщо воно відповідає вимогам пункту 2 статті 8, а саме здійснюється згідно із законом. Європейський суд у своїй практиці неодноразово стверджував, «що будь-яке втручання державного органу у право особи на повагу до приватного життя та кореспонденції має здійснюватися у відповідності до закону» [15]. Як вказано у рішенні по справі «Ця вимога не лише вимагає дотримання внутрішнього законодавства, але також стосується якості цього закону, вимагаючи його сумісності з принципом верховенства права. У контексті таємних заходів спостереження або перехоплення повідомлень публічними владами, через відсутність громадського контролю та ризику зловживання владою, національне законодавство має забезпечити захист особи від свавільного втручання в права, передбачені статтею 8 (*Halford v. the United Kingdom*) від 25 червня 1997 року, § 49)» [15].

Права на свободу слова та приватність визнаються основними правами людини, які не суперечать один одному, але є нематеріальними, притаманними кожній людині. Водночас такі права не можуть бути абсолютними і необмеженими. Наше право закінчується там, де починається право іншої людини [16, с. 648].

Отже, у разі санкціонованого втручання в ці права державі необхідно враховувати досягнення справедливого балансу конкуруючих інтересів, аби це не спричинило порушення прав людини навіть задля забезпечення інтересів національної безпеки в умовах воєнного стану в Україні.

Антикорупційне судочинство у період воєнного стану з моменту внесення статті 245-1 до КПК України поки що не стикалось з оцінкою постанови слідчого, прокурора про зняття показань з технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису та інформації та інформації, здобутої внаслідок її виконання, на предмет належності і допустимості, однак очевидно, що судова практика буде позбавлена єдності правових позицій і призведе до дискусії з приводу якості закону як складової принципу верховенства права.

У результаті порушень Конвенції з кожним роком уряд України, з одного боку, стає суб'єктом провадження в Європейському суді, а з іншого боку, змушений виплачувати значні кошти за потерпілих від бездіяльності та неправності актів посадових осіб відповідних державних органів, установ, підприємств та організацій, як це передбачено Законом України від 23.06.2006 р. «Про виконання рішень та застосування судової практики Європейського суду з прав людини» [17]. Зокрема, як було встановлено науковим дослідженням, Європейський суд наразі ухвалив більше 200 рішень, у яких зазначав процесуальні порушення Україною статей 2 і 3 Конвенції щодо її громадян [18, с. 343].

Вивчення міжнародно-правових вимог до належного права на порядок досудового розслідування кримінального провадження під час дії надзвичайного правового режиму дозволяє сформулювати висновок про те, що забезпечення прав людини в національному кримінальному провадженні в умовах війни, надзвичайної ситуації або в районі проведення операції Об'єднаних сил на сході України є важливим вектором розвитку правової політики, однак має базуватися на дотриманні розумного балансу інтересів суспільства і держави, а також ефективному дотриманні прав людини і громадянина в контексті вимог світової спільноти [19, с. 526].

Також антикорупційне судочинство в період воєнного стану стикнулось з проблемою, що потребує нагального вирішення, – уповільнення темпів розгляду судових проваджень. Очевидно, що неприбуття обвинувачених, потерпілих, свідків, захисників, сторони обвинувачення у судові засідання навіть з поважної причини, згідно з статтею 138 КПК України, ставить під обґрунтований сумнів питання про дотримання однієї із засад судочинства – розумності строків. Спроби частково врегулювати цю ситуацію можна прослідкувати шляхом внесення змін до частини 2 статті 336 КПК України [12].

Очевидно, що ця норма діє в умовах воєнного стану. Слушно зазначають Гловюк І.В. та Завтур В.А., що «вочевидь, таке рішення є виправданим, лише якщо іншим способом неможливо забезпечити участь обвинуваченого і немає проблем із якістю інтернет-з'єднання» [2]. Однак, ця норма ефективна лише у разі можливості повідомити обвинуваченого та його захисника про дату, час, місце судового засідання та технічну можливість долучитись до участі в судовому засіданні у режимі відеоконференції.

Також руйнування цивільної та військової інфраструктури України в результаті збройної агресії Російської Федерації призвели не лише до фінансових втрат, а й до психотравмуючих людини наслідків (психотравмівними вважаються події, що загрожують життю, фізичній цілісності людини: контузії, поранення, фізичне травмування; важкі медичні процедури; загибель або смерть близьких людей, побратимів, мирного населення; картини смерті, поранень і людських страждань; суїциди і вбивства тощо). І, згідно з «Керівництвом МПК з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації» [20], такі люди та спільноти, що перебувають у зоні підвищеного ризику порушення прав людини визнаються потерпілими, які потребують комплексної реабілітації. Зазначене, очевидно, ставить під сумнів питання про якість даних, наданої суду інформації та послідовності наданих свідчень та встановлення достовірності щодо фактів, які мають значення для розслідування корупційного кримінального провадження. Автори великого оглядового дослідження в сфері кримінальної психології прийшли до висновку, що «задля забезпечення балансу між

реалізацією антикорупційної політики і заходів щодо відновлення психічного здоров'я жертв збройної агресії Російської Федерації оскільки такі негативні емоції та відчуття як страх, гнів можуть призвести до психічних, моральних та фізичних страждань й захворювань [21, с. 37].

14 квітня 2022 року були внесені істотні зміни та доповнення до КПК України, що набули чинності з 1 травня 2022 року, серед яких є і положення щодо зупинення досудового розслідування і судового провадження. Так, «призов обвинуваченого для проходження військової служби під час мобілізації в особливий період нині є підставою для зупинення судового провадження до звільнення з військової служби» (частина 1 статті 335 КПК України) [12]. Безперечно, це вплине і на тривалість перебування особи під кримінальним переслідуванням держави до винесення вироку (обвинувального чи виправдувального) чи іншого судового рішення, і на дотримання пункту 1 статті 6 та статті 13 Конвенції у зв'язку з «надмірною тривалістю кримінальних проваджень та відсутністю у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту» [13].

Особливої актуальності та необхідності процесуального реагування на дотримання принципу розумності строків кримінального провадження набуло в зв'язку з ухваленням Європейським судом 24 лютого 2022 року остаточного рішення у справі «Романов та інші проти України (заява № 5159/21 та 2 та інші заяви)» [22]. У цій справі Європейський суд констатував «порушення пункту 1 статті 6 та статті 13 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю кримінальних проваджень та відсутністю у національному законодавстві ефективного юридичного захисту» [22]. А відповідно до пункту 1 статті 46 Конвенції ці положення є обов'язковими для виконання.

Вищезазначене свідчить про те, що питання дотримання в антикорупційному судочинстві процесуального принципу про розумність строків ставатиме гострішим з кожним місяцем спротиву України військовій агресії Російської Федерації.

Висновки. Прийняття комплексу змін та доповнень до КПК України, спрямованих на врегулювання порядку здійснення досудового розслідування в нових воєнних умовах відсічі

і стримування збройної агресії з боку Російської Федерації, безперечно, мало позитивну мету і забезпечило низку важливих результатів. Хоча ці зміни і мають ознаки обмеження кримінальних процесуальних гарантій прав людини у кримінальному процесі та певні ознаки спрощення порядку кримінального процесуального судочинства, це є цілком допустимим в умовах воєнного стану. Проте поспішність законодавчих змін і доповнень призвела до певної фрагментарності й неповноти механізму правового регулювання, до порушення правової цілісності окремих кримінальних процесуальних інститутів, що в зв'язку з порушенням принципу якості закону може призвести до відсутності єдності правових позицій, зокрема й в антикорупційному судочинстві.

У дослідженні автор зробив такі висновки про стан антикорупційного судочинства в період воєнного стану: 1) внесені зміни до КПК України суттєво розширюють повноваження прокурора при прийнятті процесуальних рішень, але важливо щоб в цих процесуальних документах була належним чином обґрунтована така необхідність якщо слідчий суддя об'єктивно позбавлений можливості постановити ухвалу; 2) уповільнення темпів розгляду корупційних кримінальних правопорушень зумовлено двома групами факторів, такими як неможливість обвинуваченого / сторони захисту брати участь в судових засіданнях, а також зупинення судового засідання в зв'язку з оголошенням повітряної тривоги. Інші фактори процесуального характеру: зупинення судового розгляду справи в зв'язку з призовом обвинуваченого на службу (при цьому строки давності притягнення до кримінальної відповідальності не зупиняються), знищення процесуальних документів (доказів) за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що було обумовлено необхідністю в зв'язку з військовим вторгненням росії в Україну. Саме цей фактор уповільнення темпів судового розгляду, який виник в зв'язку зі змінами до КПК України в період воєнного стану є перспективним напрямом подальших наукових пошуків задля розв'язання важливої наукової проблеми.

Автор статті прогнозує, що з уповільнення темпів судового розгляду корупційних кримінальних правопорушень – це не стабільна

тенденція, а ситуація, яка буде вирішена оптимізацією судового розгляду способом активізації (подання письмових заперечень, доказів, пояснень тощо). Також практика самостійного

прийняття окремих процесуальних рішень прокурорами буде активно зменшуватись по мірі не доведеності неможливості слідчим суддею здійснити розгляд клопотання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Unconstitutionality of criminal liability for filing inaccurate information in Ukraine: Critical legal analyses / A. Vozniuk et al. *Questiones Politicas*. 2021. Vol. 39, No. 69. P. 133–145.
2. Гловюк І., Завтур В. Зміни у кримінальному провадженні від 14 квітня 2022 року. *Юридична практика*. URL: <https://pravo.ua/zminy-u-kryminalnomu-provazhenni-vid-14-kvitnia-2022-roku/> (дата звернення: 01.11.2022).
3. Кравчук О. О. «Обшук» мобільних телефонів і комп'ютерів та інші зміни до КПК. *Офіційний сайт Вищого антикорупційного суду*. URL: <https://first.vaks.gov.ua/publications/37254/> (дата звернення: 02.11.2022).
4. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: монографія. Харків: Право, 2018. 278 с.
5. Стефанчук Р. О. Привітання учасників конференції. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 9–10 груд. 2021 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2021. С. 16–17.
6. Монастирський Д. А. Привітання учасників конференції. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 9–10 груд. 2021 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2021. С. 18–19.
7. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 01.11.2022).
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 01.11.2022).
9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 01.11.2022).
10. Офіційний інтернет ресурс «Судова влада». URL: <https://court.gov.ua/fair/> (дата звернення: 03.11.2022).
11. International practice of legal support of cyber security of the country / T. Sozanskyu et al. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues Research Article*. 2020. Vol. 23, No. 2. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3597> (дата звернення: 03.11.2022).
12. Кримінальний процесуальний кодекс України: офіц. текст 13.04.2012 р. № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.11.2022).
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004?lang=uk#Text (дата звернення 03.11.2022).
14. Case of Surikov v. Ukraine (Application no. 42788/06): Judgment of the European Court of Human Rights of 26 January 2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-170462> (дата звернення: 03.11.2022).
15. Case of Halford v. The United Kingdom (Application no. 20605/92): Judgment of the European Court of Human Rights of 25 June 1997. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-58039> (дата звернення: 03.11.2022).
16. Confidential information and the right to freedom of speech / S. Bevez. *International Journal of Criminology and Sociology*. 2021. Vol. 10. P. 648–651 (дата звернення: 02.11.2022).
17. Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 02.11.2022)
18. Peculiarities of realization of the international mechanism for the protection of the rights of victims of armed conflict in the East of Ukraine / Kolb A.G. et al. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39, No. 71. P. 334–349.
19. International standards for criminal proceedings in emergency legal regimes / H. Teteriatnyk et al. *Cuestiones Políticas*. 2022. Vol. 40, No. 72. P. 509–530.
20. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи: навч. посіб. / за заг. редакцією Л. Царенко. Київ, 2018. Том 2. 240 с.
21. Mudrak I., Hloviuk I., Murzanovska A., Voloshyna V. Physiological and psychological condition of victim of criminal offense in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2019. Vol. 8, No. 19. P. 34–42.
22. Справа «Романов проти України» (Заява № 76273/11, Рішення від 28 травня 2020 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f10#Text (дата звернення 03.11.2022)

УДК 349.98

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.20>**Орлова Т. А.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики, судової експертології
та домедичної підготовки факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ**Волобуєв І. Р.,**студент факультету прокуратури
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО УНИКНЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОМИЛОК ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ З ПОШУКУ ЗНИКЛИХ ДІТЕЙ

Анотація. У статті розкрито типові організаційні та процесуальні недоліки, що мають місце під час проведення тактичних операцій з пошуку зниклих дітей. Проаналізовано при цьому ситуації, коли є підстави вважати, що вчинено викрадення і вбивство дитини. Особливість вказаних тактичних операцій пов'язана із необхідністю взаємодії сил і засобів різних відомств, зокрема Національної поліції, Національної гвардії, Державної служби з надзвичайних ситуацій. До них додатково залучаються курсанти, мисливці, лісники, волонтери, місцеві мешканці та інші представники громади.

Надано пропозиції щодо ефективного планування і проведення пошукових заходів в умовах поєднання зусиль служб і підрозділів різної спеціалізації та підпорядкованості. Особливу увагу в дослідженні приділено рекомендаціям щодо забезпечення ефективної роботи кінологів під час масштабних пошуків людей. Визначено можливості та спеціалізація службових собак у пошукових операціях.

Зазначено, що хід і результати проведення пошукових операцій супроводжуються широким розголосом через засоби масової інформації та соціальні мережі. Розкрито негативні наслідки передчасного формування суспільного резонансу навколо подій. Визначено причини небезпеки цього фактору для процесу розслідування злочину.

Увага у дослідженні зосереджена на рекомендаціях щодо уникнення недоліків під час пошукових операцій та мінімізації їх наслідків. Представлені пропозиції ґрунтуються на прикладах практики розслідування серійних вбивств вчинених Сергієм Ткачем та Андрієм Чикотило, обставин пошуку Дарини Лук'яненко у с. Іванівка, Одеської області у червні 2019 року, а також на аналізі резонансних випадків бунтів представників громад, невдоволених роботою місцевої поліції.

Результати проведеного дослідження можуть представляти інтерес для керівників, які очолюють і організують тактичні операції, для осіб, які безпосередньо приймають участь у проведенні пошуку зниклих людей, зокрема для працівників поліції, служб порятунку, волонтерів, кінологів. Окремі сформульовані рекомендації також можуть бути використані при викладанні навчального курсу криміналістики та спеціальних курсів з цієї дисципліни.

Ключові слова: алгоритм пошуку зниклих дітей, пошук жертв серійних вбивств, спеціалізація службових собак, особливості пошуку трупів, накопичений гнів, настрої натовпу, небезпека суспільного резонансу розслідування, розслідування викрадення і вбивства дітей.

Orlova T. A. Volobuyev I. R. Recommendations for preventing organizational and procedural errors during tactical operations to search for missing children

Abstract. The article reveals typical organizational and procedural deficiencies that occur during tactical operations to search for missing children. At the same time, situations where there are grounds to believe that abduction and murder of a child have been committed have been analyzed. The peculiarity of the specified tactical operations is connected with the necessity of interaction of forces and means of various agencies, in particular, the National Police, the National Guard, and the State Emergency Service. Cadets, hunters, foresters, volunteers, local residents and other community representatives are also involved in them.

Proposals for effective planning and conducting of search activities are given, as the efforts of services and units of different specialization and subordination are combined. Special attention was paid in the study to recommendations for ensuring the effective work of canine experts during large-scale searches for people. The capabilities and specialization of service dogs in search operations are determined.

It is noted that the progress and results of search operations are accompanied by wide publicity through mass media and social networks. The negative consequences of the premature formation of public resonance around the events and the reasons for the danger of this factor for the process of crime investigation are revealed.

The focus of the study is on recommendations for avoiding and minimizing flaws during search operations. The presented proposals are based on data from the analysis of the practice of investigating the serial murders committed by Serhiy Tkach and Andriy Chikotylo, the circumstances of the search for Daryna Lukyanenko in the village of Ivanivka, Odesa region in June 2019, and other examples from investigative and operational practice.

The results of the conducted research may be of interest to persons who directly participate in operations to search for missing people, in particular, to police officers, rescue services, volunteers, dog handlers. Separately formulated recommendations can also be used when teaching the educational course of criminology and special courses in this discipline.

Key words: *algorithm for searching for missing children, searching for victims of serial murders, specialization of service dogs, peculiarities of searching for corpses, accumulated aggression, mood of the crowd, the danger of public resonance of the investigation, investigation of the abduction and murder of children.*

Вступ. Вбивства дітей, викрадення і утримання з метою сексуальної експлуатації – це злочини, що жахають кожну родину, громаду і суспільство в цілому. Нажаль, необхідно констатувати той факт, що серійні вбивці, особи з важкими сексуальними розладами (хворі на педофілію, некрофілію, садизм тощо) народжуються, живуть і чинять звірства у будь-якій країні світу. Кількість проявів злочинної поведінки з боку таких осіб, як і рівень агресії суспільства взагалі, зростає в умовах соціально-економічної кризи в державі, постійного нервового напруження населення і зубожіння. Наша держава зараз переживає надзвичайно важкий період, адже йде війна, гинуть герої, наші захисники, гинуть кращі представники нації. Очевидним і прогнозованим є сплеск загальнокримінальної злочинності (корисливо-насильницької спрямованості) і активізація дій осіб з небезпечними психічними розладами – серійних вбивць, гвалтівників, педофілів, садистів. Правоохоронна система повинна бути готова до дієвих форм протидії внутрішньому ворогу та захисту населення, особливо найбільш уразливої частини – дітей і жінок від злочинних посягань.

Багато видатних вчених (В.О.Коновалова, А.Ф. Волобуєв, В.Ю. Шепітько, О.Ю. Пащенко, В.М.Стратонов, В.В. Зубенко, І.В. Борисенко, О.С. Саїнчин та інші) зосереджували свою увагу на дослідженні механізму вбивств різних категорій і розробляли методи і засоби протидії цим злочинам [1; 2; 3]. В окремих публікаціях укра-

їнських науковців розглядалися особливості розслідування вбивств дітей, у тому рахунку при нападах серійних вбивць [4; 5; 6]. Але багато питань з огляду на слідчо-судову практику залишається поза увагою вчених або вимагають удосконалення. На наше переконання, одним з таких питань є тактика проведення операцій з пошуку дітей, які зникли при обставинах, що вказують на їх викрадення і вбивство. Аналіз практики розслідування серійних злочинів Сергія Ткача на територіях кількох областей України з 1980 по 2005 роки, а також викрадення і вбивства Дарини Лук'яненко у с. Іванівка, Одеської області у 2019 році, свідчить про допущення численних помилок організаційного і процесуального характеру під час виявлення трупів, фіксації і вилучення слідів. Допущені на початковій стадії розслідування недоліки часто унеможливають в подальшому формування доказової бази у кримінальному провадженні. Вбивцям вдається уникати відповідальності та продовжувати звірства роками.

Метою представленого дослідження є висвітлення недоліків, що мали місце під час проведення масштабних операцій з пошуку людей спільними силами Національної поліції, Національної гвардії, Державної служби з надзвичайних ситуацій, із залученням курсантів, волонтерів та представників громади. Такі заходи проводяться при зникненні дитини або жінки при обставинах, що вказують на вчинення злочину або нещасний випадок. Типовою в цьому сенсі є ситуація, коли зникає

дитина, яка прямувала за визначеним маршрутом (додому, до школи, на гурток), не з'явилась у визначеному місці, з нею втрачено мобільний зв'язок або є свідки, які вказують на те, що вона пішла (поїхала) з незнайомою особою у невідомому напрямку. При таких обставинах зникла Дарина Лук'яненко, і саме так зникали діти – жертви С.Ткача, А.Чикотило та інших маніяків.

Виклад основного матеріалу. Пошук людини при вказаних обставинах фактично поєднується із проведенням початкових слідчих дій за фактом вбивства. Саме їх результати забезпечують або зводять нанівець перспективу розшуку злочинця по «гарячих» слідах та формування обґрунтованого обвинувачення у кримінальному провадженні надалі.

При надходженні заяви про зникнення дитини або молодої жінки за вказаних вище обставин, пошук необхідно розпочинати якнайшвидше. Практика, нажаль, свідчить про невітшну закономірність – якщо особа не була знайдена протягом трьох годин, вірогідність відшукування її живою максимально знижується. Кожна година пошуків грає проти життя потерпілого. Тому керівник штабу пошукової операції, старший пошукової групи або процесуальний керівник повинні орієнтувати групу на ймовірне відшукування тіла мертвої людини, і відповідно контролювати і концентрувати увагу на дотриманні процесуального порядку фіксації і вилучення слідів злочину (речових доказів) на місці виявлення трупу. Головними завданнями групи повинні бути збереження слідів і обстановки, недопущення внесення сторонніх змін у слідову картину до прибуття слідчо-оперативної групи.

Слід зазначити, що розповсюдженим організаційним недоліком роботи групи пошуку є орієнтування на відшукування тільки живої людини при повному ігноруванні версії про те, що предметом пошуку може бути приховане тіло з трупними змінами.

Так, у червні 2019 року під час пошуків зниклої Дарини Лук'яненко (далі – Дарина) службові собаки відразу привели і «вказали» на домоволодіння, куди її затягнув злочинець. Але обстеження території та приміщень були безрезультатними – живої дитини там вже не було. Слід собаками у домоволодінні було «втрачено», оскільки на той момент кров дівчинки

була вже замита їдкими хімічними засобами, а тіло затоплено у вигрібній ямі. Знайшли тіло тільки через 7 діб, коли були задіяні інші собаки, які спеціалізувались на пошуку трупів за запахами саме трупних змін.

Відповідно, під час організації пошукових робіт необхідно приймати до уваги спеціалізацію службових собак, зокрема їх здібності «працювати» на пошук людини за запахом з особистих речей, та здібності у відшуванні трупу і слідів крові в обстановці за реагуванням на запахи трупних змін. Це різні групи підготовлених службових собак.

Іншим недоліком роботи пошукових груп під час прочісування місцевості є велика кількість некерованих єдиним планом учасників. Внаслідок перебування багатьох людей на території знищуються сліди злочину, зокрема відбитки взуття, коліс автотранспорту, сліди волочіння і переміщення трупу, сліди боротьби жертви із вбивцею, сліди крові, біологічні мікрооб'єкти тощо. Зводиться нанівець можливість роботи кінологічної служби, оскільки «перебиваються» запахові доріжки слідів жертви та злочинця. Собаки не можуть працювати у такій слідовій картині, оскільки вноситься багато свіжих сторонніх запахів. Особливо, якщо представники пошукової групи мають різкі запахові характеристики – користуються парфумами, працюють з мастильними матеріалами (бензином, соляркою). Заважає працювати службовому собаці й запах тютюну та алкоголю. Тому під час планування пошуку та інструктажу учасників необхідно враховувати цей фактор. До речі, серійний вбивця Сергій Ткач вказував, що приймав окремі заходи по знищенню саме запахових слідів, за якими могли слідувати собаки. Він кожного разу після вбивства йшов з місця події по рейках вздовж залізних шляхів, адже працював експертом криміналістом і знав, що запах мастила коліс «перебиває» доріжку слідів.

Негативно впливає відсутність плану пошуку. Здебільшого учасники операції (працівники рятувальної служби, поліції, курсанти, волонтери, місцеві жителі) пересуваються хаотично, часто ходять один за одним. Практика свідчить про те, що краще призупинити пошук, створити штаб спільних служб, розробити тактику операції, ніж направити людей без будь-якого інструк-

тажу і керівництва. План пошуку повинен бути продуманий з точки зору черговості, послідовності та доцільності застосованих заходів.

Вважаємо, що основою плану повинні виступати версії події, що висувуються у кожній ситуації індивідуально. Їх обов'язково повинно бути декілька і перевірятись вони повинні паралельно.

Основні сили рекомендується скеровувати на перевірку тієї версії, що спирається на конкретні технічні та географічні дані. Наприклад, вихідні данні показників операторів мобільних мереж про місце перебування і маршрут слідування дитини, місце вимкнення телефону чи зникнення зв'язку з нею, записи зі стаціонарних камер спостереження, відео реєстраторів автомобілів тощо.

Так, у справі про викрадення і вбивство Дарини негативну роль зіграло нехтування у організації заходів показниками мобільних операторів щодо квадрату, де було вимкнено її телефон, втрачено зв'язок з нею, де вона перестала вести відео трансляцію у соціальній мережі. Саме у тому квадраті її останній раз зафіксували камери спостережень, сусіди чули крики, і там «взяли» слід собаки і привели до подвір'я фактичного вбивці. Ці події відбувались у першу добу зникнення дитини. Але орієнтування групи на пошук живої дитини збили з тактичного курсу роботу кінологів, волонтерів та відповідно слідчих у завданні ретельного відпрацювання території подвір'я, біля якого дитина зникла. У той же час приймалися до уваги «бачення» екстрасенсів, які долучались до участі у пошуках і вносили фактично дезорієнтування.

Під час організації пошукових операцій обов'язково необхідно приймати до уваги той факт, що вбивці здебільшого проявляють активну участь у пошуках жертви і огляді трупу. Таку закономірність поведінки виявляли відомі серійні вбивці Андрій Чикотило (був дружинником, якому доводились данні оперативного орієнтування у справі «Лісосмуга»), Сергій Ткач (був понятим при оглядах трупів його жертв), Микола Тарасов (вбивця Дарини, нав'язував допомогу групам пошуку, спостерігав за їх діями, приносив воду, каву).

Необхідно визнати наступним типовим недоліком операцій – чисельні порушення процесуальної процедури вилучення ключових речових доказів. Виявлені предмети, сліди відбитки, мікрочастинки не упаковуються вірно відразу

при вилученні (не опечатуються, підписуються з помилками у номерах пакунків тощо), вилучаються сторонніми особами, при відсутності понятних, не оформлюються протоколом та інше.

Часто допускаються під час проведення слідчих дій порушення основних прав людини і громадянина, зокрема оформлюють протоколом огляду фактично проведений обшук, заходять у домоволодіння без присутності та згоди їх власників. На допущених процесуальних помилках потім сторона захисту робить акцент у суді. Ці докази визнаються недопустимими і виводяться із бази обвинувачення, за відомим принципом оцінки доказів судами, як «Плоди отруєного дерева».

У рамках запобігання вказаним помилкам, хотілось би зазначити, що учасники операції з пошуку повинні бути обов'язково проінструктовані щодо наступного: 1) обстеження домоволодіння має відбуватися тільки за добровільної згоди і присутності власника об'єкту або особи, яка на законних підставах його займає, користується або володіє; 2) учасники не мають права самостійно вилучати, доставляти речові докази слідчому або прокурору, оскільки це може робити тільки уповноважена особа у процесуальній формі з дотриманням встановлених правил: під протокол, з понятими, з описом, пакуванням, обов'язковим опечатуванням тощо.

Якщо учасників пошуку не допускають власники у приміщення або на територію, необхідно враховувати два наступних важливих аспекти. По-перше, цей об'єкт необхідно розцінювати, як підозрілий, взяти його під жорсткий контроль, спостерігати за діями осіб, що мають доступ до нього, і отримати у найкоротший термін Ухвалу суду на проведення обшуку у ньому. По-друге, у слідчо-оперативної групи є підстави для негайного проведення примусового обстеження домоволодіння у рамках обшуку, з наступним повідомленням прокурора та судді про результати. Мова йде про підстави необхідності врятування життя людини, переслідування злочинця, попередження дій із знищення слідів злочину. Результати такого обшуку потім легалізуються через рішення суду у встановленому законом порядку.

Під час організації і проведення пошукової операції слід враховувати такий вкрай небезпечний фактор, як накопичення внутрішнього гніву у учасників пошуків та членів родини

зниклої (загиблої) дитини. Адже біль втрати, страх, паніка накопичуються, трансформуються у ненависть і гнів до тих, кого можна звинуватити. Агресія часто знаходить вихід у претензіях до поліції, обвинуваченні у бездіяльності, недбалості, хабарництві, тощо.

Хід і результати проведення пошукових операцій супроводжуються широким розголосом через засоби масової інформації та соціальні мережі. Це негативно впливає на процес розслідування, адже ставить під загрозу збереження таємниці слідства, часто призводить до розголошення персональних даних фігурантів у справі. Особливо небезпечний вплив має витік інформації про помилки, допущені з боку працівників поліції та прокуратури. Суспільний резонанс та настрої, сформовані у натовпі, наносять шкоду кримінальному провадженню, адже так чи інакше впливають на прийняті рішення слідчого, процесуального керівника і суддів.

Так, наприклад, 19 листопада 2019 року у м. Прилуки, підліток Денис Чаленко загинув на території залізниці. Слідчо-оперативна група під час документування події смерті озвучила батькам загиблого єдину версію – смерть від нещасного випадку внаслідок потрапляння під потяг. Батьками такий підхід поліції було розцінено як байдужість і небажання обслідувати ретельно місце події. Ці настрої підтримала громада міста. Результатом стали організовані масові протести обурених місцевих жителів біля відділу поліції, що потягло численні звільнення, в тому рахунку керівництва Головного управління національної поліції області. При цьому розслідування факту смерті зайшло у глухий кут. Аналогічні події мали місце у м. Криве Озеро у 2016 році, за фактом вбивства Олександра Цукермана; у травні 2020 року у м. Кагарлик, за фактом згвалтування дівчини працівниками поліції у службовому кабінеті під час допиту.

Вказані події були наслідком одного і того ж явища. Психіатрам відома така закономірність – людина не може довго переживати сильні пасивні негативні почуття (біль втрати, провини, розпач, образу тощо). Нервова система

їх закономірно трансформує і реалізує через активно-агресивну форму поведінки [7, с. 267]. Так, наприклад, від накопичених глибоких депресивних почуттів людина схильна переходити у агресивний напад на іншу, яку обвинувачує, б'є, псує її речі, кричить тощо.

За вказаним сценарієм розвиваються події у громадах. Біль і горе рідних загиблої людини, безпорадність громади, відсутність інформації, фізична втома нарошуються і трансформуються у агресію. Вона часто проявляється у намаганні фізіологічно розправитись із затриманими особами, яких вважають причетними до вбивства, або із їх родичами; намаганні знищити їх майно (розписують їх паркани, б'ють вікна, заливають фарбою подвір'я). Дістається і представникам правоохоронної системи.

Враховуючи вказаний фактор, необхідно діяти і приймати заходи на упередження накопичення гніву і агресії у громади. В цьому сенсі пропонується наступне.

Не допускати «пару накопичитися». Для цього попереджати скупчення людей і обговорення ними теми пошуку зниклого (або вбивства), оскільки люди один одного частіше заряджають негативом. Слід пам'ятати, що обговорення проблем з натовпом не буде конструктивним. Така розмова тільки підвищить емоційне переживання.

З окремими представниками, яким громада довіряє, необхідно постійно спілкуватись, залучати до співпраці, інструктувати, ділитись інформацією, доводити до відома новини у провадженні, проводити прес-конференції тощо, тобто постійно «пар випускати».

Найбільш активних лідерів громади необхідно відразу від'єднувати від натовпу і залучати до співробітництва. Такі учасники повинні постійно відчувати відповідальність і наближення до керівництва.

Висновки. Підводячи підсумок, хотілось би акцентувати увагу на важливості подальшого дослідження проблемних питань практики розслідування окремих видів злочинів з метою виявлення недоліків процесу доказування та вироблення рекомендацій з підвищення його якості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Волобуєв А.Ф. Методика розслідування вбивств : Глава 20. Криміналістика, Волобуєв А.Ф. / сайт westudents: підручники для студентів. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/62327-glava-20-metodika-rozsliduvannya-vbivstv.html>
2. Пашенко О. Ю. Особливості організації розкриття та розслідування умисних вбивств : навчально-методичний посібник / Пашенко О. Ю., Стратонов В. М., Зубенко В. В. Херсон : Мрія, 2003. 220 с.

3. Саінчин О. С. Розкриття і розслідування умисних убивств: концептуальні і практичні основи : монографія. Одеса, 2004.
4. Саінчин О. Слідчі ситуації і алгоритм дій при розслідуванні дітовбивств. *Право України*. 2004. № 2. С. 121–124.
5. Борисенко І. В. Методика розслідування вбивств із розчленуванням трупа : монографія. Харків : Право, 2021. 720 с.
6. Любчинський О. В. Особливості розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті: дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. МОН : Приватний ВНЗ «Львівський університет бізнесу та права». Львів, 2018. 230 с.
7. Васьківська С. В. Аналіз заміщених емоцій та способи роботи з ними в консультуванні. *Серія 12. Психологічні науки*. 2012. Випуск 37(61). С. 266–270.

Рафальонт С. Р.,асистент кафедри кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету імені Івана Франка

ФОРМА ТА МІСЦЕ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ЙОГО ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню форми та місця проведення судового розгляду кримінального провадження як його загальних положень судового розгляду. У ній, на основі вивчення вітчизняного кримінального процесуального закону, зарубіжної правової регламентації, сформульовано авторське бачення питань, що входять до предмету дослідження.

Обґрунтовано, що загальні положення судового розгляду, наведені у ст. 318 КПК України, дають відповіді на три питання, пов'язані з проведенням судового розгляду: впродовж якого часу? як саме? де саме? Тож фактично у ній викладені загальні положення, що стосуються: а) строку судового розгляду; б) форми судового розгляду; в) місця проведення судового розгляду.

Доведено, що у положенні ч. 2 ст. 318 КПК України про те, що «судовий розгляд кримінального провадження здійснюється в судовому засіданні» визначена форма проведення судового розгляду. Нею є судові засідання. Кримінальна процесуальна діяльність, змістом якої є підготовка до розгляду кримінального провадження, його розгляд по суті, перевірка оскаржених судових рішень, вирішення питань, що виникають упродовж відбування покарання чи після його фактичного відбуття, розгляд клопотань представників сторони обвинувачення про їх намір обмежити конституційні права і свободи особи та скарг заінтересованих осіб на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування та прокурора відбувається у формі судового засідання. Тож категорії «судовий розгляд» та «судове засідання» співвідносяться як зміст і форма.

Зазначено, що саме така форма забезпечує можливість спільної кримінальної процесуальної діяльності суду та учасників кримінального провадження з метою розгляду та вирішення як проміжних, так і основного питання кримінального провадження у спеціально пристосованому для цього приміщенні.

Аргументовано, що вітчизняне правове регулювання місця проведення судового розгляду (судового засідання) важко визнати вдалим. Єдиною вимогою до цього місця є спеціальне обладнання приміщення. При цьому відсутні приписи про конкретне розташування такого приміщення. З буквального розуміння аналізованого положення можна зробити помилковий висновок про можливість розміщення зали судових засідань у будівлях правоохоронних та інших державних органів, органів місцевого самоврядування, торговельно-розважальних центрів тощо. Однак це було б порушенням такої засади організації судової влади як незалежність. З огляду на вищевикладене, перше речення ч. 3 ст. 318 КПК України запропоновано викласти у такій редакції: «Судове засідання відбувається у спеціально обладнаному приміщенні будинку суду – залі судових засідань».

Стверджується, що зміст судового розгляду становлять не лише процесуальні дії, але й процесуальні рішення. У судовому засіданні, присвяченому проведенню вищезначених процесуальних дій, не виключається прийняття процесуальних рішень. Беручи це до уваги, ч. 3 ст. 318 КПК України запропоновано сформулювати у такій редакції: «У разі необхідності судовий розгляд може бути проведений поза межами будинку суду».

Ключові слова: кримінальне провадження, судовий розгляд, загальні положення, судові засідання, приміщення суду.

Rafalont S. R. The form and place of the trial of criminal proceedings as its general provisions

Abstract. The article is devoted to examination of the form and place of the trial of criminal proceedings as its general provisions. In it, based on the study of the domestic criminal procedural law and foreign legal regulations, the author's vision of the issues included in the subject of the study is formulated.

It is substantiated that the general provisions of court proceedings, given in Art. 318 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, provide answers to three questions related to the conduct of the trial: for how long? how exactly? where? So, in fact, it contains general provisions relating to: a) the term of court proceedings; b) forms of court proceedings; c) places of court proceedings.

It is proved that in the provision of Part 2 of Art. 318 of the Criminal Procedure Code of Ukraine on the fact that "the judicial review of criminal proceedings is carried out in a court session" defines the form of the judicial review. It is a court session. Criminal procedural activity, the content of which is preparation for consideration of criminal proceedings, consideration of its merits, review of contested court decisions, resolution of issues arising during the serving of the sentence or after its actual departure, consideration of requests of representatives of the prosecution regarding their intention to limit constitutional rights and freedoms persons and complaints of interested persons on the decisions, actions or inaction of pre-trial investigation bodies and the prosecutor takes place in the form of a court session. Therefore, the categories "trial" and "court session" are related in terms of content and form.

It is noted that this form provides the possibility of joint criminal procedural activity of the court and the participants in the criminal proceedings in order to consider and resolve both the intermediate and the main issue of the criminal proceedings in a room specially adapted for this purpose.

It is argued that domestic legal regulation of the place of trial (court session) is difficult to recognize as successful. The only requirement for this place is special room equipment. At the same time, there are no prescriptions about the specific location of such a room. From a literal understanding of the analyzed provision, it is possible to make a false conclusion about the possibility of placing courtrooms in the buildings of law enforcement and other state bodies, local self-government bodies, shopping and entertainment centers, etc. However, this would be a violation of such a principle of the organization of judicial power as independence. In view of the above, the first sentence of Part 3 of Art. 318 of the Criminal Procedure Code of Ukraine is proposed to be worded as follows: "The court session takes place in a specially equipped premises of the court building – the court session hall."

It is claimed that the content of the trial is not only procedural actions, but also procedural decisions. In the court session dedicated to the above-mentioned procedural actions, the adoption of procedural decisions is not excluded. Taking this into account, Part 3 of Art. 318 of the Criminal Procedure Code of Ukraine is proposed to be worded as follows: "If necessary, the trial may be held outside the courthouse."

Key words: *criminal proceedings, trial, general provisions, court session, place of court proceedings.*

Постановка проблеми. У системі загальних положень судового розгляду кримінального провадження першорядне місце відведено строкам і загальному порядку судового розгляду. Нормативно-правові приписи ст. 318 КПК України становлять підвалини для інших загальних положень судового розгляду та займають вершину у їх ієрархії. Без них втрачає сенс регламентація участі сторін та інших учасників кримінального провадження в судовому розгляді, право присутніх перебувати у ньому, унормування повноважень головуючого, регламент судового розгляду та юридична відповідальність за порушення його правил тощо. Урегулювання зазначених та інших питань прямо залежить від способу організації та побудови судового розгляду, майданчика, де він відбуватиметься, періоду часу, встановленого для цього.

Загальні положення судового розгляду, наведені у ст. 318 КПК України, дають відповіді на три питання, пов'язані з проведенням судового розгляду: впродовж якого часу? як саме? де саме? Тож фактично у ній викладені загальні положення, що стосуються: а) строку судового розгляду; б) форми судового розгляду; в) місця проведення судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика форми та місця проведення судо-

вого розгляду кримінального провадження як його загальних положень не привертає достатньої уваги дослідників. Питання означеної спрямованості висвітлені, передусім, у підручниках з кримінального процесу, науково-практичних коментарях до КПК України, а також у посібниках, присвячених судовому розгляду (В.О. Попелюшко), наукових розвідках, предметом яких є загальні положення судового розгляду загалом (Н.О. Дудко, Н.Я. Калашнікова). З огляду на це, у вітчизняній доктрині кримінального процесу ст. 318 КПК України, у контексті задекларованих загальних положень судового розгляду, залишається малодослідженою.

Метою статті є вивчення форми та місця проведення судового розгляду кримінального провадження як його загальних положень.

Виклад основного матеріалу. Аналіз змісту ст. 318 «Строки і загальний порядок судового розгляду» КПК України не дає підстав стверджувати про регламентацію у ній загального чи будь-якого іншого порядку судового розгляду. Серед контекстних значень мовної одиниці «порядок» доречно звернути на такі: а) стан коли все робиться, виконується так, як слід, відповідно до певних вимог, правил і т. ін.; упорядкованість, лад; б) певна послідовність, чер-

говість чого-небудь [1, с. 302-303]. У подібний спосіб, теоретики права трактують категорію «правопорядок» – якісний фактичний стан урегульованості суспільних відносин, заснований на реалізації права і забезпечений особливим правовим механізмом [2, с. 85]. У першому розумінні тлумачення слова «порядок» є надто широким, адже охоплює зміст не лише §§ 1, 2 глави 28 КПК України, присвячених власне загальним положенням судового розгляду, але й § 3 цієї глави – «Процедура судового розгляду». Натомість друга з наведених інтерпретацій максимально наближує «порядок» до слова «процедура», яке розглядають як «ряд яких-небудь дій, хід виконання чого-небудь» [3, с. 343]. У правничій літературі підходи до розуміння поняття «процедура» здебільшого зводяться до нормативно врегульованої послідовності дій, пов'язаних цільовим напрямом, що здійснюються в імперативній чи диспозитивній формах, у визначені строки, а результати здійснення дій мають юридичну фіксацію [4, с. 6]. Тож слова «порядок» і «процедура» не виправдано використовувати для позначення змісту ст. 318 КПК України. Насамкінець, у цій статті унормовані не лише строк і форма судового розгляду, але й місце його проведення.

Беручи до уваги вищезазначене, назву ст. 318 КПК України варто змінити на «Строк, форма та місце проведення судового розгляду».

У положенні ч. 2 ст. 318 КПК України про те, що «судовий розгляд кримінального провадження здійснюється в судовому засіданні» визначена форма проведення судового розгляду. Нею є судове засідання. Кримінальна процесуальна діяльність, змістом якої є підготовка до розгляду кримінального провадження, його розгляд по суті, перевірка оскаржених судових рішень, вирішення питань, що виникають упродовж відбування покарання чи після його фактичного відбуття, розгляд клопотань представників сторони обвинувачення про їх намір обмежити конституційні права і свободи особи та скарг заінтересованих осіб на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування та прокурора відбувається у формі судового засідання. Тож категорії «судовий розгляд» та «судове засідання» співвідносяться як зміст і форма.

Такий висновок підтверджується й положеннями законодавства України про судоустрій.

Так, відповідно до п. 2.1. Інструкції про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання), затвердженої наказом Державної судової адміністрації України 20 вересня 2012 р. № 108, судове засідання визначене як процесуальна форма розгляду справи судом у порядку цивільного, адміністративного, кримінального, господарського судочинства [5].

Саме така форма забезпечує можливість спільної кримінальної процесуальної діяльності суду та учасників кримінального провадження з метою розгляду та вирішення як проміжних, так і основного питання кримінального провадження у спеціально пристосованому для цього приміщенні. У зв'язку з цим, в аналізованій частині ст. 318 КПК України визначено, що судовий розгляд у формі судового засідання здійснюється з обов'язковою участю сторін кримінального провадження, а у судове засідання викликаються потерпілий та інші учасники кримінального провадження. Ці приписи одержали конкретизацію у низці статей § 1 глави 28 КПК України у вигляді регламентації наслідків неприбуття в судове засідання.

Відповідно до ч. 3 ст. 318 КПК України судове засідання відбувається у спеціально обладнаному приміщенні – залі судових засідань.

Вітчизняне правове регулювання місця проведення судового розгляду (судового засідання) важко визнати вдалим. Єдиною вимогою до цього місця є спеціальне обладнання приміщення. При цьому відсутні приписи про конкретне розташування такого приміщення. З буквального розуміння аналізованого положення можна зробити помилковий висновок про можливість розміщення зали судових засідань у будівлях правоохоронних та інших державних органів, органів місцевого самоврядування, торговельно-розважальних центрів тощо. Однак це було б порушенням такої засади організації судової влади як незалежність.

Кращою є регламентація цього питання у кримінальному процесуальному праві інших держав. Зокрема, згідно з ч. 1 § 248 КПК Словацької Республіки головний судовий розгляд проводиться, як правило, за місцезнаходженням суду та в його службових приміщеннях [6]. Подібне унормування закріплене в art. 350 КПК Румунії – судовий розгляд відбувається в місці

знаходження суду. З поважних причин суд може постановити провести судові засідання в іншому місці [7].

Водночас, конкретизація положення ч. 3 ст. 318 КПК України викладена у Державних будівельних нормах України, присвячених будинкам і спорудам суду.

Так, у п. 3.1. ДБН В.2.2-26:2010 зал судових засідань визначено як спеціально обладнане приміщення, присвячене для проведення слухання судового засідання [8]. Доцільно звернути увагу на неточність наведеної дефініції, у якій закралася логічна помилка – частина змісту категорії розкрита за допомогою самої категорії. Очевидно, що має йтися не про «судові засідання», а про «судову справу». Тому зала судових засідань є спеціально обладнаним приміщенням будинку суду, призначеним для проведення розгляду кримінального провадження в судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій, а також розгляду та вирішення слідчим суддею та судом інших питань під час кримінального провадження.

З огляду на вищевикладене, перше речення ч. 3 ст. 318 КПК України доцільно викласти у такій редакції: «Судові засідання відбуваються у спеціально обладнаному приміщенні будинку суду – залі судових засідань».

Згідно з п. 6.1.9. означених норм зали судових засідань повинні розміщуватись, як правило, на перших поверхах будинку суду. Планувальним рішенням будинку необхідно забезпечити зручними зв'язками між залами судових засідань і вхідною вестибюльною групою приміщень; між залами судових засідань і приміщеннями для суддів. У місцевих і апеляційних судах приписано забезпечити максимально короткі та ізольовані від потоків відвідувачів шляхи доставлення в зали судових засідань обвинувачених (засуджених). Не бажано, щоб вікна залів судових засідань виходили на вулицю з інтенсивним транспортним рухом. Висота стелі у залах судових засідань площею понад 50 м² і більше рекомендована у межах 3,6-4,2 м (ч. 3 п. 6.1.13 ДБН В.2.2-26:2010) [8].

За спеціалізацією справ, що розглядаються, зали судових засідань поділяють на зали засідань для розгляду цивільних та кримінальних справ (ч. 2 п. 6.2.1.1. ДБН В.2.2-26:2010) [8].

Кількість залів судових засідань у судовій установі розраховують залежно від кіль-

кості суддів. Для цього підготовлені відповідні таблиці. Так, якщо суддів у суді 5, то залів судових засідань має бути не менше 5, з них для розгляду кримінальних справ – 3.

Відповідно до п. 6.2.1.2. ДБН В.2.2-26:2010 зала судових засідань поділяється на дві основні зони: процесуальну зону та зону для розміщення відвідувачів і осіб, задіяних у справі (відвідувачів). Своєю чергою, згідно з п. 6.2.1.3. ДБН В.2.2-26:2010 процесуальна зона зали судових засідань для слухання кримінальних справ охоплює: а) підзону для розміщення головних учасників судового процесу – суду у складі судді одноособово, колегиї суддів або суддів і присяжних; б) підзону для решти учасників судового процесу (прокурора, адвокатів, секретаря судового засідання) та кафедри свідків, що примикає до неї; в) підзону для обвинувачених і конвою; г) підзону для присяжних (при запровадженні суду присяжних англо-американського зразка) [8]. Доречно зауважити, що деякі стандарти ДБН не відповідають положенням чинного законодавства України про судострій та статус суддів.

Встановлені стандарти глибини, рівня та площі кожної з підзон, ширини зали судового засідання, кількості місць для відвідувачів. Для людей з обмеженими можливостями руху передбачені пандуси. Крім того, хоча б одна зала за площею та обладнанням повинна бути розрахована на розгляд резонансних справ із можливістю розміщення в ній представників засобів масової інформації. Така зала має забезпечувати можливість використання її і як конференц-зали. При проектуванні залів судових засідань передбачені заходи щодо забезпечення належного рівня акустики в приміщенні.

Планування процесуальної зони визначають виходячи з того, що особи з інвалідністю на кріслах-візках можуть бути серед позивачів, відповідачів та присяжних. На стіні зали судових засідань, яка знаходиться за головними учасниками судового процесу, повинна бути розташована символіка держави – малий Державний Герб України та Державний Прапор України (п. 6.2.1.4. ДБН В.2.2-26:2010) [8].

До складу допоміжних приміщень залів судових засідань входять: нарадчі кімнати для головних учасників судового процесу, кімнати для учасників судового процесу, кімнати для

свідків, нарадчі кімнати для присяжних, кулуари при залах судових засідань (п. 6.2.2.1. ДБН В.2.2-26:2010) [8].

Зазначені та інші ДБН призначені забезпечувати реалізацію загальних положень судового розгляду зокрема та засад кримінального провадження загалом. Вони сприяють реалізації засад кримінального провадження, у тому числі гласності та відкритості судового провадження, його повного фіксування технічними засобами, усності, безпосередності. Зонування зали судового засідання враховує основні кримінальні процесуальні функції суб'єктів кримінального провадження.

Згідно з ч. 3 ст. 318 КПК України у разі необхідності окремі процесуальні дії можуть вчинятися поза межами приміщення суду.

До таких процесуальних дій належать: 1) допит свідка потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. Для допиту тяжко хворого свідка, потерпілого під час досудового розслідування може бути проведено виїзне судове засідання (ч. 2 ст. 225 КПК України); 2) огляд речових доказів за їх місцезнаходженням. Огляд речових доказів, які не можна доставити в судове засідання, за необхідності проводиться за їх місцезнаходженням (ч. 2 ст. 357 КПК України); 3) огляд на місці. У виняткових випадках суд, визнавши за необхідне оглянути певне місце, проводить огляд за участю учасників судового провадження, а якщо цього вимагають обставини, – за участю свідків, спеціалістів і експертів (ч. 1 ст. 361 КПК України).

Окрім наведеного нормативного переліку поза межами приміщення суду можуть виконуватися огляд документів за їх місцезнаходженням та пред'явлення для впізнання об'єкта за умов та в обстановці, в якій відбулося реальне сприйняття події кримінального правопорушення. У першому випадку йдеться про неможливість дотримання у приміщенні суду особливих вимог зберігання документів (температури, вологості, освітлення), а у другому – впізнання у подібних умовах (наприклад, у схожих умовах освітлення, відстані з місця спостереження об'єкта).

У судовій практиці непоодинокі випадки, коли судове засідання відбувається у приміщенні суду, а окремі учасники судового розгляду беруть у ньому участь, знаходячись у іншому місці.

Для прикладу, до Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області прокурор надіслав обвинувальний акт у кримінальному провадженні щодо ОСОБА_1. Обвинувачений ОСОБА_1 утримувався в ДУ «Закарпатська УВП № 9». Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 в Україні введений воєнний стан. На час дії цього правового режиму доставка обвинувачених до суду обмежена. З метою забезпечення участі обвинуваченого ОСОБА_1 у судовому засіданні суд ухвалив рішення провести судове засідання в режимі відеоконференції у приміщенні ДУ «Закарпатська установа виконання покарань № 9» [9].

Зміст судового розгляду становлять не лише процесуальні дії, але й процесуальні рішення. У судовому засіданні, присвяченому проведенню вищезначених процесуальних дій, не виключається прийняття процесуальних рішень. Для прикладу, виходячи зі змісту ч. 2 ст. 336 КПК України, виїзне судове засідання необхідно провести у разі заперечення обвинуваченого (засудженого), який перебуває поза межами приміщення суду, щодо здійснення дистанційного судового провадження. Понад те, за такої ситуації має бути проведено кілька судових засідань поза межами приміщення суду.

У законодавстві України немає визначення терміну «приміщення суду». Із назви та змісту Примірних правил пропуску осіб до будинків (приміщень) судів, органів та установ системи правосуддя та на їх територію транспортних засобів, затверджених наказом Державної судової адміністрації України та Служби судової охорони від 30 січня 2020 р. № 43/61 [10], випливає, що приміщення суду прирівнюється до будинку суду. Такий правотворчий підхід викликає застереження. Будинок є родовою категорією, а приміщення – видовою. Зокрема, вестибюль, зали судових засідань, нарадчі кімнати, кабінети суддів належать до приміщень будинку суду.

Винятки із загального правила про проведення судового розгляду у приміщенні будинку суду встановлені й у КПК Словачкої Республіки. Так, відповідно до чч. 2, 3 § 248 цього кодифікованого акта головний судовий розгляд може бути проведений безпосередньо і невідкладно на місці вчинення злочину. З метою забезпечення захисту осіб, які беруть участь у судовому про-

D0%BA%D0%B8%20%D1%96%20%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%B8.%20%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%B8.pdf

9. Ухвала Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 25 березня 2022 р. у справі № 308/2542/17 (провадження № 1-кп/308/851/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103820156>

10. Примірні правила пропуску осіб до будинків (приміщень) судів, органів та установ системи правосуддя та на їх територію транспортних засобів, затверджених наказом Державної судової адміністрації України та Служби судової охорони від 30 січня 2020 р. № 43/61. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/cpiln_nak_43_61_dsa_cco

11. Trestní řád. URL: <https://businesscenter.podnikatel.cz/pravo/zakony/trestni-rad/f2681178/#cast3-hlava13-oddil2>

КИЇВСЬКИЙ ЧАСОПИС ПРАВА

Випуск 3

*Художник обкладинки А. Юдашкіна
Верстка А. Марєєва*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 17,21. Обл.-вид. арк. 13,84
Замовлення № 1222/514. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.